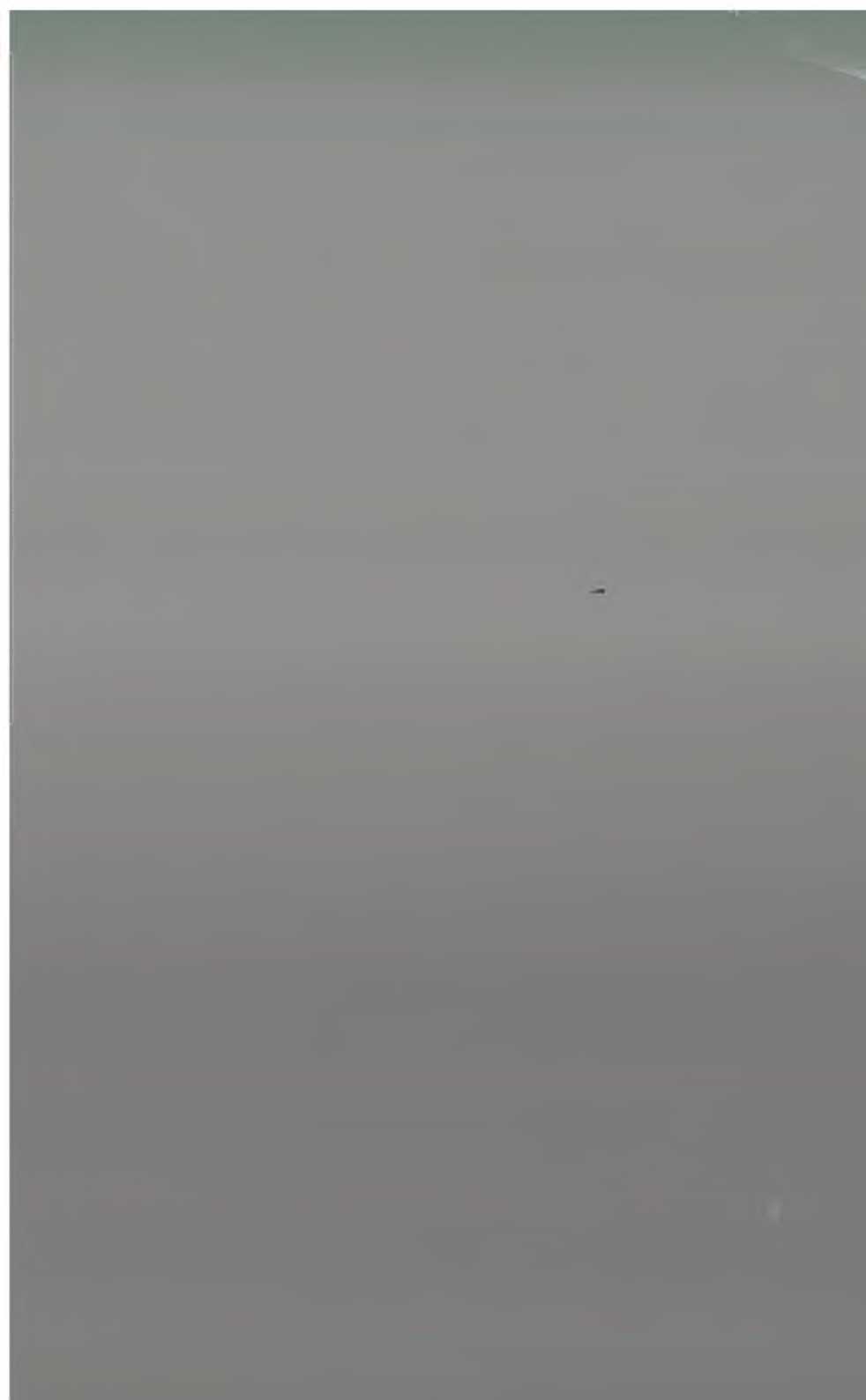

37
M-88

O.MUSURMONOVA, N.ISAKULOVA,
M.JUMANIYOZOVA, A.JUMAYEV

UMUMIY PEDAGOGIKA

II QISM

37
14-88

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

**A. Musurmanova, N. J. Isaqulova, M. T. Jumaniyozova,
A. Sh. Jumayev**

**UMUMIY
PEDAGOGIKA**

-466-

II QISM

Bilim sohasi: 100 000 – Gumanitar soha

Ta'lim sohasi: 110 000 – Pedagogika

120 000 – Gumanitar fanlar

Ta'lim yo'nalishlari: 5111400 – Xorijiy til va adabiyoti (tillar bo'yicha)

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILOYATI CHIRCHIQ
DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI**

**Toshkent
“Innovatsiya-Ziyo”
2020**

UDK: 373.6
BBK: 74.200.526
A 95

**Umumiy pedagogika/ A. Musurmanova, N. J. Isaqulova,
M. T. Jumanioyozova, A. Sh. Jumayev/darslik/. – Toshkent.:
«Innovatsiya-Ziyo», 2020. – 194 bet.**

Mazkur o'quv qo'llanma umumiy pedagogika fani mazmuniga bag'ishlangan bo'lib, oliy o'quv yurtlarining umumiy pedagogika dasturida ko'zda tutilgan talablar asosida tuzilgan. Kitobda jahon pedagogika fanlari sohasida qo'lga kiritilgan so'nggi ilmiy-nazariy ma'lumotlar, ilmiy izlanishlar, xorij pedagog olimlarning qarashlari va nazariyalaridan milliy mentalitetimizga moslashtirilgan holda foydalanildi.

"Umumiy pedagogika" fani bo'yicha tayyorlangan mazkur o'quv qo'llanmasida ilg'or pedagogik texnologiyalar va ularni ta'lim jarayonida qo'llash amaliyoti, pedagogik texnologiyaning ilmiy-nazariy asoslari, innovatsion pedagogika, ta'lim innovatsiyalarining mohiyati, nazariy asoslari va turlari, Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim va tanqidiy fikrlashga yo'naltirilgan texnologiyalarni amaliyotda qo'llash bo'yicha tavsiyalar, muammoli ta'lim texnologiyasining mohiyati va mazmuni, ta'limning interfaol metodlari, ta'lim jarayonida o'yin texnologiyalarilani qo'llash, ta'limda keys texnologiyasi, o'quv keyslari va ularni dars jarayonida qo'llashga qo'yiladigan talablar, o'quv-loyihaviy ta'limning asosiy tamoyillari, ta'lim muassasalarida tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etishga texnologik yondashuv va uni loyihalash, xorijiy mamlakatlarda ta'lim taraqqiyotining asosiy yo'nalishlari va ilg'or xorijiy tajribalar haqida so'z yuritiladi. Ushbu o'quv qo'llanmasi oliy ta'lim muassasalari bakalavriat yo'nalishi talabalari uchun mo'ljallangan.

Taqrizchilar:

X. I. Ibragimov – pedagogika fanlari doktori, professor

M. B. Urazova – pedagogika fanlar doktori, professor

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM
VAZIRLIGI TOMONIDAN NASHRGA TAVSIYA ETILGAN.**

ISBN 978-9943-7025-0-9

©Musurmanova A. va boshq. 2020.

© "Innovatsiya-Ziyo", 2020

PEDAGOGIK TEXNOLOGIYANING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Reja:

1. *Pedagogik texnologiya: mazmuni va mohiyati.*
2. *Pedagogik texnologiya qonuniyatlari, tamoyillari va turlari.*
3. *O'quv maqsadlarini texnologik loyihalash.*

Mavzuning qisqacha mazmuni: ushbu mavzuda pedagogik texnologiya tushunchasi va uning shakllanishidagi tarixiy davriylik, pedagogik texnologiya tushunchasiga nazariy yondashuvlar, pedagogik texnologiya qonuniyatlari, tamoyillari va turlari o'quv maqsadlarini texnologik loyihalash haqida tushuncha beriladi.

Tayanch tushunchalar: pedagogik texnologiya, qonuniyat, tamoyil, pedagogik texnologiya tamoyillari, ta'lim texnologiyasi, ta'lim tizimi, o'quv maqsadlari, texnologik xarita.

Pedagogik texnologiya tushunchasi va uning mohiyati

XXI asr globallashuv, axborot-kommunikatsiya va ilg'or pedagogik texnologiyalar hamda barcha sohalarda raqobat asri hisoblanadi. XXI asrdagi shiddatli ijtimoiy-iqtisodiy, fan-texnika taraqqiyoti ta'lim tizimini shakllan va mazmunan modernizatsiya qilishni taqozo etdi. Ta'lim-tarbiya jarayoni samaradorligini oshirishning muhim omili sifatida zamonaviy pedagogik hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan unumli foydalanishga ehtiyoj paydo bo'ldi.

Texnologiya (yunoncha "techne" mahorat san'at, "logos" tushuncha, ta'limot) ishlab chiqarishning biror sohasida xomashyo, material, yarim fabrikat va shu kabilarga ishlov berish yoki qayta ishlash ularning holati, xossalari va shaklini o'zgartirishda qo'llaniladigan usullar (metodlar) majmui demakdir.¹

Pedagog olimlarning fikrlariga ko'ra (N. Saydahmedov, U. Toli-pov, T. Madumarov, M. Kamoldinov) pedagogik texnologiyalarning paydo bo'lish va rivojlanish tarixi 4 bosqichga bo'linadi:

¹ Иноятон У.И. ва бошқалар. Педагогика: 1000 та саволга 1000 та жавоб. - Т.: ТДПУ, 2012. - 62 б.

I bosqich – XX asrning 30-yillari. Pedagogika sohasida dastlab “Pedagogik texnika” tushunchasining paydo bo‘lishi;

II bosqich – XX asrning 40-60 yillari. O‘qitishning texnik vositalarini paydo bo‘lishi va undan foydalanish;

III bosqich – XX asrning 70-80 yillari. O‘qitish texnologiyalarining yangi avlodining yaratilishi; pedagogik texnologiyaning ilmiy asoslarini vujudga kelishi;

IV bosqich – XX asrning 90 yillari XXI asr boshlari. Pedagogik texnologiyalarining ilmiy-nazariy asoslarining yaratilishi, yangi tadqiqot yo‘nalishining paydo bo‘lishi, ilmiy maktablarning shakllanishi.

Pedagogik texnologiya g‘oyasining asoschilari B. Blum, L. Larsen, B. Skinner, D. Finn, D. Kratval hisoblanadi. Ularning bu sohaga qo‘shgan ulushlari: O‘quv maqsadlari taksonomiyasi (1956-y. B. Blum) audiovizual ta‘lim (1946 y. L. Larsen), dasturli o‘qitish tizimi (1954 y. B. Skinner), o‘qitish texnologiyalari (1961-y. D. Finn), dasturlashtirilgan ta‘lim (LOGO), 1968-y. S. Peypert), tarbiya texnologiyalari (D. Kratval) ning nazariy asoslarini yaratganligidadir.

60-70 yillarda pedagogik texnologiyalar sohasida turli ilmiy-nazariy g‘oyalarning paydo bo‘lishi, shakllanishi va amaliyotga tatbiq etilishi geografiyasi yanada kengaydi. AQSH, Italiya, Angliya, Fransiya, Yaponiya, Kanada, Koreya, Rossiya, Vengriya va boshqa mamlakatlarda maxsus pedagogik nashrlar, markazlar, assotsiatsiyalar, ilmiy tadqiqot institutlari va ularda bo‘limlar tashkil etildi.

80 yillardan boshlab rossiyalik pedagog olimlar tomonidan pedagogik texnologiyalarning ilmiy-nazariy asoslari keng tatbiq etila boshlandi. Jumladan, V. P. Bospalko (shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim), V. M. Monaxov (aksiomatik yondashuv), M. A. Choshanov (muammoli-modulli o‘qitish texnologiyasi), V. F. Shatalov (o‘quv materialining belgili modellari asosida ta‘limni jadallashtirish texnologiyasi), I. P. Volkov (rejalashtirilgan o‘qitish), G. K. Selevko (pedagogik texnologiyalar tasnifi), N. F. Galizinalar pedagogik texnologiya tushunchasini ilmiy pedagogik jihatdan tadqiq qildi.

90 yillardan boshlab O‘zbekistonda ham pedagogik texnologiyalarga oid dastlabki ilmiy tadqiqot ishlari paydo bo‘ldi. Jumladan, pedagogik texnologiyalarning ilmiy-nazariy jihatlari N. S. Saidahmedov, J. Yo‘ldoshev, R. Jo‘rayev, U. Nishonaliyev, B. L. Farberman, N. Azizxo‘jayeva, U. Tolipov, A. Abduqodirov, A. Pardayev va bosh-

qular tomonidan tadqiq etildi. Respublikamizda "Innovatsion texnologiyalar" markazlari, "Zamonaviy ta'lim", "Fan va texnologiyalar" jurnallari tashkil etilgan.

Pedagogik texnologiya nima o'zi? Ushbu atamaning mohiyati turli olimlar tomonidan turlicha izohlanadi. Ammo izohlarning biri ikkinchisini inkor etmaydi, balki bir birini ma'qullaydi, to'ldiradi, uning yangi-yangi qirralarini asoslaydi.

V. Bospalkoning fikricha pedagogik texnologiya o'quv jarayonini amalga oshirishning mazmunli texnikasi. Bu o'qituvchi mahoratiga bog'liq bo'lmagan pedagogik muvaffaqiyatlarini kafolatlay oladigan o'quvchi shaxsini shakllantirish jarayonining loyihasidir.

Pedagogik texnologiya - pedagogik maqsadlarga erishishda foydalaniladigan shaxsiy imkoniyatlar, jihozlar va metodologik vositalarda amalda bo'lishning tizimli yig'indisi va tartibini bildiradi. (M. V. Klarin)

Pedagogik texnologiya - zarur sharoit yaratish orqali o'quvchi va o'qituvchining o'quv jarayonini loyihalashtirish, tashkil etish va o'tkazish bo'yicha pedagogik faoliyatning har tomonlama o'ylangan modelidir. (V. M. Monaxov).

Pedagogik texnologiya - o'zida turli mualliflar (manbalar)ning barcha ta'riflari mazmunini qamrab olgan mazmuniy umumlashma hisoblanadi. (G. K. Selevko).

Pedagogik texnologiya - bu o'qituvchi (tarbiyachi)ning o'qitish (tarbiya) vositalari yordamida o'quvchi (talaba)larga muayyan sharoitda ta'sir ko'rsatish va aks ta'sir mahsuli sifatida ularda oldindan berilgan shaxs sifatlarini jadal shakllantirishni kafolatlaydigan jarayondir. (N. Saidalimedov).

Pedagogik texnologiya - ilmiylikka asoslangani holda, vaqt va makonga nisbatan dasturlashtirilgan, oldindan aniq belgilangan natijaga olib keluvchi, pedagogik jarayonlarga oid komponentlarning barchasini birdek ishga soladuvchi tizimdir. (R. Jo'rayev)

Pedagogik texnologiya- ta'lim maqsadlariga va shaxsning rivojlanishiga qaratilgan pedagogik faoliyatni muttasil ravishda rivojlantirish tizimini loyihalashtirishdir. (N. Azizxo'jayeva).

Pedagogik texnologiya - dunyo fan-texnika taraqqiyoti talablari asosida kadrlar tayyorlash sifat samaradorligini ta'minlash maqsadida o'qituvchi va o'quvchining intellektual imkoniyatlari, mahorati ilg'or pedagogik tajribalar, fan yutuqlaridan unumli foydalangan holda o'quv-tarbiya jarayonini modernizatsiya qilish, loyihalashtirish, oldindan rejalashtirilgan, yuqori natijaga erishish kafolatidir. (O. Musurmanova).

Pedagogik texnologiya - ta'lim shakllarini takomillashtirish vazifasini ko'zlagan o'qitish va boshqalarni o'zlashtirishining barcha jarayonlarini texnika va inson omillarida, ularning birgalikdagi harakatlari vositasida yaratish, tatbiq etish va aniqlashning izchil metodi demakdir. (YUNESKO).

“YUNESKO” ta’rifidan kelib chiqqan holda shakllantirilgan bo‘lib, ta’lim tizimi iste’molida “pedagogik texnologiyalar”, “zamonaviy pedagogik texnologiyalar”, “ilg’or pedagogik texnologiyalar” kabi atamalardan foydalanilmoqda. Ushbu tushunchalarning maqsad va mazmuni bir xil bo‘lsada, ularning xususiy ishlatilish jarayoni turlicha bo‘lishi mumkin.

Pedagogik texnologiyalar ta’limni tashkil etishning an’anaviy shakllariga nisbatan quyidagi konseptual ijtimoiy xarakterdagi imkoniyatlarning yaratilishi bilan xarakterlanadi:

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni talablari asosida ma’naviy, jismoniy kamol topgan, erkin va mustaqil fikrlaydigan, respublikamizni jahon hamjamiyatiga yanada integratsiyalashuviga munosib hissa qo‘shadigan, ilg’or texnika va texnologiyaga oid bilim, ko‘nikma va malakaga ega bir nechta kasb sirlarini egallagan chet tillarda erkin so‘zlasha oladigan, raqobatbardosh mutaxassislarni tarbiyalash bo‘yicha olib borilayotgan muhim chora-tadbirlar muvaffaqiyatli amalga oshiriladi;

zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda o‘qitishning ilg’or uslublarini amaliyotga joriy etish uchun shart-sharoit, imkoniyatlar yaratiladi;

zamonaviy o‘quv-uslubiy materiallardan foydalanish zahirida ta’lim-tarbiya jarayoni puxta rejalashtiriladi, bashoratlanadi, loyihalashtiriladi, natija kafolatlanadi;

ta’lim-tarbiya jarayoni subyektlari mavjud ilmiy-nazariy, metodik zaxiralardan oqilona foydalanadilar, vaqtni unumli sarflaydilar,

pedagogik ijodiy faoliyat vujudga keladi, kommunikativ kompetentlik namoyon bo'ladi;

jamoada iqtisodiy-ma'naviy muhit barqaror bo'ladi, uni innovatsion boshqarishga erishiladi;

o'qituvchi global internet tarmog'i, multimedia tizimlari va masofadan o'qitish usullaridan foydalangan holda, innovatsion pedagogika, axborot kommunikatsiya texnologiyalarini egallash, ularni o'quv jarayoniga faol tatbiq etish bo'yicha o'z kasb mahoratini, ilmiy-pedagogik faoliyatini doimiy oshirib borishga mas'uliyat bilan yondashadi.

Pedagogik texnologiyaning o'ziga xos xususiyatlari ham mavjud bo'lib, ular quyidagilardan iboratdir:

dars jarayonida beriladigan materiallarning ilmiy-nazariy qimmatga egaligi;

o'quv tarbiya jarayonining puxta loyihalashtirilishi, dasturlanishi;

o'qituvchi va o'quvchining subyekt-obyekt sifatidagi kommunikativ qobiliyatini to'liq safarbar etilishi;

o'quv-tarbiya jarayonida o'qituvchining ijodkorligi, kasbiy kompetentligi, tashabbuskorligi, novatorligi yaxlit namoyon etishi;

o'qituvchining umumpedagogik, psixologik hamda o'quv fanidan chuqur bilim, amaliy tayyorgarlik bo'yicha bilim, ko'nikma va mulakularga ega bo'lishi;

ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishga innovatsion yondoshuv, AKTdan unumli foydalanish, yangi va zamonaviy ta'lim texnologiyalarining amaliyotda tatbiq etilishi;

ta'lim-tarbiya jarayonini innovatsion boshqarish va unga rahbarlik;

ta'lim-tarbiya maqsadiga erishish, yuqori natijani qo'lga kiritish uchun inson imkoniyatlari bilan texnik quvvatning yakdil harakatga keltirilishi;

har bir texnologiyaning mavjudlik jihatidan individualligi, lekin metodologiyada ko'zlangan maqsadning bir xilligi, pedagogik muvaffiqiyatlarning kafolatlanganligi;

o'quv tarbiya jarayonida takrorlanuvchanlikning ta'minlanishi va tekror qaytuvchan aloqaning mavjudligi;

pedagogik faoliyatning qiziqarliligi, sinfning yoppasiga faolligini ta'minlanishi, o'quvchi bilimini to'liq namoyon etishga, qobiliyatini

ro'yobga chiqarishga qaratilganligi, vaqtdan unumli foydalanilishi, har ikkala subyektda o'z ustida ishlash motivining yuqoriligi;

o'quvchidagi bilish faoliyatini, o'zlashtirish darajasi samaradorligini ta'minlashga yo'naltirilganligi bilan xarakterlanadi.

Pedagogik texnologiyalarning negizida o'quvchi va o'qituvchining ijodiy pedagogik faoliyati yotadi.

Ilmiy-nazariy faoliyat jarayonida o'qituvchi ilmiy, nazariy, metodik xarakterdagi manbalarni o'rganadi va o'z faoliyati jarayonida undan ijodiy foydalanadi. O'quvchi esa yangi ilmiy-amaliy bilimlarni egallaydi. O'z tajribalari asosida ilmiy-metodik materiallar (tezis, ma'ruza, maqola, uslubiy qo'llanma, o'quv qo'llanmasi, darslik va b.q) tayyorlashi va chop etilishi mumkin. V. E. Pisarev va T. E. Pisarevalarning fikricha ilmiy pedagogik faoliyat nazariy va tajribasimov ko'rinishlaridan iboratdir.

Pedagogik faoliyatning amaliy jihati o'qituvchining ilmiy-nazariy, metodik bilimni o'quv-tarbiya jarayonida o'quvchi bilan bo'ladigan kommunikativ faoliyatida ijodkorlik va mahorat bilan namoyon etishdir. Har ikkala subyektning ham o'quv fani bo'yicha samaradorlikka erishish mezonlari aynan shu bosqichda o'zini namoyon etadi.

Ruhiy-kommunikativ jarayon o'qituvchi va o'quvchining ruhiyati, dunyoqarashi, ma'naviy dunyosi, xatti-harakati, ongi, tafakkuri bilan bog'liq.

Pedagogik faoliyatni yaxlit qamrab olishga qaratilgan pedagogik texnologiyani vertikal tuzulmasini 4 guruhga ajratish mumkin
(G. K. Selevko)

O'qituvchi ham, o'quvchi ham dars jarayoniga aynan ruhiy-kommunikativ holatda ijodiy yondoshadi. Ya'ni, fanga munosabat, darsga tayyorgarlik, unda faollikni namoyon etish, ijodiy yondoshish, izlanish, yangiliklarni ma'qullash, progressiv g'oyalarni tezkor qabul qilish, mas'uliyatlilik, tashabbuskorlik va boshqa pedagogik va psixologik holatlar aynan ruhiy-kommunikativ vaziyat bilan bog'liqdir. Ijodiy pedagogik faoliyat mazmunan ta'lim berish, tarbiyalash, rivojlantirish, boshqarish natijani analiz va sintez qilish, monitoring olib borish, xulosa va tavsiyalar yaratish va baholash kabi tarkibiy qismlardan iboratdir.

Metatexnologiya – mohiyatan ijtimoiy-siyosiy, ta'lim-tarbiyaviy jarayonning geografiyasini kengligi bilan xarakterlanadi. Ya'ni mamlakat, mintaq, ta'lim muassasi miqyosida tatbiq etiladigan rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyasi, mintaqaviy ta'lim sifatini boshqarish texnologiyasi, ta'lim muassasida tashkil etiladigan tarbiyaviy ishlar texnologiyasi tarzida bo'lishi mumkin.

Makrotexnologiya – ma'lum bir o'quv tarmog'i, ta'lim-tarbiya yo'nalishi, o'quv fanlariga xos bo'lgan pedagogik texnologiyalar demakdir. Masalan u yoki bu o'quv fanini o'qitish texnologiyasi, to'ldiruvchi ta'lim texnologiyasi.

Mezotexnologiya – lokal texnologiyalar ta'lim-tarbiya jarayonining ma'lum bir qismini didaktik, tarbiyaviy, metodik vazifalarini hal etishga yo'naltiriladi. Masalan, subyekt va obyektning alohida faoliyat turlari, bilimlarni o'zlashtirish, materiallarni takrorlash, o'quvchilar bilimini, tarbiyalanganlik darajasini nazorat qilish texnologiyasi.

Mikrotexnologiya – kichik hajm, doiradagi tezkor vazifalarni bajarishga, subyektlarning individual va o'zaro maqsadli harakatini samarali tashkil etishga qaratiladi. Masalan, yozuv ko'nikmalarini shakllantirish texnologiyasi, shaxsning u yoki bu sifatlarini shakllantirishga qaratilgan texnologiya.

Pedagogik texnologiyaning gorizontaal tuzilmasi esa mohiyatan bir-biri bilan aloqador uch asosiy jihatdan iboratdir:

1. Ilmiylik – u yoki bu texnologiyaning pedagogika va boshqa turdosh fanlarning ilmiy-nazariy g'oyalar asosida ifodalanishidir.

2. Rasmiy tavsifiy-texnologiya oldindan bashorat qilingan natijaga erishish uchun maqsad, vazifa, mazmun, shakl, metod va vositalar, faoliyat algoritmi, qo'llanilgan modellar majmuasi shaklida ifodalanishidir.

3. Jarayonli faoliyat – ta'lim-tarbiya maqsadiga erishish faoliyat jarayonida amalga oshadi. O'quvchi va o'qituvchining kommunikativ munosabatlari, ta'lim-tarbiyaviy faoliyatni puxta rejalashtirish, tashkil etish, yakuniy xulosa chiqarish, boshqarish, natijani tahlil etish va baholash aynan amaliy faoliyat jarayonida namoyon bo'ladi.

Shunday qilib, pedagogik texnologiyalarning fanga va ta'lim-tarbiya amaliyotiga kirib kelishi davr talabi, pedagogika va metodika

fanlarining rivoji, kadrlar tayyorlash borasida bosqichma-bosqich amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarning mahsulidir.

Pedagogik texnologiyaning qonuniyatlari, tamoyillari va turlari

Pedagogik texnologiyaning o'ziga xos qonuniyatlari ham mavjud bo'lib, ular o'quv-tarbiya jarayonida pedagogik faoliyat natijalaridaga ijobiy sifat o'zgarishini kafolatlaydi. "Ta'lim qonuniyatlari ta'lim jarayonida ro'y beradigan hodisalar o'rtasidagi o'zaro bog'lanishlar, ularning mohiyatini ifodalovchi shart-sharoit, asosdir"².

Pedagogik texnologiyaning qonuniyatlari quyidagilardan iborat:

o'quv-tarbiya jarayonini puxta loyihalashtirish, bashoratlash, dasturlashtirish zamirida o'qituvchi va o'quvchi bilimi, imkoniyatlari, qobiliyatini metodik-texnik vositalar bilan birlashtirgan holda sifat va samaradorlikka erishish;

o'quv-tarbiya jarayonini jamiyat taraqqiyoti talablari asosida tashkil etish, vaqtdan unumli foydalanish, natijaning kafolatlanganligi;

o'quv-tarbiya jarayonida fan-texnika taraqqiyoti yutuqlaridan samarali foydalanishda subyekt-subyekt faolligi, novatorligi, ijodkorligining ustuvorligi, pedagogik hamkorligi;

ta'lim-tarbiya mazmuni, shakli, metod va vositalarining progressiv xarakterga ega bo'lishi;

ta'lim-tarbiya jarayonini boshqarishning innovatsion xarakterdaligi;

o'zlashtirishning puxtaligi, natijaning amaliy xarakterdaligi;

o'quv material mazmunining mohiyati texnologik vositalar (interfaol metodlar, AKT, texnologiyalar) asosida o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini inobatga olgan holda tanlanishi.

Pedagogik texnologiyaning metodologik asosi bo'lib umuminsoniy va milliy qadriyatlar, O'zbekiston Respublikasining yoshlar ta'limi va tarbiyasiga oid qonunlari, ratifikatsiya qilingan xalqaro qonun hujjatlari, O'zbekiston Prezidentining ma'ruzalari, asarlari, Farmon, Qaror va Farmoyishlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining huquqiy-me'yoriy hujjatlari, davlat dasturlari, mamlakatimiz hamda dunyo miqyosida ta'lim

² Иноятов У.И. ва бошқалар. Педагогика: 1000 та саволга 1000 та жавоб - Т.: ТДПУ. 2012. - 62 б.

texnologiyalariga oid ixtirolar, novatorlik g'oyalari, mutaxassis olimlarning ushbu soha yuzasidan olg'a surgan ilmiy-nazariy g'oyalari, qarashlari, xulosa va tavsiyalari xizmat qiladi.

Metodologik asos esa muayyan nazariya va ta'limotlarning yellaricha ilmiy asoslanishi, shaxs faoliyatini to'g'ri uyushtirish uchun asos (negiz) bo'lib xizmat qiladigan muhim, yetakchi g'oyalardir³.

Demak, pedagogik texnologiyaning ijtimoiy hayot taraqqiyotiga ta'siri, jamiyat talablari asosida inson kapitalini yaratishdagi o'rni va unga metodologik yondashuvga bog'liqdir. Chunki ta'lim muassasalari kadrlar tayyorlashda jamiyat va davlat buyurtmasini bajaradi.

Pedagogik texnologiyaning mohiyati ta'lim-tarbiya jarayoniga texnologik yondashuv ya'ni, qo'yilgan maqsadni amalga oshirish uchun o'quv

Xususiy tamoyillar
ijodkorlik, tashabbuskorlik;
ta'lim-tarbiya jarayoniga dasturiy
munosabat;
o'quv-tarbiya jarayonini ol-dindan
loyihalash;
uzviylik va uzluksizlik;
texnologik yondashuvning us-
tuvorligi;
subyekt-subyekt munosabatlarning
ustunligi;
ilmiy-texnik yutuqlar, ilg'or
tajribalar, pedagogik g'oyalar
yaxlitligi;
qiziqarlilik, faollik;
natijaning ustuvorligi, kafolatlilik;
motivatsiyaning yuqoriligi.

vositalaridan aniq va samarali foydalanish, mavjud texnik hamda metodik imkoniyatlarni to'liq safarbar etishdan iboratdir. Texnologik yondashuv jarayonni loyihalashning metodik muvaffaqiyati garovidir. Ta'lim-tarbiya jarayoniga texnologik yondashuv asosida loyiha-lashtirish va uni amaliyotga tatbiq etishda bir qator ta'limiy-tarbi-yaviy vazifalar o'z-o'zidan hal etiladi. Jumladan, umumiy va xususiy maqsadlar, ta'lim-tarbiya tamoyillari, qonuniyatlari aniqlanadi, jarayon loyihalashtiriladi (shakl, metod, vosita, mazmun, vaqt me'yorlari, bilim, malaka, ko'nikma mezonlari, ilg'or tajriba, fan-texnikaning zamonaviy yutuqlari, xalqaro ta'lim-tarbiya natijalariga

³ Иноятов У.И. ва бошқалар. Педагогика: 1000 та саволга 1000 та жавоб. - Т.: ТДПУ, 2012. - 62 б.

qo'yiladigan talablar, pedagogik ijodiy hamkorlik va b.q), tashxislanadi, ta'lim-tarbiyaning mazmunan va tematik yangi

yo'nalishlari belgilanadi, jarayonni boshqarishning innovatsion shakli aniqlanadi, natijalar standartlashtiriladi, ta'lim-tarbiya jarayonining ham obyekti ham subyekti hisoblangan o'qituvchi va o'quvchi kommunikativ faoliyatining shakli va mazmuni rejalashtiriladi. O'qituvchi va o'quvchining ichki va tashqi resurslaridan oqilona foydalaniladi.

Ta'lim-tarbiya jarayonining muvaffaqiyatini kafolatlovchi pedagogik omillardan biri tamoyillar hisoblanadi. "Ta'lim tamoyillari-ta'lim nazariyasining asosiy yetakchi qoidalari bo'lib, o'qitish asosidagi ta'lim va uni tashkil etish jarayonini tashkil etish mazmuni, shakli, metodi, vositalarini tanlashini belgilaydigan boshlang'ich asos hisoblanadi"⁴.

Ta'lim-tarbiya jarayonida foydalaniladigan tamoyillar loyihashtirilgan dars mavzusining xarakteri, o'quvchi shaxsi hamda sinf jamoasining o'quv fanga bo'lgan qiziqishi, qobiliyati, ehtiyoji, dunyoqarashi, psixologik xususiyatlari, motivatsiyasi, faolligi va boshqa xususiyatlariga qarab tanlanadi. Bir o'quv-tarbiyaviy mashg'ulot jarayonida bir necha tamoyillardan foydalaniladi.

Pedagog olimlarning tasnifiga ko'ra pedagogik texnologiyalar mazmun, mohiyat, yo'nalishiga qarab 12 ta turga ajratiladi:

Ta'lim-tarbiya jarayonini loyihalashga va uni amalga oshirishga texnologik yondashuv bir necha bosqichdan iboratdir.

I bosqich – ta'lim-tarbiya jarayoning umumiy va xususiy maqsad, vazifalarini belgilab olish.

II bosqich – natijani bashoratlash, pedagogik psixologik, metodik taxsirlash.

III bosqich – ta'lim-tarbiya jarayonini loyihalashtirish.

IV bosqich – puxta reja, loyihalashtirish asosida o'quv-tarbiyaviy jarayonni tashkil etish.

V bosqich - natijani baholash, umumlashtirish, xulosalash, qaror qabul qilish, faoliyatning kelgusi yangi yo'nalishlarini belgilab olish

⁴ Иноятлов У.И. ва бошқалар. Педагогика: 1000 та саволга 1000 та жавоб. - Т.: ТДПУ. 2012. - 62 б.

1. Qo'llanish darajasi bo'yicha (umumiy pedagogik; xususiy pred-metli; lokal, modulli, tor pedagogik).

2. Falsafiy asos bo'yicha (materialistik, idealistik, dialektik, metafizik, insonparvar, antroposofiya, teosofiya, pragmatistik, ekzistensialistik).

3. Ruhiiy rivojlanishning yetakchi omillari bo'yicha (biogenli, so-tsiogenli, psixogenli).

4. O'zlashtirish konsepsiyasi bo'yicha (assotsativ-reflektorli, ri-vojlantiruvchi, bixevioristik, geshtalt texnologiya, suggestiv, neyrolin-givistik).

5. Shaxs tuzilmasiga yo'nalti-rish bo'yicha (informatsion, operat-sion, hayajonli-axloqiy, o'z-o'zini ri-vojlantiruvchi, evristik va amaliy).

6. Mazmunli va tuzilish xarakteri bo'yicha (ta'limiy va tarbiyaviy, dunyoviy va diniy, umumta'lim va kasbga yo'naltirilgan, gumanitar va texnokratik, turlicha sohaviy-texnologik, xususiy predmetli hamda monotexnologiyalar va politexnologiyalar).

7. Tashkiliy shakllar bo'yicha (sinf-dars, muqobilli, akademik, yakka tartibli, guruhli, jamoa bo'lib o'qish usullari, tabaqalashtirilgan ta'lim).

8. Bilish faoliyatini tashkil etish va boshqarish turi bo'yicha (ma'ruzali klassik o'qitish; audiovizual texnik vositalar yordamida o'qish; "maslahatchi tizim"; kitob yordamida o'qitish; "repetitor" tizimi; "dasturli ta'lim").

9. Bolaga yondashish bo'yicha (avtoritar, didaktotsentrik, shaxsga yo'nalgan texnologiyalar, hamkorlik texnologiyasi, erkin tarbiyalash texnologiyasi, ezoterik texnologiyalar).

10. Ustuvor metodlar bo'yicha (reproduktiv, tushuntirish-ko'r-satish, rivojlantiruvchi ta'lim, muammoli ta'lim, ijodiy; dasturli ta'-

Umumpedagogik tamoyillar

ilmiylik;

izchillik;

sistemalilik;

ijtimoiy-g'oyaviylik;

ko'rgazmalilik;

ta'lim-tarbiya birligi;

nazariyaning amaliyot bilan

bog'liqligi;

insonparvarlik;

ta'lim-tarbiyaning o'quvchilar

yosh psixologik xu-susiyatlariga

mosligi;

bola shaxsini hurmat qilish;

pedagogik hamkorlik;

kommunikativlik;

fanlararo aloqadorlik;

interfaol shakl, metod

lim, dialogli, o'yinli ta'lim, o'z-o'zini o'qitish ta'limi, informatsion ta'lim).

11. Mavjud an'anaviy tizimlarni yangilash yo'nalishlari bo'yicha (munosabatlarni insonparvarlashtirish va demokratlashtirish asosida; bolalar faoliyatini faollashtirish va jadallashtirish asosida; tashkillashtirish va boshqarish samaradorligi asosida; o'quv materiallarini metodik va didaktik rekonstruksiyalash asosida; tabiatan monandlik, muqobillik texnologiyalari; mualliflik maktabining yagona texnologiyasi).

12. Tahsil oluvchilar toifasi bo'yicha (ommaviy texnologiya, olg'a odimlovchi ta'lim, to'ldiruvchi, o'zlashtirmovchilar bilan ishlash texnologiyalari, iqtidorlilar bilan ishlash texnologiyalari).

Pedagog olimlarning tasnifiga ko'ra ta'lim-tarbiya amaliyotda pedagogik texnologiyalarning juda ko'plab turlaridan foydalaniladi. Pedagogik texnologiyalardan ilmiy-texnik resurslar bazasi, o'quv fani xarakteri, maqsad va vazifalari, mazmuni, didaktik jarayonning mohiyati, sub'yektlar imkoniyati, motivatsiyasi, muhit va sharoit inobatga olinadi.

O'quv maqsadlarini texnologik loyihalash

Ta'lim texnologiyasida o'quv maqsadlarini loyihalash, uning bosqichlari sifatini ta'minlash, ta'lim subyektlarini kognitiv jarayonga tayyorlash, innovatsion didaktik materiallar yaratish, ta'limni tashkil etish va uning samarali natijasini ta'minlash, o'quvchining chuqur bilim, ko'nikma va malaka egallashiga erishishga alohida e'tibor qaratiladi. Buning uchun ta'lim texnologiyasi tarkibiy tuzilmasining izchilligi, muhim ahamiyatga egadir.

K. Ishmatovning tasnifiga ko'ra u quyidagi tarkibiy qirralardan iboratdir:

o'quv maqsadlarini ketma-ketlik qatorini ishlab chiqish yoki pedagogik maqsadlar taksanomiyasi tizimini yaratish;

o'quv maqsadlarini nazorat topshiriqlariga aylantirish;

maqsadlarga erishish yo'llarini qo'llash;

korreksiya (tuzatish);

natijani baholash;

Taksanomiya (grekcha - tartib bilan joylashish) asosan biologiya fanida obektlarni tabiiy o'zaro bog'liqligiga asoslanib, tobora murakkablashib boradigan ketma-ketlikda turkumlash, sistemallashtirish degan ma'noda ishlatilib kelinadi. Aynan shu mazmundan kelib chiqqan holda pedagogika fanlari turkumida ham taksanomiya atamasi ta'lim maqsadlarini turkumlash, sistemallashtirish va ularning ketma-ketligini ta'minlash maqsadida ishlatiladi.

Ta'lim maqsadlarini turkumlash muammosi ilk bor AQSH psixolog olimi B. Blum tomonidan 1956 yil "*Taksonomiya*" ilmiy asarida iste'molga kiritilgan. U o'quv maqsadlarini kognitiv sohasini tartibli tizimini ilmiy-nazariy asosladi, uning bu tizimi dunyo pedagog va psixolog olimlari, shuningdek, YUNESKO tomonidan ham tan olindi.

Kognitiv (bilishga oid) soha. Bu o'qituvchining bilim, ko'nikma malakani egallashgacha bo'lgan pedagogik-psixologik talablarni o'z ichiga oladi. Ya'ni, yangi bilimlarni o'zlashtirish, uning mazmun va mohiyatini chuqur anglash, hayotda qo'llay bilish, turli nazariy g'oyalarni qiyosiy tahlil etish zahirida xulosalar chiqarish, axborotlarni to'g'ri qabul qilish va baholash kabilarni o'zida namoyon etadi. Bilish falsafiy nuqtayi nazardan "ma'naviy-ruhiy hodisa" insonning olamini anglash qobiliyati, saralangan, tartibga solingan, muayyan usul (metod) yordamida olingan, ma'lum mezonlarga (me'yorlarga) muvofiq tartibga solingan, ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan, odamlar va butun jamiyat tomonidan aynan bilish sifatida tan olinadigan axborot. U amal qilinish darajasiga ko'ra kundalik yoki

1956-yilda YUNESKO tomonidan B.Blum taksonomiya-sining 40-yilligi xalqaro miqyosda nishonlandi. Butun dunyo pedagog-psixolog olimlari tomonidan yana qator taksonomiyalar ishlab chiqilgan bo'lib, amaliyotda faqat B. Blum taksonomiyasi foydalaniladi.

B. Blum taksanomiyasi o'qituvchi uchun uchta sohada yordam beradi.

- 1. Kognitiv (bilishga oid) soha.*
- 2. Affektiv (hissiyotli-qadriyatli) soha.*
- 3. Psixomotor (xarakatga oid) soha.*

odatdagi va maxsus; sohalarga ko'ra kasbiy va amaliy; shaxsga doir aqliy bilish va hissiy bilish turlariga bo'linishi mumkin⁵.

DTS, darsliklar, dasturlar, o'quv metodik qo'llanmalar, ilmiy-nazariy adabiyotlar, AKT yangiliklari, ilg'or amaliy tajriba natijalari bilish uchun vositadir. Kognitiv maqsadlarga asosan dars jarayonida erishiladi. **Affektiv (hissiyotli-qadriyatli) soha.** Bunga ilmiy-nazariy bi-limlarni oddiy idrok etish, ularni chuqur o'zlashtirish va o'z munosabatlarini bayon etish bosqichlaridan to o'qituvchining atrof-muhitga, bo'layotgan voqea-hodisalarga nisbatan hissiy-shaxsiy nuqtayi nazarini shakllantiruvchi maqsadlar majmuasi kiradi. O'quvchining u yoki bu nuqtayi nazarga, voqea-hodisaga qiziqishi, o'z munosabatini bildirishi, mohiyatan anglab etishi, xulosa chiqarishi, qaror qabul qilishini shakllantirish kabi maqsadlar shular jumlasidandir.

Bu o'rinda hissiyotni ijobiy natija uchun yo'naltirish, uni jilovlay bilish, qo'yilgan maqsadga yetish uchun zamindir. Affektiv maqsadlar Shaxsning ichki hissiy holati, rivojlanish darajasi bilan bog'liq. Bu taksonomiya asosan tarbiya natijasini tashxislashda qo'llaniladi.

Psixomotor (harakatga oid) soha. Bu o'qituvchining psixologik, ma'naviy xatti-harakatini maqsad sari yo'naltirish bilan bog'liq holatdir. Ya'ni, unga harakat yo'nalishini ongli ravishda boshqarish, harakatlarning o'z o'rnida, o'qituvchi-o'quvchi eteketi doirasida bo'lishini ta'minlash, chaqqonlik, aktyorlik mahoratini namoyon etish, tartibli, estetik harakatni muvofiqlashtirish, shakllantirishga oid maqsadlar kiradi. Psixomotor soha o'quv maqsadlari aniq namoyon bo'ladigan xat-tiharakatlar bilan xarakterlanadi. B. Blum taksonomiyasining tarkibiy qismlari: bilish, tushunish, qo'llash, analiz, sintez, baholash kabilardan iboratdir.

Bilish – ilmiy-nazariy bilimlarni g'oyalar, aniq dalillar, xulosa va tavsiyalar, amaliy tajriba asosida xotirada saqlab qolishdan iboratdir. Egallangan bilim takrorlash zahirida mustahkamlanadi, darslikdan - uslubiy, o'quv qo'llanmalar, OAV, internet materiallari vositasida to'ldiriladi, boyitiladi. Bilish ma'naviy komillik poydevoridir.

B. Blum taksonomiyasi bo'yicha kognitiv sohada quyidagi talablarga alohida e'tibor berish maqsadga muvofiqdir:

ilmiy-nazariy dalillar, atamalarni bilish;

⁵ Ma'naviyat: asosiy tushunchalar izohli lugati. - T.: Gofur Gulom nomidagi nashriyot matba'asi, 2009. - 79 b

dalillarni tanlash va anglash usulini bilish;
voqea-hodisalarning taraqqiyot dinamikasini bilish;
guruhlash, tabaqalash, turkumlashni bilish;
nazorat qilish, xulosalash, baholash mezonlarini bilish;
qo'llaniladigan usul va yo'llarni bilish;
voqea-hodisalarning borishi, natijasi, mohiyatini oldindan basho-
ratlashni bilish;

egallangan nazariy bilimlarni amaliy faoliyatda, jarayon va ho-
latda qo'llashni bilish.

Tushunish – dars jarayonida o'rganilgan nazariy tushunchalarni mazmun va mohiyatini ongli ravishda anglash, ularga nisbatan o'z munosabatini shakllantirishdir. Shuningdek, o'quvchi tomonidan egallangan nazariy bilimlarni og'zaki yoki yozma ravishda tushuntirib berish, bayon etish, voqea va hodisalarning borishi, natijasi, oqibatini oldindan tasavvur etish, shunga qarab o'z-o'zining faoliyatini algo-ritmlashtirishdan iboratdir.

Qo'llash – o'rganilgan materiallarni zarur vaziyat bo'lgan vaqt-
da qo'llashdan iboratdir. Bunga g'oyalar, tushunchalar, qonun-qoi-
dalar, atamalar, metodlar, qonuniyatlar, tamoyillar, xulosa va tavsiya-
larni amalda qo'llash nazarda tutiladi. Bu o'quv maqsadlari takso-
nomiyasining materialni bilish, tushunishga nisbatan materialni yuqori
darajada egallanganligini amalda namoyon etuvchi ma'suliyatli bos-
qich hisoblanadi.

Tahlil – bu materialni yaxlit yoki qismlarga bo'lib bilishni ang-
latadi. Bu jarayon mantiqiy tafakkurni talab etadi. O'quvchining bi-
lim darajasi, materialni mazmun va mohiyatan chuqur anglab yetishi,
tushunishi, amaliyotda qo'llay olishi tahlilni asosli va ishonchli bo'-
lishi uchun zamindir. Tahlillar asosida xulosa va tavsiyalar ishlanadi,
o'quv maqsadlarining fan yoki alohida bo'limi, mavzulari bo'yicha
kelgusi faoliyat uchun maqsadlar belgilab olinadi.

Sintez – ushbu toifa o'quv materialini alohida qismlarga
ajratilgan tahlillari asosida yaxlit maqsadli natijani ifodalaydi.

Baholash – o'quvchi tomonidan u yoki bu material(badiiy asar,
qonuniyat va qonunlar, ilmiy izlanish natijalari, egallangan bilim da-
rujalari)ni o'zlashtirish natijalarining indeks va indikatorlariga qarab
aniq maqsad nuqtayi nazaridan baho berishdan, munosabat bildi-
rishdan, o'lchashdan iboratdir.

Baholash jarayoni bilish natijalarini baholash mezonlariga asoslanilinishidan iboratdir.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Pedagogik texnologiya tushunchasiga ta'rif bering?
2. Pedagogik texnologiyaning rivojlanish davrlarini sanang?
3. Pedagogik texnologiyalarning prinsiplarini tushuntiring?
4. B. Blum taksanomiyasini mohiyatini izohlang?
5. Pedagogik texnologiya qonuniyatlarini tushuntirib bering?

SEMINAR MASHG'ULOT TOPSHIRIQLARI

Seminar mashg'ulotining borishi:

1-bosqich. O'qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali yoki "Qora quti metodi" yordamida 6-ta guruhga ajratadi.

2-bosqich: "Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat" mavzusining asosiy tushunchalarini va kalit so'zlarini eslab flipchart-ga yozadilar. Mavzuga oid ilmiy atamalarni muhokama qiladilar.

1-bosqich. **Pedagogik texnologiyalarning turlari, interfaol metodlari va ularning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlang.**

"Pedagogik texnologiyalarning turlari, interfaol metodlari va ularning o'ziga xos xususiyatlari" mavzusini yoritib bering.

1. An'anaviy ta'lim texnologiyasi haqida tushuncha bering?

2. Y. A. Komenskiyning dars-sinf sistemasini tushuntirig.

3. Innovatsion pedagogik texnologiya va interfaol metodlar haqida tushuntirib bering?

4. Noan'anaviy darsning xususiyatlari haqida ayting?

5. An'anaviy ta'lim bilan zamonaviy ta'lim turlarining yutuq va kamchiliklarini tushuntiring?

An'anaviy ta'lim yutuqlari	Zamonaviy ta'lim yutuqlari

An'anaviy ta'lim kamchiliklari	Zamonaviy ta'lim kamchiliklari

TA'LIM INNOVATSIYALARINING MOHIYATI, NAZARIY ASOSLARI VA TURLARI

Reja:

1. *Innovatsion pedagogika va ta'lim innovatsiyalari. Ta'lim innovatsiyalarining turlari.*
2. *Novatsiya (yangilanish). Novatsiya va innovatsiyaning farqli jihatlari.*
3. *Innovatsion faoliyat mazmuni. Pedagogning innovatsion faoliyati.*
4. *Ta'lim innovatsiyalarini pedagogik jarayonga tatbiq etish bosqichlari.*

Mavzuning qisqacha mazmuni: innovatsion pedagogika va uning mazmuni, ta'lim innovatsiyalarining turlari, novatsiya va innovatsiya tushunchalarining o'ziga xos xususiyatlari, o'qituvchining innovatsion faoliyati, ta'lim innovatsiyalarning umumiy xususiyatlari haqida so'z yuritiladi.

Tayanch tushunchalar: novatsiya, innovatsiya, innovatsion faoliyat, innovatsiyalarning turlari, innovatsion o'zgarishlarning yo'nalishlari.

Innovatsion pedagogika va ta'lim innovatsiyalari. Ta'lim innovatsiyalarining turlari

Ilm-fan, texnika, ishlab chiqarish va texnologiyaning jadal rivojlanishi jamiyat hayotining barcha sohalarida taraqqiyotining yangi istiqbollarini ochib berdi. "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi"ni amalga oshirishda yosh avlodga chuqur bilim beradigan, fikrlash doirasi keng, kasbiy ko'nikmalarga ega bo'lgan, huquqiy demokratik jamiyat a'zolarini ozod va erkin yashashga, mustaqil fikr yuritishga o'rgata oladigan yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash asosiy vazifa qilib belgilangan.

"Hozirgi keskin raqobat sharoitida innovatsion texnologiyalar va ilm-fanni yanada rivojlantirish, iqtidorli yoshlarni ilmiy faoliyatga keng jalb etish, o'z ijodiy va intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarishlari uchun ularga zarur shart-sharoitlar yaratish muhim ahamiyatga

ega”⁶. Zamonaviy jamiyatda ta’lim tizimini rivojlantirishning strategik yo’nalishi – bu insonning turli sohalarida maqsadli mustaqil faoliyati asosida uning intellektual va axloqiy rivojlanishidir.

XXI asr axborotlashtirish asri bo’lib, bunda uzluksiz ta’lim olish orqaligina zamon bilan hamnafas bo’lish mumkin.

“Innovatsiya – maqsadga yo’naltirilgan o’zgarishlar bo’lib, ma’lum bir ijtimoiy birlikka-muassasa, uyushma, jamoa va guruhlariga yangi va nisbatan barqaror bo’lgan elementlarni, umumiy holda xalqning ma’naviy-madaniy munosabatlari va mamlakatning ijtimoiy iqtisodiy rivojlanishi bilan uzviy bog’liq bo’lgan yangiliklarni kiritishdir”⁷.

“Innovatsiya ... ta’limda “miqdor”ning “sifat”ga o’zgarishi ya’ni kuchli darajadagi sifat bu sinfda o’zaro interfaol harakatlar, fikrni ifodalash uchun imkoniyatlar yaratish, hayotiy tajribalarni o’rganish kabi yangi va samarali yondoshuv va strategiyalar orqali ifodalanadigan atamalarning jamlanmasidir”⁸.

Pedagogik innovatsiyalar tegishli sohada ijobiy o’zgarishlarni so’dir etish, sifat jihatdan yuqori natijalarga erishish maqsadida qo’llaniladi. Bu turdagi innovatsiyalarni asoslash muayyan bosqichlarda amalga oshadi. Ular quyidagilar:

- 1-bosqich. Yangi g’oyaning tug’ilishi (kashfiyot bosqichi);
- 2-bosqich. Yangi g’oyaga tayangan holda yangilikni asoslanishi;
- 3-bosqich. Asoslangan yangilikning amaliyotda qo’llanilishi;
- 4-bosqich. Yangilikning yoyilishi va keng ko’lamda amaliyotga tatbiq etilishi;
- 5-bosqich. Yangilikning tegishli sohada hukmronlik qilishi;
- 6-bosqich. Muqobilik.

Pedagogik innovatsiyalar o’z xususiyatiga ko’ra quyidagi tarkibiy tuzilishga ega bo’ladi:

1. Sohada namoyon bo’layotgan yangilikni ajratib ko’rsatuvchi blok (unda pedagogikadagi yangi g’oyalar, pedagogik yangiliklarning tasnifi, ularni asoslashga xizmat qiladigan shart-sharoitlar, yangilik

⁶ Karimov I. A. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish yo’lini izchil davom ettirish-taraqqiyotimizning muhim omilidir. O’z.R.Konstitutsiyasining 18 yilligiga tantanali marosimmdagi ma’ruza // Ma’rifat. 2010 y. 8 dekabr, 97-son.

⁷ Juraev R. X., Turgunov S. T. Ta’lim menejmenti. T.: Voris-Nashriyot, 2006, - 104 b.

⁸ Aleks Muur. Ta’lim berish va ta’lim olish: pedagogika, ta’lim dasturi va tarbiya. Ikkinchi nashr. – Rutledj, 2012. - 40 b.

darajasini belgilovchi me'yorlar, pedagoglarning yangiliklarni o'zlashtirish va undan amaliyotda samarali foydalanishga tayyorliklari, an'analar va novatorlik tashabbuslari, sohada yangiliklarni yaratish bosqichlari aks etadi).

2. Pedagoglar tomonidan yangilikning idrok qilinishi, o'zlashtirilishi va baholanishini ifodalovchi blok (unda pedagogik jamoalar tomonidan yangiliklarning baholanishi va o'zlashtirilishi – turli innovatsion jarayonlar, konservatorlik va novatorlik, innovatsiya muhiti, pedagogik jamoalarning yangilikni idrok etish va baholashga tayyorliklari aks etadi).

3. Yangilikdan foydalanish va uni joriy etish bloki (unda yangilikni amaliyotga tatbiq etish va ulardan samarali foydalanish hodisasi ro'y beradi).

Novatsiya (yangilanish). Novatsiya va innovatsiyaning farqli jihatlari

Innovatsiya – muayyan tizimning ichki tuzilishini o'zgartirishga qaratilgan faoliyat

Lug'aviy jihatdan "innovatsiya" tushunchasi ingliz tilidan tarjima qilinganda ("innovation") "yangilik kiritish" degan ma'noni anglatadi. "Innovatsiya" tushunchasi mazmunan aniq holatni ifodalaydi.

Innovatsiyalarning asosiy ko'rinishlari:

yangi g'oyalar;
tizim yoki faoliyat yo'nalishini o'zgartirishga qaratilgan aniq maqsadlar;
noan'anaviy yondashuvlar;
odatiy bo'lmagan tashabbuslar;
ilg'or ish uslublari

"O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi"da ko'rsatilishicha, innovatsiya quyidagicha mazmun va tushunchalarga ega: "Innovatsiya (ingl. "innovationas" – kiritilgan yangilik, ixtiro) – 1) texnika va texnologiya avlodlarini almashtirishni ta'minlash uchun iqtisodiyotga sarflangan mablag'lar; 2) ilmiy-texnika yutuqlari va ilg'or tajribalarga asoslangan texnika, texnologiya, boshqarish va mehnatni tashkil etish kabi sohalaridagi yangiliklar, shuningdek, ularning turli sohalar va

faoliyat doiralarida qo'llanishi"⁹. A. I. Prigojinning fikriga ko'ra, innovatsiya deganda maqsadga muvofiq ravishda muayyan ijtimoiy birlik – tashkilot, aholi, jamiyat, guruhga nisbatan munosabatga yangicha yondashish, bu munosabatni bir qadar turg'un elementlar bilan boyitib borish tushunilishi lozim. Bu o'rinda anglanadiki, muallifning qarashlari bevosita ijtimoiy munosabatlar, ularga nisbatan innovatsion yondashish mohiyatini ifodalaydi. Shundan kelib chiqqan holda har bir shaxs, fuqaro, mutaxassis, rahbar, xodim, turli ijtimoiy munosabatlar jarayonining ishtirokchisi sifatida o'ziga xos innovatsion faoliyatni tashkil etadi.

Amerikalik psixolog E. Rodjers o'z tadqiqotlarida innovatsion xarakterga ega ijtimoiy munosabatlarning ijtimoiy-psixologik jihatlari, ijtimoiy munosabatlarga yangilik kiritish, bu jarayonda ishtirok etuvchi shaxslarning toifalari, ularning yangilikka bo'lgan munosabatlari, yangilikni qabul qilish, mohiyatini anglashga bo'lgan tayyorlik darajasi hamda muayyan shaxslar toifalari o'rtasidagi innovatsion xarakterga ega ijtimoiy munosabatlarning tasnif masalalarini o'rgangan.

Innovatsion ta'lim (ingl. "innovation") – yangilik kiritish, ixtiro) – ta'lim oluvchida yangi g'oya, me'yor, qoidalarni yaratish, o'zga shaxslar tomonidan yaratilgan ilg'or g'oyalar, me'yor, qoidalarni tabiiy qabul qilishga oid sifatlar, malakalarni shakllantirish imkoniyatini yaratadigan ta'lim.

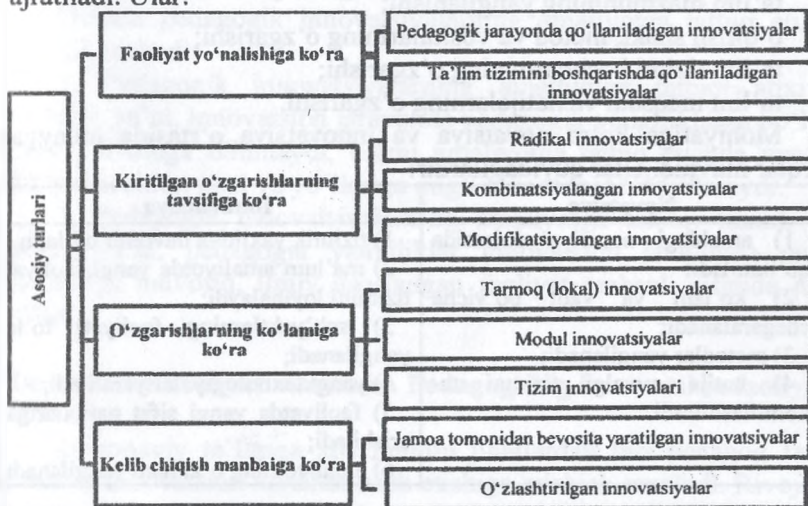
"Innovatsion ta'lim" tushunchasi birinchi bor 1979 yilda "Rim klubi"da qo'llanilgan. Innovatsion ta'lim jarayonida qo'llaniladigan texnologiyalar innovatsion ta'lim texnologiyalari yoki ta'lim innovatsiyalari deb nomlanadi. Innovatsiyalar turli ko'rinishga ega.

Ta'lim innovatsiyalari – ta'lim sohasi yoki o'quv jarayonida mavjud muammoni yangicha yondashuv asosida yechish maqsadida qo'llanilib, avvalgidan ancha samarali natijani kafolatlay oladigan shakl, metod va texnologiyalar

Ta'lim tizimida yoki o'quv faoliyatida innovatsiyalarni qo'llashda sarflangan mablag' va kuchdan imkon qadar eng yuqori natijani olish maqsadi ko'zlanadi. Innovatsion har qanday yangilikdan farqi shundaki, u boshqarish va nazorat qilishga imkon beradigan o'zgaruvchan mexanizmga ega bo'lishi zarur. Mohiyatiga ko'ra innovatsiyalar munosabat yoki jarayonga yangilik kiritishning

⁹ Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 11 том. - Т., 2005. - 199 б.

dinamik tizimi sanaladi. Ta'lim innovatsiyalari bir nechta turga ajratiladi. Ular:

Barcha sohalarida bo'lgani kabi ta'limda ham "novatsiya", "innovatsiya" hamda ularning mohiyatini ifodalovchi faoliyat to'g'risida so'z yuritiladi.

Ilmiy adabiyotlarda "novatsiya" (yangilanish, yangilik) hamda "innovatsiya" (yangilik kiritish) tushunchalarining bir-biridan farqlanishiga alohida e'tibor qaratiladi. Misol uchun, V. I. Zagvyazinskiyning e'tirof etishicha, "yangi", "yangilik" tushunchasi nafaqat muayyan g'oyani, balki hali amaliyotda foydalanilmagan yondashuv, metod hamda texnologiyalarni ham ifodalaydi. Ammo bunda jarayon elementlari yaxlit yoki alohida olingan elementlardan iborat bo'lib, o'zgarib turuvchi sharoit va vaziyatda ta'lim-tarbiya vazifalarini samarali hal etish g'oyalarini o'zida aks ettiradi.

I. P. Podlasiyning fikriga ko'ra, ta'lim innovatsiyalari quyidagi o'zgarishlarga olib keladi:

- pedagogik tizimning tamomila o'zgarishi;
- o'quv jarayonining o'zgarishi;
- pedagogik nazariyaning o'zgarishi;
- o'qituvchi faoliyatining o'zgarishi;
- talaba faoliyatining yangilanishi;
- pedagogik texnologiyaning o'zgarishi;

ta'lim mazmunining yangilanishi;
o'qitish shakl, metod va vositalarining o'zgarishi;
ta'lim tizimi boshqaruvning o'zgarishi;
ta'lim maqsadi va natijalarning o'zgarishi.

Mohiyatiga ko'ra novatsiya va innovatsiya o'rtasida muayyan farqlar mavjud. Ular quyidagilardir:

Novatsiya	Innovatsiya
1) amaldagi nazariya doirasida qo'llaniladi; 2) ko'lam va vaqt bo'yicha chegaralanadi; 3) metodlar yangilanadi; 4) natija avvalgi tizimni ta-komillashtiradi	1) tizimli, yaxlit va davomli bo'ladi; 2) ma'lum amaliyotda yangi faoliyat tizimini loyihalaydi; 3) sub'yektlarning faoliyati to'la yangilanadi; 4) yangi texnologiyalar yaratiladi; 5) faoliyatda yangi sifat natijalariga erishiladi; 6) amaliyotning o'zi ham yangilanadi

Bu o'rinda M. M. Potashnik tomonidan e'tirof etilgan innovatsion jarayonlar mohiyatini ifodalovchi talqin alohida ahamiyatli ekanligini ko'rsatib o'tish maqsadga muvofiqdir. Mazkur talqinga ko'ra inno-vatsion jarayon quyidagi tuzilmalarga ega:

Faoliyat tuzilmasi	• Motiv – maqsad – vazifa – mazmun – shakl – metodlar – metodika komponentlari yig'indisi
Sub'ektiv tuzilma	• Innovatsion jarayonda ishtirok etuvchi sub'ektlar
Darajali tuzilmasi	• Innovatsion faoliyat sub'ektlarining xalqaro, mintaqaviy, tuman, shahar va b. darajalari
G'oyaviy tuzilma	• O'quv jarayoni, ma'naviy-ma'rifiy ishlar, boshqaruv va h.k da yangilikning paydo bo'lishi
Davriylik tuzilmasi	• Yangilikning paydo bo'lishi – jadal rivojlanishi – kamolot cho'qqisi – o'zlashtirish – diffuziya – yangi g'oyalar bilan boyitilishi
Boshqaruv tuzilmasi	• Boshqaruv jarayoni (rejalashtirish – tashkil etish – rahbarlik qilish – nazorat) elementlarining o'zaro aloqasi
Tashkiliy tuzilmasi	• Diagnostik, prognostik, tashkiliy, amaliy, umumlashtiruvchi va tatbiq etuvchi innovatsiyalar

Innovatsiya jarayoni tarkibiy tuzilmalardan iborat bo'lish bilan birga muayyan qonuniyatlarga ham bo'ysunadi.

Odatda pedagogik innovatsiyalarning amaliyotga tatbiq etilishi ikki xil kechadi:

1. Pedagogik innovatsiyalarning amaliyotga tatbiqi stixiyali kechadi, ya'ni, innovatsion jarayonda pedagogik yangiliklarga bo'lgan ehtiyoj hisobga olinmaydi, ularni amaliyotga tatbiq etishda mavjud shart-sharoitlar, usul va yo'llariga ongli munosabat bildirilmaydi.

2. Pedagogik innovatsiyalarning amaliyotga tatbiqi tizimli kechadi, ya'ni, pedagogik yangiliklar innovatsion jarayonda ongli, maqsadga muvofiq, ilmiy asoslangan faoliyat mahsuli sifatida joriy etiladi.

Innovatsion faoliyat mazmuni. Pedagogning innovatsion faoliyati

Zamonaviy ta'limga xos muhim jihatlardan biri pedagog faoliyatining innovatsion xarakter kasb etishiga erishish sanaladi. Rivojlangan xorijiy mamlakatlarda pedagog faoliyatining innovatsion xarakter kasb etishiga erishish masalasi o'tgan asrning 60-yillaridan boshlab jiddiy o'rganila boshlagan. Xususan, X. Barnet, J. Basset, D. Gamilton, N. Gross, R. Karlson, M. Maylz, A. Xeyvlok, D. Chen, R. Edem, F. N. Gonobolin, S. M. Godnin, V. I. Zagvyazinskiy, V. A. Kan-Kalik, N. V. Kuzmina, V. A. Slastenin kabi tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan ishlarda innovatsion faoliyat, pedagogik faoliyatga innovatsion yondashish, innovatsion g'oyalarni asoslash va ularni amaliyotga samarali tatbiq etish, xorijiy mamlakatlar hamda respublikada yaratilgan pedagogik innovatsiyalardan xabardor bo'lish orqali pedagogik jarayonda ulardan faol foydalanish borasidagi amaliy harakatlar mazmunini yoritilgan.

V. A. Slastenin innovatsiyani yangilik yaratish, keng yoyish va foydalanishga qaratilgan maqsadga muvofiq, yo'naltirilgan jarayonlar majmui deb biladi. Muallifning fikriga ko'ra har qanday innovatsiya yangi vositalar yordamida ijtimoiy subyektlarning ehtiyojini qondirish va intilishlarini rag'batlantirish maqsadini ko'zlaydi

Har qanday innovatsiyada "yangi", "yangilik" tushunchalari muhim ahamiyatga ega. Turli munosabat va jarayonlarga kiritilayotgan

yangilik mazmunan xususiy, obyekтив, mahalliy va shartli g'oyalarni namoyon bo'ladigan yangilik munosabat, obyekt yoki jarayonga tegishli elementlardan birini o'zgartirish, yangilashni nazariy jihatdan tutadi. Subyektiv yangilik ma'lum obyektning o'zini yangilash zaruriyatini ifodalaydi. Mahalliy yangilik alohida olingan obyekt uchun kiritilayotgan yangilikning amaliy ahamiyatini tavsiflash uchun xizmat qiladi. Shartli yangilik esa munosabat, obyekt yoki jarayonda murakkab, progressiv yangilanishning sodir etilishini ta'minlovchi ma'lum elementlarning yig'indisini yoritishga xizmat qiladi.

N. P. Stepanov va boshqalar esa innovatsion jarayon hamda uning tarkibiy qismlarini o'rganishga e'tiborni qaratgan. Bu o'rinda ular innovatsion jarayonning tashkil etilishiga nisbatan quyidagi ikki xil yondashuv mavjud ekanligini e'tirof etishadi:

1) yangilikning individual mikro darajasi (unga ko'ra qandaydir yangi g'oya amaliyotga joriy etiladi);

2) alohida-alohida kiritilgan yangiliklarning o'zaro ta'sirini ifodalovchi makro daraja (bu o'rinda alohida-alohida kiritilgan yangiliklarning o'zaro ta'sirlanishi, birligi, raqobati va birining o'rnini ikkinchisi tomonidan egallanishi ahamiyatli sanaladi).

A. I. Prigojin, B. V. Sazonov va V. S. Tolstoylar o'z tadqiqotlarida yangilik kiritishning tizimli konsepsiyani asoslashga uringan. Bu o'rinda mualliflar innovatsion jarayonlarning quyidagi muhim bosqichlarini bir-biridan ajratib ko'rsatishadi:

1. Yangilik sifatida namoyon bo'ladigan g'oyalarni ishlab chiqish (masalan: korxona, tashkilot tomonidan muayyan turdagi mahsulotni ishlab chiqishning rejalashtirilishi).

2. Yangilik (muayyan mahsulot)ni keng ko'lamda ishlab chiqish.

Oliy ta'lim muassasalarida innovatsion jarayonlarni tashkil etishda o'ziga xos yondashuvlar kuzatiladi. Ular:

1. Gnostik-dinamik yondashuv (unga ko'ra pedagoglar pedagogik innovatsiyalar, ularning turlari, yaratilishi, amaliyotga tatbiq etilishi, xorij mamlakatlarida yaratilgan ilg'or pedagogik (ta'limiy) innovatsiyalar va ularni o'rganish, mahalliy shart-sharoitlarni inobatga olgan holda ulardan amaliyotda foydalanishga doir bilim, ko'nikma va malakalarni izchil o'zlashtiradilar, o'z faoliyatlarida pedagogik innovatsiyalarni faol qo'llash borasidagi tajribalarni o'zlashtiradilar)

2. Individual faoliyatli yondashuv (bunda pedagoglar o'zlarining individual imkoniyatlari, qobiliyatlari, tajribalariga tayan-gan holda pedagogik innovatsiyalarni amaliy faoliyatda qo'llashda munayyan izchillikka erishadilar)

3. Ko'p subyektli (dialogik) yondashuv (mazkur yondashuv pedagogik jarayonda innovatsiyalarni hamkasblarning o'zaro, xususan, ko'p yillik ish tajribasi, kasbiy mahorat va tajribaga ega pedagoglarning faoliyatlari bilan tanishish, ularning ta'lim innovatsiyalarini samarali, maqsadli va uzluksiz qo'llashga doir tavsiya hamda ko'rsatmalaridan foydalanishlarini ifodalaydi)

4. Insonparvarlik yondashuvi (ushbu yondashuv pedagogik jarayonda innovatsiyalarni qo'llashda ta'lim oluvchilarning imko-niyatlari, xohish-istaklari, qiziqishlari, bilim, ko'nikma va malaka-lari darajasini inobatga olish maqsadga muvofiqligini yoritishga sizmat qiladi)

5. Individual-ijodiy yondashuv (unga ko'ra har bir pedagog faoliyatini o'rganilayotgan mavzu, o'quv materialining mohiyati, shuningdek, o'z imkoniyatlari, salohiyati, mahorati, ish tajri-basidan kelib chiqqan holda ta'lim va tarbiya jarayonlarini ijodiy tahlilnamalar asosida tashkil etadi)

Innovatsion faoliyat – bu yangi ijtimoiy talablar bilan an'anaviy me'yorlarning mos kelmasligi, yoxud amaliyotning yangi shakllanayotgan me'yorining mavjud me'yor bilan to'qnashuvi nati-jasida vujudga kelgan muammolarni yechishga qaratilgan faoliyat-dir, - deb ta'kidlaydi V. I. Slobadchikov¹⁰.

Inson faoliyati o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga ko'ra bir-bi-ridan farq qiladi. Masalan, ijodiy faoliyat, ilmiy faoliyat, pedagogik faoliyat, tadbirkorlik faoliyati, o'quv-bilish faoliyati, boshqaruv faoli-yati va innovatsion faoliyat kabilar. Faoliyatning mazmuni, shart-sha-

¹⁰ Слoбoдчикoв В. И. Учитель и инновации. – Москва, 2006. - 215 с.

roitlari, vositalari o'zgarib
niyati takomillashib boradi

atijasida insonning axloqiy mada-

Bugungi kunda peda- lohasida yangi ilmiy yo'nalish peda-
gogik innovatsiya va ta' yonini yangilash g'oyalari paydo
bo'lishi natijasida o'qituv- ung pedagogik faoliyatida ham yangi
yo'nalish «o'qituvchining innovatsion faoliyati» tushunchasi paydo
bo'ldi.

Ta'lim tizimidagi innovatsiyalar, ularni amaliyotga kiritish, inno-
vatsion jarayonlarni boshqarishni tahlil qilish orqali innovatsion faoli-
yat tushunchasini ta'riflash imkoniyati paydo bo'ldi. Innovatsion fao-
liyat – pedagogik jamoani harakatga keltiruvchi, olg'a boshlovchi, ta-
raqqiy ettiruvchi kuchdir. Innovatsion faoliyat bu amaliyot va naza-
riyaning muhim qismi bo'lib, ijtimoiy-madaniy obyekt sifatlarini yax-
shilashga qaratilgan ijtimoiy subyektlarning harakat tizimi bo'lib, u
ma'lum doiradagi muammolarni yechish qobiliyatigina emas, balki
har qanday vaziyatdagi muammolarni yechish uchun motivatsion tay-
yorgarlikka ega bo'lishdir. O'qituvchi innovatsion faoliyatining mar-
kaziyligi masalasi o'quv jarayonini samarali tashkil etishdan iborat.

**“Barcha amaliyotdagi o'qituvchilar bilganidek, o'qituvchi-
ning eng asosiy vazifasi o'quvchilarning o'qishga bo'lgan ishtiyoqi
pasayganda uni ko'tarish va mavjud bo'lgan motivatsiyani o'qi-
tishning o'zi orqali (masalan, tanqidiy qarash o'qituvchi tomo-
nidan beriladigan vazifa va materiallarga) zaiflashtirmaslik yoki
buzmaslikdan iborat”¹¹.**

Innovatsion faoliyatni ma'lum bir ijtimoiy amaliyot maydonida
ko'rib chiqish zarur. Bu amaliyotning konkret subyekt nuqtayi na-
zaridan, amaldagi an'anaga nisbatan jiddiy o'zgarishlarga olib kela-
digan yangi faoliyatni innovatsion deb hisoblash mumkin.

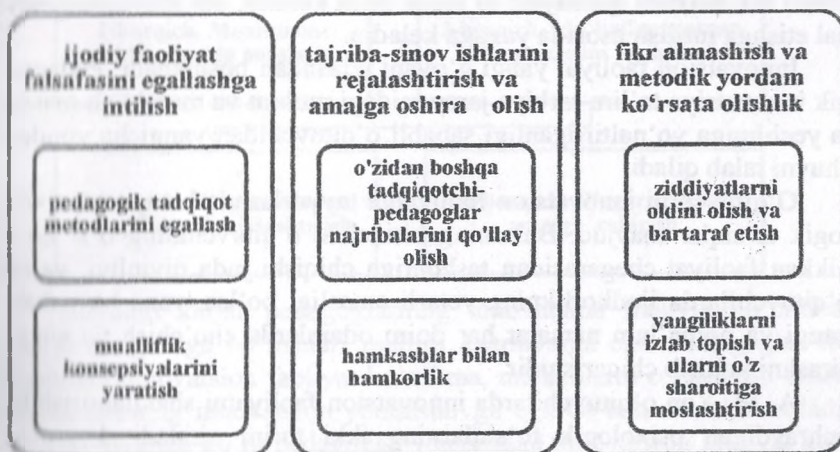
Innovatsion faoliyatning infratuzilmasini uni amalga oshirish
uchun zarur bo'lgan xizmatlarni innovatsion faoliyat subyektlariga
taklif etuvchi tuzilmalar tashkil etadi. Demak, malaka oshirish va qay-
ta tayyorlash institutlari, tuman (shahar) metodika kengashlari, maktab
metod birlashmalari o'qituvchilar innovatsion faoliyat yuritishlari
uchun zarur bo'ladigan xizmatlarni tashkil etishlari kerak.

¹¹ Aleks Muur. Ta'lim berish va ta'lim olish: pedagogika, ta'lim dasturi va tarbiya. Ikkinchi
nashr. – Rutledj, 2012. – 25 b.

Shunga ko'ra innovatsion o'zgarishlarni sezish, anglash har qanday o'qituvchiga ham xos bo'lavermaydi, - deb yozadi u. Nishonaliyev, bu yerda eng asosiysi o'qituvchining o'zi yangilikni sezishga psixologik jihatdan tayyor bo'lishidir».

Innovatsion faoliyat – uzluksiz ravishda yangiliklar asosida ishlash bo'lib, u uzoq vaqt davomida shakllanadi va takomillashib boradi.

O'qituvchining innovatsion faoliyati xususiyatlarini o'rganib chiqqan pedagog olimlar fikrlariga tayangan holda, quyidagilarni innovatsion faoliyatning asosiy belgilari deb hisoblash mumkin:

O'qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlash muammosiga murojaat etish jamiyatda innovatsion jarayonlar dinamikasining o'sib borayotganligini tushunish natijasida vujudga keldi. Uning tahlili faqat fan va texnika erishgan zamonaviy yutuqlardan foydalanishni o'z ichiga olmasdan, balki yangiliklarni izlash, yaratish, moslashtirish, tatbiq etish va olingan natijalarni qayta tekshirish kabi jarayonlarni ham qamrab oladi.

Innovatsion faoliyatning tuzilishini o'rganib chiqqan olimlardan biri V. Slastenin uni quyidagicha tuzilishga ega deb ko'rsatib o'tadi: innovatsion faoliyatning tuzilishi ijodiy yondashuv, ijodiy faollik, yangilikni kiritishga texnologik va metodologik tayyorgarlik, yan-

gicha fikrlash, muomala ma'naviyatini innovatsion faoliyatning darajalari: reproduktiv, evristik, kognitiv va kreativlikni oshirish va yangiliklarni yaratish mumkin».

Innovatsion faoliyat dars jarayonidagi yangiliklar, innovatsiyalar, tom ma'noda ta'lim jarayoniga o'tkazilishi keladi. Innovatsion faoliyatga tayyorlashdan maqsad – o'qituvchining yangilikka intiluvchanligini, mustaqil o'z ustida ishlash ko'nikmasi va malakasini shakllantirish, yangi pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlardan foydalanib, dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarni o'tkazish malakasini takomillashtirishdan iborat.

«Innovatsion faoliyat o'qituvchining o'z faoliyatidan qoniqmasligidan kelib chiqadi. U o'qituvchi tomonidan u yoki bu pedagogik vazifani hal qilishda qandaydir to'siqqa duch kelinib, uni muvaffaqiyatli hal etishga intilish asosida yuzaga keladi».

Innovatsion faoliyat yangi g'oyani izlashdan boshlanadi. Pedagogik innovatsiya ta'lim-tarbiya jarayonidagi muhim va murakkab masalalarni yechimiga yo'naltirilganligi sababli o'qituvchidan yangicha yondashuvni talab qiladi.

O'qituvchini innovatsion faoliyatga tayyorlashda bir qator psixologik to'siqlar mavjud. Bularning birinchisi o'qituvchining o'zi ko'nikkan faoliyat chegarasidan tashqariga chiqishi juda qiyinligi, ya'ni o'qituvchilarda ijodkorlikning yetarli emasligi bo'lsa, yana bir sabab yangi va noma'lum narsalar har doim odamlarda cho'chish va xavf-sirashni keltirib chiqarishidir.

A. M. Xon o'qituvchilarda innovatsion faoliyatni shakllantirishda uchraydigan psixologik to'siqlarning ikki turini ajratadi: kognitiv psixologik to'siqlar va muntazam paydo bo'ladigan to'siqlar. Kognitiv psixologik to'siqlar yangilik haqidagi bilimlarning yetishmasligi, yangilikni his qilmaslik va nafaol xatti-harakatlar hisoblansa, muntazam psixologik to'siqlar yangilikka nisbatan ishonchsizlik, rahbariyatga ishonmaslik, tashabbuskorlarni qo'llab-quvvatlamaslik va odatda yangilik kirituvchilarga qarshi kurashish kabi ko'rinishlarda namoyon bo'ladi.

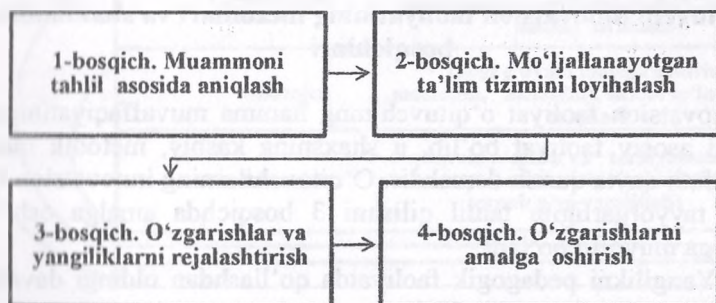
Ta'lim innovatsiyalarini pedagogik jarayonga tatbiq etish

Odatda pedagogik innovatsiyalarning amaliyotga tatbiq etilishi ikki xil kechadi:

1. Pedagogik innovatsiyalarning amaliyotga tatbiqi stixiyali kechadi, ya'ni, innovatsion jarayonda pedagogik yangiliklarga bo'lgan ehtiyoj hisobga olinmaydi, ularni amaliyotga tatbiq etishda mavjud shart-sharoitlar, usul va yo'llariga ongli munosabat bildirilmaydi.

2. Pedagogik innovatsiyalarning amaliyotga tatbiqi stixiyali kechadi, ya'ni, pedagogik yangiliklar innovatsion jarayonda ongli, maqsadga muvofiq, ilmiy asoslangan faoliyat mahsuli sifatida amaliyotga joriy etiladi

Ta'lim innovatsiyalarini pedagogik jarayonga tatbiq etish bir necha bosqichlarda kechadi. Ular quyidagilardir:

Bugungi kunda pedagoglarning innovatsion faoliyat ko'nikma, malakalariga ega bo'lishlari muhim ahamiyatga ega. Pedagoglar tomonidan innovatsion faoliyat ko'nikma, malakalarni o'zlashtira olishlarida ularning innovatsion yondashuvga ega bo'lishlari talab etiladi. O'z mohiyatiga ko'ra pedagoglar tomonidan innovatsion faoliyat ko'nikma, malakalarining o'zlashtirilishi ularda innovatsion yondashuvni qaror topishi asosida kechadi. Pedagoglarda innovatsion yondashuvning qaror topishi ham murakkab jarayon bo'lib, u bir necha bosqichda kechadi

Demak, ilm-fan, texnika, ishlab chiqarish va texnologiyaning rivojlanishi ta'lim tizimida ham tub o'zgarishlar sodir bo'lishiga olib keladi. Ta'lim tizimining modernizatsiyasi davlat va jamiyatning malakali kadrlarga, shaxsning esa sifatli ta'lim olishga bo'lgan ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ro'y beradi.

Ta'lim amaliyotida pedagogik texnologiyalarning qo'llanilishi ta'lim tizimi modernizatsiyasining tarkibiy elementi hisoblanadi. Zamonaviy sharoitda ta'lim-tarbiya jarayonlarini texnologiyalashtirish

kam kuch va vaqt sarflagan 'layotgan natijani qo'lga kiritish-
ga imkon beradi, o'qitish si shilab, samaradorlikni oshiradi.

Pedagogik innovatsiy: agogik faoliyatga yangiliklarning iz-
chil olib kirilishini tavsif edagogik innovatsiyalarning didaktik
imkoniyatlariga ko'ra ta'lim imi va jarayoni rivojlanib boradi. O'qi-
tuvchining innovatsion faoliyati pedagogik jamoani harakatga kelti-
ruvchi, olg'a undovchi, bunyodkorlikka rag'batlantiruvchi kuch sifati-
da namoyon bo'lib, ta'lim jarayonining sifatini kafolatlaydi. Shu sa-
babli har bir o'qituvchi innovatsiyalarning mohiyatini to'la tushungan
holda o'z faoliyatiga izchil tatbiq eta olishi zarur.

O'qituvchi innovatsion faoliyatining mezonlari va shakllanish bosqichlari

Innovatsion faoliyat o'qituvchining hamma muvaffaqiyatini bel-
gilovchi asosiy faoliyat bo'lib, u shaxsning kasbiy, metodik maho-
ratini sifatli qayta qurish demakdir. O'qituvchilarning innovatsion fao-
liyatga tayyorgarligini tahlil qilishni 3 bosqichda amalga oshirish
maqsadga muvofiq bo'ladi:

1. Yangilikni pedagogik faoliyatda qo'llashdan oldingi davrdagi
o'qituvchi faoliyatini tahlil qilish.

2. Innovatsion faoliyatning faol shakllanish davrini tahlil qilish.

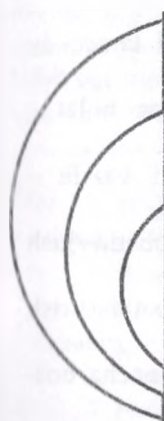
3. Pedagogik jarayonga yangilik kiritilib bo'lgandan keyingi davr-
dagi faoliyatni tahlil qilish.

Ma'lumki, shaxsning xislat va fazilatlarini faoliyat ko'rsatish jara-
yonida shakllanadi va faoliyatning natijasi hisoblanadi. Shu sababli
o'qituvchilarda yangilikka intiluvchanlik va mustaqil mutolaa qilishga
doimo zaruriyat sezish psixologiyasini singdirish lozim. Chunki yan-
gilik insonga ulug'vorlikdan ko'ra ko'proq zavq bag'ishlaydi.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interaktiv metodlar, innovatsion
texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini qo'llashga
bo'lgan e'tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda. Buning sabab-
laridan biri shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchilar faqat tayyor
bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalar
ular egallayotgan bilimlarni o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil
o'rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o'zlari keltirib
chiqarishlariga o'rgatadi. O'qituvchi bu jarayonda shaxsning

rivojlanishi, shakllanishi va bilim olish orqali tarbiyalanishiga sharoit yaratadi, shu bilan birga boshqaruvchilik va yo'naltiruvchilik vazifasini bajaradi.

Innovatsion faoliyatning asl mazmuni amalda yangi texnologiya-ning paydo bo'lishi demakdir. O'qituvchi innovatsion faoliyatining shakllanish bosqichlari quyidagilardan iborat:

1-bosqich	• tayyor metodik tavsiyanomalar aniq qilib ko'chiriladi
2-bosqich	• mavjud tizimga ayrim yangi moslamalar (modifikatsiyalar), metodik usullar kiritiladi
3-bosqich	• yangi g'oyani amalga oshirish mazmuni, metodlari, shakli to'la ishlab chiqiladi
4-bosqich	• o'qituvchi o'qitish va tarbiyalashning o'z konsepsiyasini ishlab chiqadi (yangi texnologiya yaratiladi)

Innovatsion texnologiyalarning asosiy negizi bu o'qituvchi va o'quvchining belgilangan maqsaddan kafolatgan natijaga hamkorlikda erishishlari uchun oldindan ta'lim jarayonini loyihalashdir. Demak, innovatsiya o'quv jarayoniga yangilik olib kirish, o'quv jarayonini o'quvchi ehtiyoji, xohishi va istaklariga moslashtirish, o'quvchini mustaqil mutolaaga o'rgatish, bilimlarni tayyor holda berish emas, o'quvchilarning bilim olish malakalarini shakllantirishga harakat qilish demakdir.

Ta'lim tizimidagi islohotlarning taqdiri DTS ishlab chiqilib, yangi darsliklar avlodi yaratilgan, dastur va metodik qo'llanmalar, tavsiyalar ishlab chiqilgan bugungi kunda asosan o'qituvchi faoliyatiga bog'liq bo'lib qolmoqda. Chunki o'qituvchi faoliyati yangilanmasa ta'limda samaradorlikka erishib bo'lmaydi.

Mu'limki pedagogik mahorat tug'ma talant emas, yoki nasldan-naslga o'tuvchi xususiyat emas, balki uning asosida izlanish, ijodiy mehnat yotadi.

Ta'lim-tarbiya jarayonidagi innovatsiyalar, ilg'or pedagogik texnologiyalar, yangiliklar, dars o'tishning interfaol usullari o'z-o'zidan

yoki yuqoridan buyruq, ko'ndal ta'lim jarayoniga kirib kelmaydi, bu o'qituvchi faoliyatining motivatsiyasiga bog'liq bo'lgan jarayondir.

«Innovatsion faoliyat ma'lum doiradagi muammolarni yechish uchun yangilikni kiratishga yo'naltirilgan harakatgina emas, balki har qanday vaziyatdagi muammolarni yechish uchun motivatsion tayyorgarlikka ega bo'lish hamdir».

“Motivatsiyaning turli xil ko'rinishida Skot Barmen 4 ta asosiy kategoriyani aniqlaydi:

1. Faoliyatning o'zidagi qiziqishdan kelib chiqadigan holat – ichki motivatsiya.

2. Boshqa odamlarni xursand qiladigan holat yoki vazifa – ijtimoiy motivatsiya.

3. Yutuq motivatsiyasi – bunda boshqalar bilan raqobatlashish maqsadida vazifalarni yaxshi bajarish.

4. Ko'makchi motivatsiya – bunda motivatsiya rag'batlan-tirish yoki jazolash orqali paydo qilinadi”¹².

O'qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlash bir necha bosqichda, uzluksiz malaka oshirish orqali amalga oshiriladi.

Dastlab o'qituvchilarni innovatsion faoliyatga psixologik jihatdan tayyorligini shakllantirish kerak. Bunda o'qituvchi yetakchi didaktik prinsiplardan quyidagilarni bilishi kerak: pedagogik ko'nikmalarni egallashga ehtiyoj bilan o'z faoliyatini o'zgartirishga ehtiyoj o'rtasidagi mutanosiblik, pedagogik jarayonda subyekt va obyektning birgalikdagi ijodiyoti, yangi, shu davrgacha ma'lum bo'lmagan vaziyatlardan chiqib keta olishlik prinsiplari.

Ikkinchi bosqichda psixologik-pedagogik bilimlar va pedagogik mahorat shakllantiriladi. Demak, ilm-fan, texnika, ishlab chiqarish va texnologiyaning rivojlanishi ta'lim tizimida ham tub o'zgarishlar sodir bo'lishiga olib keladi. Ta'lim tizimining modernizatsiyasi davlat va jamiyatning malakali kadrlarga, shaxsning esa sifatli ta'lim olishga bo'lgan ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ro'y beradi.

Ta'lim amaliyotida pedagogik texnologiyalarning qo'llanilishi ta'lim tizimi modernizatsiyasining tarkibiy elementi hisoblanadi. Zamonaviy sharoitda ta'lim-tarbiya jarayonlarini texnologiyalashtirish

¹² Алекс Муур. Таълим бериш ва таълим олиш: педагогика, таълим дастури ва тарбия. Иккинчи нашр. – Рутледж, 2012. – 26 б.

kam kuch va vaqt sarflagan holda kutilayotgan natijani qo'lga kiritishga imkon beradi, o'qitish sifatini yaxshilab, samaradorligini oshiradi.

Pedagogik innovatsiyalar pedagogik faoliyatga yangiliklarning izchil olib kirilishini tavsiflaydi. Pedagogik innovatsiyalarning didaktik imkoniyatlariga ko'ra ta'lim tizimi va jarayoni rivojlanib boradi. O'qituvchining innovatsion faoliyati pedagogik jamoani harakatga keltiruvchi, olg'a undovchi, bunyodkorlikka rag'batlantiruvchi kuch sifatida namoyon bo'lib, ta'lim jarayonining sifatini kafolatlaydi. Shu sababli har bir o'qituvchi innovatsiyalarning mohiyatini to'la tushungan holda o'z faoliyatiga izchil tatbiq eta olishi zarur.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. O'qituvchining innovatsion faoliyatini samaradorligini oshirishga tegishli bo'lgan yondashuvlarni sanang?
2. "Innovatsion faoliyat" tushunchasiga ta'rif bering.
3. "Novatsiya" va "innovatsiya" tushunchalari o'rtasidagi farqlarni ajratib.
4. Innovatsion ta'limning o'ziga xos xususiyatlarini sanang.
5. Pedagogikada innovatsion o'zgarishlarning yo'nalishlarini belgilang.
6. Innovatsion faoliyat nima va unga qanday belgilar xos?
7. Innovatsiyalarni asoslash qanday bosqichlarda kechadi?
8. Innovatsion jarayon qanday tuzilmalarga ega?
9. Innovatsiya jarayon qanday qonuniyatlarga bo'ysunadi?

SEMINAR MASHG'ULOT TOPSHIRIQLARI

Seminar mashg'ulotining borishi:

1-bosqich. Jadval asosida novatsiya va innovatsiya tushunchalarining mohiyatini ajratish.

2-bosqich. Kichik guruhlarda innovatsiya tushunchasining ahamiyatini yorituvchi "Ikki sahifali kundalik"ni shakllantirish.

1-bosqich. Novatsiya va innovatsiyaga oid xususiyatlarga mos raqumlarni jadvalning o'ng tomoniga yozing:

1) amaldagi nazariya doirasida qo'llaniladi; 4) ko'lam va vaqt bo'yicha chegaralanadi; 7) metodlar yangilanadi; 9) natija avvalgi tizimni takomillashtiradi; 2) tizimli, yaxlit va davomli bo'ladi; 3) ma'

lum amaliyotda yangi faoliyatni to'la yangilanadi; faoliyatda yangi sifat natijalari yangilanadi.

ni loyihalaydi; 5) subyektlarning yangi texnologiyalar yaratiladi; 8) faoliyat amalga oshiriladi; 10) amaliyotning o'zi ham yangilanadi.

Tushunchalar	Javoblar
Novatsiya	
Innovatsiya	

2-bosqich. Kichik guruhlarda innovatsiya tushunchasining ahamiyatini yorituvchi "Ikki sahifali kundalik"ni shakllantiring.

SHAXSGA YO'NALTIRILGAN TA'LIM TEKNOLOGIYALARI. RIVOJLANTIRUVCHI VA TANQIDIY FIKRLASHGA YO'NALTIRILGAN TEKNOLOGIYALAR

Reja:

1. *Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalarining mazmun-mohiyati.*
2. *Shaxsga yo'naltirilgan ta'limning asosiy belgilari*
3. *Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalarining turlari: rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalari, tanqidiy fikrlashning rivojlanish muhitini yaratish.*

Mavzuning qisqacha mazmuni: *ushbu mavzuda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim nazariyasi, uning asosiy belgilari, rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalarining maqsadi, tanqidiy fikrlash, uning bosqichlari haqida so'z yuritiladi.*

Tayanch tushunchalar: *shaxs, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, ta'lim muhiti, rivojlantiruvchi ta'lim, tanqidiy fikrlash.*

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalarining mazmun-mohiyati

Mamlakatimizning ta'lim sohasidagi asosiy hujjatlarida pedago-gik texnologiyalarni yaratish va joriy etish kadrlar tayyorlash tizimida fanning asosiy vazifasi etib belgilangan. O'qitish jarayoni o'quv jara-yoni texnologik tayyorgarligining o'zagi bo'lib hisoblanadi. Shuning uchun «texnologiya»ni o'qitish jarayoniga joriy etish pedagogik texnologiyaning vazifasidan biri hisoblanadi. O'qitishning zamona-viy texnologiyalarini qo'llash,

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim deganda, biz ko'proq o'quvchilarning shaxsiy manfaatlari, ehtiyojlarini nazarda tutamiz. Bunda ta'limning mazmuni o'quvchi shaxsining qiziqishlariga mos ravishda yo'naltirilishi, uning qiziqishlari va layoqatini qo'llab-quvvatlash bosh maqsad qilib olinadi.

o'qitish jarayonini yagona shaklga keltirish va yuqori samaradorlikka erishishga imkon yaratadi.

O'quvchining o'z-o'zini bilishi, shaxsining o'ziga xosligi, uning rivojlanish darajasi, kelgusidagi orzu-maqсадlariga erishish uchun qilayotgan xatti-harakatlari zahirida puxta bilim olish, ta'limning keyingi bosqichiga tayyorlanish mujassam.

Pedagog olimlar tomonidan ta'lim jarayonida shaxsga yo'naltirilgan yondashuvga asoslanga pedagogik texnologiyalar ishlab chiqilgan bo'lib, u quyidagilardan iborat:

- shaxsga yo'naltirilgan ta'lim;
- hamkorlik pedagogikasi;
- adaptiv muloqot pedagogik texnologiyasi;
- o'yin texnologiyasi;
- rivojlangan o'qitish texnologiyasi;
- muammoli o'qitish texnologiyasi;
- differentzial o'qitish;
- individual o'qitish texnologiyasi.

Ushbu yo'nalishlarning har birida ta'lim o'quvchi shaxsining qiziqishi, qobiliyati, imkoniyati va shart-sharoitlari e'tiborga olinib tashkil etiladi. Ayniqsa, shaxsga yo'naltirilgan ta'limda o'quvchida mustaqil fikrlash orqali muammoli vaziyatlardan chiqishga intilish malakasini shakllantirishga alohida urg'u beriladi. Ilmiy-texnik taraqqiyot jadallashgan davrda o'qitish samaradorligi, asosan, o'quvchining o'qitish jarayonidagi o'rni, pedagogning unga bo'lgan munosabatiga bog'liq bo'ladi. Bu yerda o'qitish texnologiyasining avtoritar va shaxsga yo'naltirilgan ikki turini ajratib ko'rsatish mumkin. Avtoritar texnologiyada, pedagog yagona subyekt sifatida namoyon bo'ladi, o'quvchilar esa faqatgina «obyekt» vazifasini bajaradi xolos. Bunda o'quvchining tashabbusi va mustaqilligi yo'qoladi, o'qitish majburiy tarzda amalga oshiriladi. Odatdagi an'anaviy o'qitish, avtoritar texnologiyaga taalluqlidir.

Bunda, avvalo Y. A. Komenskiy tomonidan ifoda etilgan, didaktika tamoyillariga asoslangan o'qitish-ning «sinf-dars» tizimini tashkil etish nazarda tutiladi. Hanuzgacha dunyoda eng ko'p tarqalgan o'qitishning «sinf-dars» tizimi hisoblanadi. U quyidagi xususiyatlari bilan ajralib turadi:

Yoshi va tayyorgarlik darajasi taxminan bir xil bo'lgan o'quvchilar sinfni (guruhni) tashkil etadi

Sinf (guruh, oqim) yagona o'quv reja, yagona o'quv das-turlar va yagona mashg'ulotlar jadvali bilan shug'ullanadi

Mashg'ulotlarning asosiy birligi dars bo'lib, u muayyan fan-ning alohida mavzusiga bag'ishlanadi va o'qituvchi tomonidan boshqariladi

O'quv kitoblari asosan uy ishlari uchun qo'llaniladi

An'anaviy o'qitish asosan bilim, ko'nikma va malakalarni o'z-lashtirishga qaratilgan bo'lib, shaxsning rivojlanishini ko'zda tut-maydi.

An'anaviy o'qitish quyidagi xususiyatlarga ega: o'qitishning tu-shuntiruv-ko'rgazmali usuli, ommaviy o'qitish. An'anaviy o'qitishda avtoritarlik quyidagi shaklda namoyon bo'ladi: o'quvchi bu hali to'la shakllanmagan shaxs, u faqat bajarishi zarur, pedagog esa sardor ha-kam, yagona tashabbuskor shaxs.

Mumtoz an'anaviy «sinf-dars» tizimi – bu bayon etishning mu'mruza usuli va kitob bilan mustaqil ishlashni o'z ichiga oladi (dida-xografiya).

Shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalarda, o'quvchi shaxsi peda-gogik jarayon markaziga qo'yiladi, uning rivojlanishiga va tabiiy im-koniyatlarini ro'yobga chiqarishga qulay shart-sharoitlar yaratiladi.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturida ta'lim tizimining milliy mo-deliga alohida e'tibor qaratilgan. Bu model 5 tarkibiy qismdan iborat: Shaxs, davlat va jamiyat, uzluksiz ta'lim, fan, ishlab chiqarish. Bu yerda ta'lim milliy modelining asosiy tarkibiy qismi - «Shaxs» bi-rinchi o'rinda turadi. Boshqacha aytganda, butun ta'lim tizimi, shu jumladan, o'qitish shaxsga yo'naltirilgan bo'lishi lozim.

Shuning uchun zamonaviy texnologiyalarda pedagogik jarayon o'qitishning shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalari asosida amalga oshirilishi lozim.

Hayot dialektikasi shundan iboratki, doimo yangi avlod, oldingi avlodga nisbatan intellektual bo'ladi. Ilmiy texnik taraqqiyotning keskin yuksalish davrigacha (XX asrning birinchi yarmigacha), fan, texnika va texnologiyalar rivoji evolyutsion, past sur'atlarda amalga

oshar edi. Shuning uchun ketma-ket keluvchi avlodlarning rivojlanish darajasi deyarli farq qilmas edi. Bunday sharoitlarda Y. A. Komenskiyning o'qitishning avtoritar texnologiyasi, an'anaviy «sinf-dars» tizimi dunyoga keldi.

Ilmiy texnik taraqqiyotning keskin yuksalish davrida (XX asrning ikkinchi yarmi), fan, texnika, texnologiyalar yuqori sur'atlarda rivojlanayotgan davrda, bir avlod hayoti davomida fanning rivoji insoniyatning butun tarixidagidan ko'ra ko'proq bo'lgan bu davrda, o'qitishning an'anaviy tizimi (shu jumladan zamonaviy an'anaviy o'qitish) o'z nihoyasiga yetdi. Hozirgi zamon avlodining rivojlanish sur'ati oldingilardan ko'ra ancha yuqori bo'lganligi sababli o'qitishning an'anaviy tizimi rivojlanishga to'sqinlik qila boshladi. Bunday sharoitlarda taraqqiyot faqat har bir shaxsning mavjud imkoniyatlarini to'la ro'yobga chiqarish asosida amalga oshirilishi mumkin. Axborotning hajmi, xilma-xilligi, egallashga moyillik va vositalarining yetariligi samarali individual va mustaqil o'qitishni tashkil etish uchun zarur shart-sharoitlar yaratadi. O'qitishni jadallashtirish maqsadida pedagogning o'quvchiga bo'lgan munosabati «sardor»likdan, uning «shorigi»ga aylanishi muhim.

O'qitishning shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalariga quyidagi asosiy tamoyillar xos bo'ladi:

insonparvarlik, ya'ni insonga har tomonlama hurmat va muhabbat ko'rsatish, yordamlashish, uning ijodiy qobiliyatiga ishonch bilan qarash, zo'rlashdan to'la voz kechish

hamkorlik, ya'ni pedagog va o'quvchilar munosabatidagi demokratizm, tenglik, sheriklik

erkin tarbiyalash, ya'ni shaxsga uning hayot faoliyatini keng yoki tor doirada tanlab olish erkinligi va mustaqillik berish, natijalarni tashqi ta'sirdan emas, ichki hissiyotlardan keltirib chiqarish. Shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalarning kommunikativ asosi - pedagogik jarayonda o'quvchiga insoniy-shaxsiy yondashuv hisoblanadi

Shaxsga yangicha qarash quyidagilardan iborat bo'ladi:
pedagogik jarayonda shaxs obyekt emas, subyekt hisoblanadi;

har bir o'quvchi qobiliyat egasi, ko'pchiligi esa iste'dod egasi hisoblanadi;

yuqori etik qadriyatlar (saxiylik, muhabbat, mehnatsevarlik, vijdon va boshqalar) shaxsning ustuvor xislatlari hisoblanadi.

Munosabatlarni demokratlashtirish quyidagilarni o'z ichiga oladi:

o'quvchi va pedagog huquqlarini tenglashtirish,

o'quvchining erkin tanlab olish huquqi;

xatoga yo'l qo'yish huquqi;

o'z nuqtayi nazariga ega bo'lish huquqi;

pedagog va o'quvchilar munosabat zayli: taqiqlamaslik; boshqarish emas, birgalikda boshqarish; majburlash emas, ishontirish; buyurish emas, tashkil etish; chegaralash emas, erkin tanlab olishga imkon berish.

Erkin o'qitish quyidagilar bilan belgilanadi:

ishonchga asoslangan erkin talabchanlik;

o'quv materialiga qiziqish uyg'otish, bilishga va faol ijodiy fikrlashga rag'batlantirish;

o'quvchilarning mustaqilligi va tashabbusiga tayanish;

jamoa orqali bilvosita usullar bilan talablarni amalga oshirishni ta'minlash.

Individual yondashuvning zamonaviy yangi talqini quyidagilardan iborat:

o'rtacha o'quvchiga yo'naltirishdan voz kechish

shaxsning yaxshi xislatlarini izlash

shaxs rivojlanishining individual dasturlarini tuzish

Har bir o'quvchi qiyofasida noyob shaxsni ko'rish, uni hurmat qilish, tushunish, qabul qilish, unga ishonish. Pedagogda barcha o'quvchilar iste'dodli degan ishonch bo'lishi kerak

bevosita majburlashga yo'l qo'ymaslik, qoloqlikka va boshqa kamchiliklarga urg'u bermaslik, uning nafsoniyatiga tegmaslik

pedagogik jarayonda, o'quvchilarga o'z qobiliyatlarini ro'yobga chiqarishga imkoniyat yaratish va ko'maklashish

Yangi individual yondashuvning mohiyati shundaki, u ta'lim tizimida o'quv fanidan o'quvchiga emas, o'quvchidan o'quv fani tomon-

ga harakatlanishni taqozo etadi. O'quvchilarning mavjud imkoniyatlarni inobatga olib, ularni rivojlantirish, takomillashtirish va boyitishga qaratilgan bo'ladi.

Oliy, o'rta maxsus va kasbiy ta'lim tizimi uchun o'qitishning shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- ishbilarmonlik o'yinlari;
- muammoli o'qitish;
- tabaqalashtirilgan o'qitish;
- dasturlashtirilgan o'qitish, modulli o'qitish.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'limning asosiy belgilari

Shaxsga yo'naltirilgan o'qitish texnologiyalari ilmiy-texnikaviy taraqqiyoti jadallashgan davrida rivojlangan davlatlarda shakllantirilganligini inobatga olgan holda ular chuqur ildizlarga ega ekanligini ta'kidlash to'g'ri bo'lar edi.

Mashhur faylasuf Suqrot o'z faoliyatida savol va javob usulini ishlatar edi. Bu usul haqiqatni bilib olishga xizmat qilgan. Qadimiy Rim pedagogi M. F. Kvantilian har bir shogirdga e'tibor va diqqat bilan yondashishni tavsiya qilgan.

O'rta asr Sharqining buyuk olim-mutafakkirlari tomonidan yirik pedagogik meros qoldirilgan. Millatimiz ma'naviyati va madaniyatini shakllanishi bilan birgalikda xalqimizning mentaliteti insonga muhabbat va hurmat ko'rsatish, unga yordamlashish xislatlari asosida yuzaga chiqdi. Eng avvalo, yoshlarimizga nisbatan muhabbat yaqqol namoyon bo'ladi. Xalqimiz bolalarga «siz» deb munosabat qilur, kattalar ularga birinchi bo'lib «salom» berur.

Yaponiyaning zamonaviy pedagog-olimlari bolani kuniga 200 martagacha erkalatishni tavsiya beradilar. Bu zamonaviy g'oyalarning debochasi, buyuk ajdodimiz Al-Buxoriyning «Hadis» kitobida «Bola-ga rahmdillik qilmoq, uni o'pib quchoqlamoq haqida» bobida yoritilgan. Shaxsga yo'naltirilgan o'qitish texnologiyalarning o'zagi shaxslar o'rtasidagi yuqori qadriyatlarga, teng huquqlilikka asoslangan munosabat hisoblanadi. Bu qadriyatlar Al-Buxoriyning «Hadis» kitobida «Shirin so'z odam haqida», «So'kmoq va la'natlamoq ta'qiqlanganligi

haqida» boblarida namoyon etilgan. Unda shaxsni so'kish uni o'ldirish bilan tenglashtirilgan.

Globallashuv sharoitida ta'lim shaxsni har tomonlama voyaga yetkazish, unda komillik va malakali mutaxassisga xos sifatlarni shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Bugungi tezkor davr talabalarni ham qisqa muddatda va asosli ma'lumotlar bilan qurollantirish, ular tomonidan turli fan asoslarining puxta o'zlashtirilishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishni taqozo etmoqda.

Zamonaviy sharoitda ta'lim jarayonining barcha imkoniyatlariga ko'ra shaxsni rivojlantirish, ijtimoiylashtirish va unda mustaqil, tanqidiy, ijodiy fikrlash qobiliyatlarini tarbiyalashga yo'naltirilishi talab qilinmoqda. O'zida ana shu imkoniyatlarni namoyon eta olgan ta'lim shaxsga yo'naltirilgan ta'lim deb nomlanadi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim – talabaning fikrlash va harakat strategiyasini inobatga olgan holda uning shaxsi, o'ziga xos xususiyatlari, qobiliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim.

Bu ta'lim mazmuni o'qitish muhitining talaba imkoniyatlariga moslashtirilishini nazarda tutadi. Unga ko'ra ta'lim muhiti, pedagogik shart-sharoitlar, ta'lim-tarbiya jarayonini to'laigicha talabaning shaxsiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, qobiliyatini rivojlantirish shaxs sifatida kamolotga yetishini ta'minlash, tafakkuri va dunyoqarashini boyitishni nazarda tutadi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'limning o'ziga xos jihati ta'lim oluvchi shaxsini tan olish, uni har tomonlama rivojlantirish uchun qulay, zarur muhitni yaratishdan iborat.

Bu turdagi ta'lim talabalarda mustaqillik, tashabbuskorlik, javobgarlik kabi sifatlarni, shuningdek, tanqidiy, ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini tarbiyalashga xizmat qiladi. Bu turdagi ta'limni tashkil etishda pedagoglardan har bir talaba imkon qadar individual yondashishni, uning shaxsini hurmat qilishni, unga ishonch bildirish taqozo etiladi. Qolaversa, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim o'qitish jarayonining ishtirokchilari pedagog-talaba yoki talaba-talaba, talaba-talabalar guruhi, talaba-talabalar jamoasi tarzida o'zaro hamkorlikda bilim olish, Shaxs sifatida kamol toptirish uchun qulay pedagogik sharoitni yaratish zaruriyatini ifodalaydi.

Eng muhimi pedagoglar o'quv mashg'ulotlarining nafaqat axborot berish, balki rivojlantirish xarakteriga ega bo'lishlariga e'tiborni

qaratishlari zarur. Shuningdek, muhokama qilinayotgan masala, muammo, o'rganilayotgan mavzu yuzasidan talabalarning mustaqil fikr bildirishlari (noto'g'ri bo'lsa-da, fikr bildirishlari)ga imkon berish, nima bo'lganda ham ularni o'ylashga, fikrlashga undash shaxsга yo'naltirilgan ta'limga xos muhim belgilardan biri sanaladi.

Ta'lim jarayonida quyidagilardan foydalanish shaxsга yo'naltirilgan ta'limning yana bir belgisidir:

Pedagog ta'lim jarayonida shaxsга yo'naltirilgan ta'lim turlaridan foydalanar ekan, bir qator shartlarga qat'iy rioya etishi kerak. Ushbu talablar quyidagilardan iborat:

- har bir talabani alohida, o'ziga xos shaxs sifatida ko'ra olish;
- talabani hurmat qilish;
- talabaning ruhiy holatini to'g'ri baholay olish;
- talabaning xohish-istak, qiziqishlarini inobatga olish;
- har bir talabaga tolerant munosabatda bo'lish;
- talabaning kuchi, imkoniyati va intilishlariga ishonch bildirish;
- har bir talaba uchun qulay ta'lim muhitini yaratish;
- talabalarning mustaqil yoki kichik guruhlarга erkin ishlashlari uchun imkoniyat yaratish;

talabalarni o'z faoliyatlarini mustaqil nazorat qilish, faoliyati samaradorligini aniqlash, yutuqlarning omillari va yo'l qo'yilgan xatolarning oqibatlarini tahlil qilish o'rgatish;

- ta'lim jarayonida hech bir talabaga tazyiq o'tkazmaslik;
- alohida talabaning kamchiliklarini bo'rttirib ko'rsatmaslik;
- bordi-yu, talaba tomonidan bilimlarni o'zlashtira olmaslik,

ta'lim jarayonida o'zini odobsiz tutish holati qayd etilganda qat'iy xulosa chiqarmasdan, buning sabablarini aniqlash;

aniqlangan sabablar asosida talabaning sha'ni, g'ururiga ziyon yetkazmagan holda u tomonidan bilimlarni o'zlashtira olmaslik, o'zini odobsiz tutish kabi holatlarni bartaraf etish;

ta'lim jarayonida har bir talaba uchun "muvaffaqiyat muhiti"ni yarata olish;

har bir talabaga ta'lim olishida muvaffaqiyatga erishishni ta'minlash;

talabaning qobiliyatini o'stirish, shaxs sifatida rivojlanishiga yordam berish.

Eng muhimi pedagoglar o'quv mashg'ulotlarining nafaqat axborot berish, balki rivojlantirish xarakteriga ega bo'lishlariga e'tibor qaratishlari zarur. Shuningdek, muhokama qilinayotgan masala, muammo, o'rganilayotgan mavzu yuzasidan talabalarning mustaqil fikr bildirishlari (noto'g'ri bo'lsa-da, fikr bilirishlari)ga imkon berish, fikrlashga undash shaxsga yo'natirilgan ta'limga xos muhim belgilardan biri sanaladi.

Ta'lim jarayonida quyidagilardan foydalanish shaxsga yo'natirilgan ta'limning shakl va usullaridir:

ijodiy topshiriqlar;
kreativ yondashishni taqozo etuvchi vazifalar;
muammoli vaziyatlar;
rolli va ishbilarmonlik o'yinlari;
bahs-munozara, debat;
musobaqa ko'rinishidagi bellashuvlar.

**Shaxsga yo'natirilgan ta'lim texnologiyalarining turlari:
rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalari, tanqidiy fikrlashning
rivojlanish muhitini yaratish**

Tabaqalashtirilgan o'qitish – o'quv jarayonining tashkil etishni bu shakli umumiy didaktika tizimiga asoslangan bo'lib, maxsus tashkil ettirilgan talabalarning gomogen guruhlarida, o'quv jarayonini maxsuslashtirishni ta'minlaydi.

O'qitishni tabaqalash – (bu tushuncha o'qitish jarayonining o'zi bilan bog'liq) – uslubiy, psixologik-pedagogik va tashkiliy-boshqaruv tadbirlar majmuasi asosida tuzilgan turli xildagi gomogen guruhlarda o'qitish uchun turli xil shart-sharoitlarni yaratish demakdir.

O'qitishning eng yuqori oliy pog'onasi individual o'qitish hisoblanadi.

Individuallashtirilgan o'qitish texnologiyasi

Individual o'qitish – bu o'quv jarayonining tashkil etishning shakli bo'lib, bunda pedagog talabalar bilan yakkama-yakka shug'ullanadi,

talaba o'quv vositalari (kitoblar, kompyuter va h.k.) yordamida uzluksiz mustaqil ta'lim oladi.

Individual o'qitishning afzalliklari: pedagogik jarayonning talab qobiliyatlariga moslashuvchanligi imkoniyatidir. Bunda talabaning bilim olish darajasi doimiy monitoringini amalga oshirish va zaruriy tuzatishlar kiritish natijasida optimal pedagogik jarayon tashkil etiladi.

Individual yondashish – bu tamoyilga ko'ra, jarayon pedagogning talabalar bilan o'zaro munosabati, ularning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etiladi va butun guruh hamda har bir alohida talabaning rivoji uchun psixologik-pedagogik muhit yaratiladi.

Individuallashtirilgan o'qitish – bunday o'quv jarayonini tashkil etishda individual yondashish asosida o'qitish yo'llari, usullari, sur'as tanlanadi va turli o'quv-uslubiy psixologik-pedagogik hamda tashkiliy boshqaruv tadbirlari orqali ta'minlanadi.

Individuallashtirilgan o'qitish texnologiyasi – bunda o'quv jarayonini tashkil etishda individual yondashish va o'qitishning individual shakli ustuvor hisoblanadi. O'qitishning barcha shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalarida u yoki bu darajada individual yondashish qo'llaniladi, ammo individuallashtirilgan o'qitishda, individuallashtirish o'quv maqsadlariga erishishning asosiy vositasi hisoblanadi. Individuallashtirilgan o'qitishning asosi talabaning individual-pedagogik xususiyatlarini o'rnatish hisoblanadi. Olingan natijalar asosida o'qitish usuli tanlanadi. Qabul qilingan texnologiyalar, qoidalar va tamoyillarga ko'ra o'qitish jarayoni amalga oshiriladi.

Kompyuterlashtirilgan o'qitish texnologiyasi – bu kompyuterdan foydalanishga asoslangan o'qitishdir. O'qitishning kompyuter texnologiyasi yangi axborot texnologiyalarining bir turidir. Axborot texnologiyalarida bundan tashqari boshqa axborot vositalari (televizion, video va boshqalar) ishlatilishi mumkin. Kompyuter texnologiyalari dasturlashtirilgan o'qitish g'oyalarini rivojlantiradi, zamonaviy kompyuterlar va telekommunikatsiyalarning ulkan imkoniyatlari bilan bog'liq bo'lgan mutlaqo yangi hali tadqiq qilinmagan texnologik variantlarini ochib beradi. Telekommunikatsion tizimlar, shu jumladan kompyuterlar hozirgi zamon ilmiy-texnik taraqqiyotning mahsuli hisoblanadi. Ilmiy-texnik taraqqiyot axborotning ko'chkisimon o'sishi bilan belgilanadi. Talabalarning maksimal darajadagi axborotni o'qitishlashtirishi faqat kompyuterlar yordamida amalga oshirilishi mumkin.

ya'ni o'qitishning kompyuter texnologiyasi asosida o'quv jarayoni jaddallashtirish va samaradorligini maksimal darajada oshirishga erishish mumkin.

Kompyuterli o'qitish texnologiyasi mazmun jihatidan kompyuter xotirasiga kiritilgan pedagogik dasturiy vositalar bilan farqlanadi. Dasturiy vositalar mavzu, bo'lim yoki butun o'quv fani bo'yicha tuzilishi mumkin va o'quv materiali o'zlashtirilishi diagnostikasi baholashni va monitoringini ham o'z ichiga oladi. Kompyuterli o'qitish texnologiyasining samaradorligi dasturiy vositalarning ishlab chiqilish darajasi bilan bir qatorda o'quv jarayonini va ishchi o'rinlarining to'g'ri tashkil etilganiga bog'liq bo'ladi. Kompyuterli o'qitish texnologiyasida individual o'qitish; muntazam ravishda kompyuter yordamida diagnostik testlar o'tkazish; o'quv maqsadlariga erishilganlikni baholash zarur hisoblanadi. Kompyuterli o'qitish texnologiyasida o'qitish siklining qayta takrorlanishi eng samarali ta'minlanadi. Bu o'qitish texnologiyasida pedagogning funksiyasi quyidagilardan iborat bo'ladi: dasturiy vositalarni tayyorlash; o'quv jarayonining (o'quv jarayoni grafigi, diagnostika, nazorat) guruhi, fan miqyosida tashkil etish; ishchi o'rinlarini tashkil etish, yo'l-yo'riqlar berish, tar-moqni boshqarish; talabalar bilan muloqotda bo'lish, individual o'qitishni ta'minlash.

Rivojlantiruvchi ta'limning maqsadi – o'quvchilarda mantiqiy, tanqidiy, tahliliy, ijodiy fikrlashni rivojlantirish orqali barkamol shaxsni shakllantirishdan iboratdir.

Rivojlantiruvchi ta'limning vazifasi – shaxsning individual kamol topishi uchun zarur bo'ladigan hayotiy ko'nikma va malakalarini rivojlantirish sanaladi. Rivojlantiruvchi ta'limning o'ziga xos xususiyatlari – o'quvchilarda topshiriqlarni yechishga oid nazariy tushun-cha va amaliy ko'nikma, malakalarni shakllantiradi. O'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini ro'yobga chiqarishga xizmat qiladi.

Rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyasining yetakchi tamoyillari:

inkorporatsiya (tizimli faoliyat ko'rsatish) – turli fanlarga oid bilimlarni umumlashtirish;

moslanuvchanlik – ta'lim shakli, usullarining turli ta'lim muassasalarida qo'llanuvchanligi;

uyg'unlik – muayan o'quv predmetiga oid o'quv materiali mazmunining shaxsni rivojlantirish shakl, usuli va usullari mosligi;

yaratuvchanlik – turli ta'lim muassasalari pedagoglarining pedagogik texnologiyalarini yaratish imkoniyatlari;

tabiiylikka asoslanish – genetik va ijtimoiy jihatlarga muvofiq o'quvchi o'ziga xos shaxsiy xususiyatlarini hisobga olishdan iboratdir.

Fikrlash – o'qish, yozish, so'zlash va eshitishga o'xshash jarayon. U faol, muvofiqlashtiruvchi jarayonki, o'zida biror haqiqat to'g'risidagi fikrlarni qamrab oladi.

Tanqidiy fikrlash nima? Tanqidiy fikrlash – axborotlarni o'zlashtirishdan boshlanadigan va xulosa chiqarish bilan tugallanadigan murakkab o'ylash jarayoni. Biroq tanqidiy fikrlash bilish faoliyatining yuqori darajasi sifatida talabalarda matn bilan ishlash ko'nikmasini rivojlantirish, og'zaki va yozma nutq malakasini egallash, topshiriq bo'yicha guruh bilan birgalikda harakatda bo'lishiga qaratilgan pedagogik texnologiya. Tanqidiy fikrlash o'quv auditoriyasidagi ruhiyatni o'zgartira oladigan strategiyalar majmuidir, ya'ni mashg'ulot o'qituvchi va talabalarning ijodxonasiga aylanadi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga ta'sir etuvchi aqliy faoliyat ko'nikmalari:

Esda saqlash – eng muhim fikrlash jarayoni bo'lib, busiz o'quv jarayonini amalga oshirib bo'lmaydi, lekin u tanqidiy fikrlashdan tubdan farq qiladi. Kompyuterning xotirasi har birimiznikidan anchagina yaxshiroq, lekin esda saqlash tanqidiy fikrlashni bildirmaydi.

O'quv jarayonini amalga oshirib bo'lmaydigan «notanqidiy fikrlash» **murakkab g'oyalarni tushunish** bilan bog'liq.

«Tanqidiy fikrlash» tushunchasiga mos kelmaydigan yana bir fikrlash turi bu – **ijodiy yoki ichki his bilan (intuitiv) sezib fikrlashdir**. Sportchi, rassom, musiqachilar miyasida ham murakkab fikrlash jarayoni sodir bo'ladi, lekin ular buni hatto sezmaydilar ham.

Tanqidiy fikrlashning elementlari:

tanqidiy fikrlash – bu mustaqil fikrlashdir;

axborot – tanqidiy fikrlashning boshlanishidir;

tanqidiy fikrlash savolning qo'yilishi va hal qilinishi zarur bo'lgan muammoni aniqlashdan boshlanadi;

tanqidiy fikrlash ishonchli dalillarga intiladi;
tanqidiy fikrlash – ijtimoiy fikrlashdir.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bosqichlari

<i>Chaqiriq (Da'vat)</i>	<i>Anglash</i>	<i>Fikrlash</i>
1. Yangi ma'lumotlarni ma'lum bo'lganlari bilan bog'lash. 2. Talabalarni faollashtirish. 3. Taklif etilgan mavzuni ko'rib chiqishga qiziqish tug'diriladi va maqsad aniqlanadi	1. Chaqiriq bosqichida yaratilgan qiziqish va harakatlanish inersiyasini, faollikni qo'llab-quvvatlash. 2. Talabalarda o'z tushunishini kuzatishga doir intilishlarini qo'llash. 3. Yangi o'quv materialining tushunilishiga erishish	1. Talabalar yangi fikr va axborotlarni o'z so'zlari bilan ifodalashga harakat qilib ko'rishlari kerak. 2. Tushunganlarini o'z so'zlari bilan ifodalab, qayta tuzganda shaxsiy anglangan kontekst yuzaga keladi. 3. Jonli fikrlar almashinuviga erishiladi

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish strategiyalari

<i>Da'vat bosqichida qo'llaniladigan strategiyalar</i>	<i>Anglash bosqichida qo'llaniladigan strategiyalar</i>	<i>Fikrlash bosqichida qo'llaniladigan strategiyalar</i>
Erkin yozish. Klaster. Aqliy hujum. B-B-B chizmasi. Chalkashtirilgan mantiqiy zanjirlar ketma-ketligi. Semantik xususiyatlar tahlili	Semantik xususiyatlar tahlili. B-B-B chizmasi. O'qitish bo'yicha qo'llanma. Bir-biriga o'rgatish. Bir-biridan so'rash. Ikki qismli kundaliklar	Eng asosiy tushunchalar, takrorlash. T-chizma. Konseptual jadval. Venn diagrammasi. Nilufar guli. Besh minutlik esse. O'n minutlik esse

Tanqidiy fikrlashning rivojlanish muhitini yaratish. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish oson ish emas. Bu muayyan yosh davrida tugallangan va esdan chiqarilgan vazifa ham emas. Shu bilan birga tanqidiy fikrlashga olib boradigan tugallangan yo'l ham yo'q.

Lekin tanqidiy fikrlash shakllanishiga yordam beruvchi muayyan o'quv sharoitlari to'plami mavjud. Buning uchun:

- talabalarga fikr yuritish uchun imkoniyat berish;
- turli-tuman g'oya va fikrlarni qabul qilish;

talabalarining o'quv jarayonidagi faolligini ta'minlash;
talabalarni kulgiga qo'llab-quvvatlash va ishlantirish;
har bir talabaning fikr yuritishga qodir ekanligiga
ishonch hissini uyg'otish
tanqidiy fikrlashning o'ziga kelishini qadrlash lozim.

Shu munosabat bilan talabalar:

o'ziga ishonchni orttirish va shaxsiy fikri hamda g'oyalarining
qadrini tushunish;

o'quv jarayonida faol ishtirok etishi;

turli fikrlarni e'tibor bilan tinglashi;

o'z hukmlarini shakllantirishga hamda undan qaytishga tay-yor
turishi lozim.

Vaqt. Tanqidiy fikrlash vaqt talab qiladi. Pirson, Xansen, Gordon
(1979)lar ijod qilish go'yo avvalgi g'oya, tasavvur, uchrashuvlar va
tajribalarni arxeologik jihatdan tadqiq qilishga olib kelishini
ta'kidlaganlar. Shuning uchun ham:

fikrlarini aniq, lo'nda va tushunarli bayon etish;

o'zaro tanqidiy fikr almashish;

konstruktiv takliflarga javob ola bilish;

fikrlarni muayyan g'oyalar qiyofasida, qulay muhitda to'la va
aniq ifodalay olish.

Izn. Tanqidiy fikrlashda erkinlik bo'lishi uchun talabalar ma'qul
va noma'qul so'zlarni aytish, ular haqida fikrlash, ijod qilish uchun
ruxsat olishlari lozim. Talabalar yo'l qo'yiladigan holatlarni anglab
olishgach, tanqidiy tahlil qilishga faol kirishadilar. Tanqidiy tahlilga
izn olish ongillik tamoyiliga asoslanadi. Bunda tahlil va haddan oshish
orasidagi farq aniqlab berilishi lozim. Tanqidiy fikrlashga izn fikrlash
uchun chinakam maqsad bo'lgan, do'stona hamda samarali sharoitda
beriladi.

Rang-baranglik. Talabalarining fikrlash jarayonida turli fikrlar va
g'oyalar paydo bo'ladi. Rang-barang fikr va g'oyalar yakka-yu
yagona javob mavjudligi haqidagi tasavvur bartaraf qilingan
chog'dagina yuzaga keladi. Fikrlarni ifoda qilish chegaralanganda
talabalarining fikrlashiga chek qo'yiladi. Faqat birgina javob mavjud
bo'lgan taqdirda xilma-xil vosita va jarayonlardan foydalanish joizki,
uning yordamida talabalar ana shu javobni topa olsin.

Faollik. Tanqidiy fikrlash talabalarning faolligi bilan bevosita bog'langan. Odatda, talabalar sustkash tinglovchilar bo'lishadi, chunki ularda o'qituvchi bilimli yoki matnda uning bu bilimlari aks etgan degan ishonch shakllanib qolgan. O'quv jarayonidagi talabalarning faol ishtiroki va mas'uliyati tanqidiy fikrlashda kutilgan natijalarni beradi. Talabalarni bahs munozara, o'z g'oyalari va takliflari bilan o'rtoqlashishga da'vat etish kabi pedagogik yondashuv ularning faolligini o'stiradi. Mixali Chikjentmixaliy (1975) ta'kidlaydiki, talabalar o'sha murakkab darajadagi o'quv jarayonida faol ishtirok etishsa, jarayonda qatnashganligidan cheksiz bahra oladilar va o'zlarida chuqur qoniqish hissini sezadilar.

Tavakkalchilik. Erkin fikrlilik tavakkalchilikka asoslanadi. Bilim faoliyatida qo'rqmay tavakkal qiluvchi insonlarni rag'batlantirib turish joizdir. Fikrlash jarayonida «ahmoqona g'oyalar» aql bilan tuzilmagan birikma va tushunchalar ilgari surilgan holatlar ham bo'lishi mumkin. O'qituvchi uni o'quv jarayonining tabiiy holati sifatida talabalarga tushuntirishi lozim. Talabalarda tavakkaldan xoli, yuqori motivatsiyalash imkoni bo'lgan muhitda o'ylash muhimligiga ularda ishonch hosil qildirish zarur.

Qadrlash. Tanqidiy fikrlashning omillaridan biri talabalarning fikrini qadrlashdir. Tashkil etilgan fikrlash jarayonida talabalar o'z g'oyalari, tasavvurlarining o'qituvchi tomonidan qadrlanayotganini tushungan chog'dagina chuqur mas'uliyat va e'tiborga yarasha javob qaytaradilar.

Qimmatlilik. Fikrlash jarayonini tashkil etish davomida talabalar ongiga mustaqil nuqtayi nazar va tanqidiy tahlili natijalari qimmatli ekanligini singdirish zarur. O'qituvchi talabalardan muayyan materialni qayta ishlashni talab qilganda tayyor qoliplardan, andozalardan xoli bo'lishi lozim. Bu esa talabalarda o'zgalar g'oyalarini mexanik tarzda qayta ishlab chiqish eng muhim va qimmatli ekanligiga ishonch hosil qilishga olib keladi. Aslida talabalarga o'z fikri, o'ziga taalluqli bo'lgan g'oya va tasavvurlar qimmatli ekanligini isbotlay olish zarur. Talabalar ham bunga ishonch hosil qilishlari joiz. Ular o'z qarashlarini muhokama qilish jarayonida buning muhimligini tan olishlari kerak.

O'zaro fikr almashish. Fikrlash jarayoni talabalarning o'zaro fikr almashishni ko'zda tutadi. Talabalarning o'zaro fikrlashish bir-biridan o'rganishdagi o'rtoqchiligiga asos soladi. Talabalardan fikrlov-

chi sifatida o'zlaridagi origi-
larini ochib berish talab etil

oddiy xatoga bo'lgan qobiliyat-

O'zaro fikr almashish alardan diqqat bilan tinglash, shax-
siy qarashlarini so'zlov' rlab o'tkazish va boshqalarini tuza-
tishdan o'zini tiyib turis talab etiladi. Bunga javoban talabalar
jamoaning yalpi fikrlariga foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi.
Keng doiradagi munozara oqibati o'laroq, talabalarda o'zlariga tegish-
li bo'lgan g'oyalarni tahlil qilishga qobiliyati orta boradi hamda ular-
ni o'z bilim va hayotiy tajribalari tizimiga tirkab boradi. Fikrlash jara-
yonini tashkil etishda uni o'tkazishning bir necha modellari mavjud.
Ular:

- o'ziga ishonch hosil qilish;
- ishda faol ishtirok etish;
- o'rtoqlar va o'qituvchi bilan fikr almashish;
- o'zgalar fikrini tinglay olish.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

1. Individual o'qitish, individuallashtirilgan o'qitish iborolari mazmunini tushuntirib bering.
2. Kompyuterlashtirilgan o'qitish texnologiyasini ta'rifini va mohiyatini aytib bering.
3. Al-Buxoriyning shaxsga yo'naltirilgan o'qitish texnologiyalari to'g'risidagi fikrlarini sharhlang.
4. Tanqidiy fikrlash bosqichlarini sanang.

SEMINAR MASHG'ULOT TOPSHIRIQLARI

Seminar mashg'ulotining borishi:

1-bosqich. "Tushunchalar tahlili" metodi asosida mavzuning asosiy tushunchalarini tahlil qiling.

2-bosqich. Kichik guruhlarga bo'lingan holda ta'lim jarayoniga oid muammoli vaziyatni tahlil qiling.

3-bosqich. "Venn diagrammasi" orqali an'anaviy va shaxsga yo'naltirilgan ta'limning o'xshash hamda farqli tomonlarini ifodalang.

MUAMMOLI TA'LIM TEXNOLOGIYASINING MOHIYATI VA MAZMUNI

Reja:

1. Muammoli ta'limning ilmiy-nazariy asoslari
2. Muammoli ta'limning asosiy turlari. Muammo va muam-moli vaziyat.
3. Muammoli ta'lim texnologiyalari.

Mavzuning qisqacha mazmuni: muammoli o'qitish nazariyasi va uning asosiy xususiyatlari, muammo va muammoli vaziyat tushunchalarining mazmuni, dars jarayonida muammoli o'qitishni tashkil ettirishning ilmiy-amaliy asoslari, muammoli vaziyatning turlari haqida so'z yuritiladi.

Tayanch tushunchalar: muammoli ta'lim, muammoli vaziyat, muammoli darsni tashkil etish, muammoli ta'lim texnologiyalari, muammoli savollarni tuzish.

Muammoli ta'limning ilmiy-nazariy asoslari

Axborot texnologiyalari yoki postindustrial deb atalayotgan bugungi jamiyat shaxsdan faol harakat qilishni, mustaqil qaror qabul qilishni, hayotning o'zgarayotgan sharoitlariga moslashishni talab qiladi. Buning uchun har bir shaxs ma'lum sifatlarga ega bo'lishi talab etiladi. Xususan:

har bir o'quvchi zarur bilimlarni mustaqil egallash, egallangan bilimlarini turli muammolarni yechishda mahorat bilan qo'llash;

axborotlar bilan savodli ishlash (ma'lum masalani tadqiq qilish uchun zarur faktlar yig'ish, ularni tahlil qilish, muammolarni yechishga qaratilgan gipotezalarni taklif qilish, qonuniyatlarni, yangi muammolarni aniqlash va yechish);

olingan bilimlarning qayerda va qanday qo'llanilishi mumkinligini aniqlash va bu bilimlarni qo'llash sohasini anglay olish;

mustaqil tanqidiy fikrlash, real dunyoda paydo bo'layotgan qiyinchiliklarni ko'ra bilish va ularni bartaraf etishning optimal yo'llarini izlab topish;

ijodiy fikrlash, yangi g'oyalar yaratish qobiliyatiga ega bo'lish, turli ijtimoiy guruhlarda kirishimli bo'lish, birgalikda ishlashni bilish yoki nostandart vaziyatlardan chiqishni bilish,

o'zining ma'naviyati, intellekti va madaniy salohiyati ustida mustaqil ishlash kabi ko'nikma va malakalarga ega bo'lishi zarur.

Yuqorida aytilgan sifatlarga ega shaxsni shakllantirishga nafaqat ta'lim mazmuni, balki qo'llanilayotgan o'qitish texnologiyalari ham muhim rol o'ynaydi. O'quv jarayonida bilish faoliyatini rivojlantirish imkoniyatlaridan biri muammoli o'qitish texnologiyasini tatbiq etishdan iborat. Chunki muammoli o'qitish jarayonida o'qituvchilar ham, o'quvchilar ham real vaziyatlarda muammodan chiqish uchun o'zining intellektual, ma'naviy imkoniyatlarini sinovdan o'tkazadilar. Bu jarayonda hosil bo'lgan ko'nikma va malakalar tayyorlanayotgan mutaxassislarda axborot jamiyati sharoitlarida yashash uchun zarur sifatlarni shakllantirishga olib keladi.

Inson tafakkuri muammoli vaziyatlarni yaratish, muammoni qo'yish va uni yechishdek noyob qobiliyatga ega bo'lganligi sababli insoniyat tomonidan ilmiy-texnikaviy kashfiyotlar amalga oshirilgan.

Pedagogik tafakkurni o'quv jarayonida muammolarni yechishga yo'naltirish, ya'ni ta'lim jarayoniga muammoli o'qitishni joriy etish o'quvchilarga tayyor bilimlarni o'zlashtirishdan asta-sekin mustaqil faoliyatga o'tish imkoniyatini beradi.

Muammoli o'qitishni chuqur o'rganish XX asrning 60-yillarida boshlangan bo'lib, uning asosida "Tafakkur muammoli vaziyatdan boshlanadi", - degan g'oya yotadi. Muammoli vaziyatda bilish faoliyatining ketma-ketligi quyidagicha ko'rinishga ega bo'ladi:

vaziyat yaratish;

muammoni qo'yish;

muammoni yechish yo'llarini izlash;

muammoning yechimi.

An'anaviy ta'lim tizimida o'qituvchi va darslik bilimning asosiy manbasi bo'lsa, muammoli o'qitish falsafasi va metodologiyasida o'qituvchi o'quvchilarning izlanish-tadqiqotchilik faoliyatining tashkilotchisi, mutasaddi maslahatchisi va yordamchisi sifatida faoliyat olib boradi. Bu o'qituvchining an'anaviy o'qitish jarayonidagi faoliyatidan ancha murakkab bo'lib, u yuqoriroq mahorat va mehnat talab qiladi.

Muammoli o'qitish konsepsiyasida muammoli vaziyatning birinchi sharti o'quvchi o'zi yechishi lozim bo'lgan muammoni ko'rishidan iborat ekanligi ta'kidlanadi.

Muammoli o'qitish nazariyasining asosida amerikalik psixolog, faylasuf va pedagog J. Dyui g'oyalari yotadi. U 1894 yilda Chikago shahrida o'qitish asosini o'quv rejasi emas, balki o'yinlar va mehnat faoliyati tashkil etgan tajriba maktabini tashkil qilgan. O'qish, hisoblash, yozish bo'yicha mashg'ulotlar bolalarning fiziologik balog'atiga qarab, o'z-o'zidan paydo bo'lgan ehtiyojlariga muvofiq o'tkazilgan.

J. Dyui o'qish uchun to'rt ehtiyojni ajratgan: ijtimoiy, konstruksiyalash, badiiy ifoda, tadqiqiy. Bilish manbalari sifatida bolalarga quyidagilar taqdim etilgan: so'z, san'at asarlari, texnik qurilmalar.

Muammoli ta'lim — talabalarda ijodiy izlanish, kichik tadqiqotlarni amalga oshirish, muayyan farazlarni ilgari surish, natijalarni asoslash, ma'lum xulosalarga kelish kabi ko'nikma va malakalarni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim

J. Dyui g'oyalari bo'yicha bola bilishda insoniyat yo'lini qaytaradi, bilimlarni o'zlashtirish boshqarilmaydigan jarayon bo'lib, bola o'zida hosil bo'lgan ehtiyojni qondirishi natijasi sifatida o'quv materialini o'zlashtiradi. Ya'ni, o'qitish samaradorligi shartlari, o'quv materialini muammolashtirish

bola faolligi bilan bog'liq bo'lishi kerak. Muammoli o'qitishni chuqur o'rganish XX asrning 60-yillarida boshlangan. Fikrlash psixologiyasi muqtabi nazaridan muammoli o'qitish g'oyasi va tamoyillari S. L. Rubinshteyn, M. I. Maxmutov, V. Okon, I. Y. Lerner tomonidan ishlab chiqilgan.

S. L. Rubinshteynning «Tafakkur muammoli vaziyatdan boshlanadi» degan g'oyasi muammoli o'qitishning psixologik asosi sifatida qabul qilingan. 1970-1980 yillarda an'anaviy o'qitish shakllari samaradorligi pasayib ketganligi qayd etilganda, yetakchi pedagoglar muammoli o'qitish nazariyasiga e'tibor qarata boshladilar. Chunki an'anaviy o'qitish shaklida asosiy diqqat o'qituvchi faoliyatiga qaratilgan bo'lsa, muammoli o'qitish konsepsiyasida asosiy urg'u o'quvchilarga ko'chadi. Muammoli o'qitish tamoyili bo'yicha bilim o'quvchilarga tayyor shaklda uzatilmaydi, balki ilmiy tadqiqot

jarayoniga o'xshatib, o'quv faoliyati jarayonida o'quvchilar tomonidan egallanadi. Muammoli o'qitish – o'quvchining muammoli taqdim etilgan – ta'lim mazmuni bilan faol o'zaro bog'lanishini tashkil etadi. Bu jarayonda o'quvchi ilmiy bilimning obyektiv zidliklari va ularning yechilmalariga yaqinlashadi, fikrlash, bilimlarni ijodiy o'zlashtirishga o'rganadi.

Muammoli o'qitish ijodiy faoliyatni shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, bu jarayonda o'quvchilar ijodiy fikrlashining rivojlanishi an'anaviy o'qitishdagiga nisbatan jadalroq bo'ladi. Muammoli o'qitishning bu funksiyasi oshishi uchun o'quv jarayoniga muammolarning tasodifiy majmuasini kiritish yetarli emas. Muammolar tizimi bilimning mazkur sohasiga xos muammolarning asosiy turlarini qamrab olishi kerak. Muammoli o'qitishni ta'lim jarayoniga tatbiq etishda o'qituvchi ilmiy va o'quv muammolar orasidagi umumiylikni va farqni ajratishi lozim.

Ularning umumiyligi har ikkalasida ham obyektiv zidliklar mavjudligi bo'lsa, ilmiy va o'quv muammolarini farqi shuki, ilmiy muammoda qo'yilgan masala hali yechilmagan, o'quv muammoda esa masala yechilgan, uni yechish yo'li va natijasi ma'lum.

Faqat bu yo'llar va natijalarni o'quvchilar izlab topishi kerak. Muammoli o'qitishning yakuniy maqsadi – o'quvchilarni muammolarni ko'rish va yechishga o'rgatishdan iborat bo'lib, bu faqat fikrlash faoliyati jarayonida amalga oshiriladi.

Shaxsning ijodiy mustaqil fikrlashi jamiyat uchun zarur bo'lib, fikrlash jarayoni muammoli vaziyatdan boshlanadi.

Muammoli o'qitish usullariga tadqiqiy usul, evristik usul, muammoli vaziyatlar yaratish usuli kiradi.

O'qitishning tadqiqiy usullarini qo'llaganda ta'lim oluvchilarga:
nostandart masalalarni tuzish bo'yicha;
shakllantirilmagan savol bilan;
ortiqcha ma'lumotlar bilan;
o'zining amaliy kuzatuvlari asosida mustaqil umumlashtirish;
yo'riqnomalardan foydalanmasdan qandaydir obyekt mohiyatini bayon etish;

olingan natijalarni qo'llash chegaralarini va darajalarini aniqlash;
hodisaning namoyon bo'lish mexanizmini aniqlash;
«bir lahzada» topish kabi topshiriqlarni berish mumkin.

Hozirgi kunda bu sohadagi izlanishlar dunyoning turli mam-lukalarida davom ettirilmoqda, umumta'lim fanlari bo'yicha ham, oliy ta'lim fanlari bo'yicha ham muammoli o'qitish texnologiya-larining majmuaviy ishlanmalari yaratilmoqda.

Fanda muammoli o'qitish bilan aloqador ikkita tushuncha ishla-tiladi: **“muammo”** va **“muammoli vaziyat”** tushunchalari. Ayrim hollarda ular sinonimdek tushunilsada, lekin bu atamalar bilan belgi-langani obyektlar o'z hajmi bilan farqlanadi. Muammo muammoli ma-salalar ketma-ketligiga ajraladi. Demak, muammoli masalani muam-moning oddiy, xususiy bir masaladan iborat holati sifatida ko'rish mumkin.

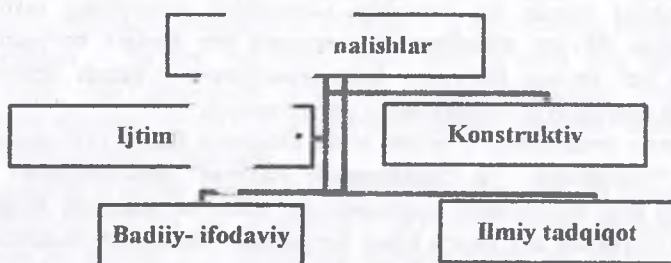
Muammoli o'qitishning yaqqol ko'rinib turgan afzalliklariga qa-rindan ta'limning hech qaysi bosqichi to'liq muammoli tuzilishi mumkin emas. Muammoli o'qitishni amalga oshirish uchun qism (ay-rim bo'lim, mavzu, band) larni ajratib olish lozim.

Bunda o'quv materialining mantiqiy-didaktik tahlili, muammolarni qo'yish imkoniyatlari, o'qitish maqsadlariga erishishda ularning samarasini aniqlash talab etiladi. Ko'p narsa u yoki bu guruhda ishlashning aniq sharoitlariga bog'liq. Bundan tashqari, darsliklardagi o'quv materiali kamdan kam hollarda muammoli o'qitishga moslashtirilgan.

Lekin muammoli o'qitishni amalga oshirish uchun o'qituvchi o'quv matnlarini osongina qayta ishlashi mumkin. Muammoli vazi-yatlarni modellashtirish uchun eng optimal o'quv materiali bu dars-likdagi fan va texnika tarixiga oid ma'lumotlardir. S. L. Rubinshteyn tafakkur – inson oldida turgan masala va mu-ammolarni yechishga olib keladigan idrok bo'lib, tafakkur muammoli vaziyatdan kelib chiqadi va muammoni yechishga qaratilgan bo'ladi» – deb ta'kidlaydi.

Demak, **muammoli vaziyat** – psixik qiyinchilik, ziddiyatlar va-ziyati bo'lib, o'quvchilarni muammoli vaziyat holatiga tushirish orqali ularda fikrlash qobiliyati rivojlantiriladi shaxsning ijodiy, mustaqil fikr yuritishi jamiyat uchun zarur bo'lib, fikrlash jarayoni muammoli vaziyatdan boshlanadi.

J. Dyui muammoli ta'lim asosi sifatida quyidagi yo'nalishlarni belgilagan:

Muallif ko'rsatilgan yo'nalishlarda ta'limni tashkil etish uchun quyidagi vositalardan foydalangan:

- 1) so'z; san'at asarlari; texnik qurilmalar;
- 2) o'yinlar; mehnat.

Muammoli o'qitishni chuqur o'rganish XX asrning 60 yillarida boshlangan bo'lib, uning asosida "Tafakkur muammoli vaziyatdan boshlanadi" – degan g'oya yotadi. 1960 yilda muammoli ta'lim L. Rubinshteyn, M. I. Maxmutov, V. Okon, I. Y. Lerner kabi tadqiqotchilarning qarashlari negizida yanada rivojlangan. S. L. Rubinshteynning "Tafakkur muammoli vaziyatdan boshlanadi" degan g'oyasi muammoli ta'limning psixologik asosi sifatida qabul qilingan.

Muammoli ta'limining asosiy turlari. Muammo va muammoli vaziyat

Muammoli ta'limning bir necha turlari mavjud. M. N. Skatkin o'z ishlarida muammoli ta'limning quyidagi turlari borligiga urg'u beradi:

1. Bilimlarni muammoli bayon qilish (muammoli ma'ruza).
2. Muammoli topshiriqlarni hal qilish (muammoli amaliy mashg'ulot).
3. Kichik ilmiy tadqiqotlarni olib borish (muammoli tajriba).

Muammoli ta'limning asosini **muammo** (yun. "to'siq", "qiyinchilik") yoki **muammoli vaziyat** tashkil etib, muammoli ta'lim texnologiyalari ularning yechimini topishga xizmat qiladi.

Muammo (yunon. "to'siq", "qiyinchilik", arab. "jumboqli", "sirli", "tushunilishi qiyin") – hal qilinishi muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lgan masala.

Muammoli vaziyat – talabalarning ma'lum topshiriqlarni bajarish (masalani yechish, savolga javob topish) jarayonida yuzaga kelgan ziddiyatni anglashi bilan bog'liq ruhiy holati bo'lib, u hal etilayotgan masala bilan bog'liq yangi bilimlarni izlashni taqozo etadi

Ko'p holatlarda muammo va muammoli vaziyat sinonimdek qabul qilinadi. Aslida esa ular bir-biridan farq qiladi.

Mohiyatiga ko'ra muammo uni keltirib chiqargan sabablarni o'rganish, uni hal etishda ahamiyatli, samarali bo'lgan yo'l, metod va vositalarni izlash, ularning samarali ekanligini asoslovchi dalillarni topish, dalillarni yangicha, yangi tahlilda izohlash asosida hal qilinadi.

Pedagogika sohasida ko'p holatlarda "muammo" tushunchasi tushkiliy-pedagogik, psixologik, ta'limiy va tarbiyaviy masalalarni hal qilishda qo'llaniladi. Soha nuqtayi nazaridan pedagogik jarayonda quyidagi xarakterdagi muammolarga murojaat qilinadi:

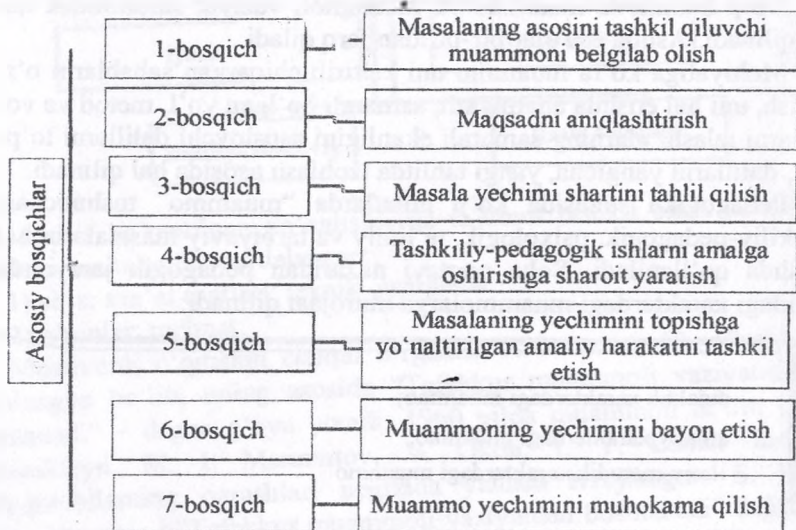
didaktik xarakterdagi muammo;
amaliy xarakterdagi muammo;
ilmiy-metodik xarakterdagi muammo

Ma'lum va noma'lum bilimlar hamda mavjud tajriba muammoning tarkibiy qismlari sifatida namoyon bo'ladi. Ta'lim jarayonida muammoni qo'yish bir necha sathda kechadi. Ular quyidagilar:

<i>Darajalar</i>	<i>Muammoni qo'yish mohiyati</i>
<i>1-daraja</i>	<i>O'qituvchi muammoni qo'yadi va talabalarni uni hal qilishga yo'naltiradi</i>
<i>2-daraja</i>	<i>O'qituvchi muammoli vaziyatni bayon qiladi va talabalarning o'zlari mustaqil ravishda muammoni shakllantiradi</i>
<i>3-daraja</i>	<i>O'qituvchi muammoni ko'rsatib bermaydi, balki unga talabalarni ro'para qiladi. Talabalar muammoni anglagan holda uni o'zlari shakllantirib, muammoni yechish usullarini tahlil qiladi</i>

Ta'lim jarayonida masalalarni aniqlashda muammo funksiya sifatida namoyon bo'ladi. O'quv materiallari mazmuni aniqlashtirishda muammoning qo'yilishi va hal etilishi quyidagi bosqichlarda kechadi.

yishda mavjud shart-sharoitlarni asos sifatida namoyon bo'ladi. aniqlashtirishda muammoning qo'yilishi va hal etilishi quyidagi bosqichlarda kechadi.

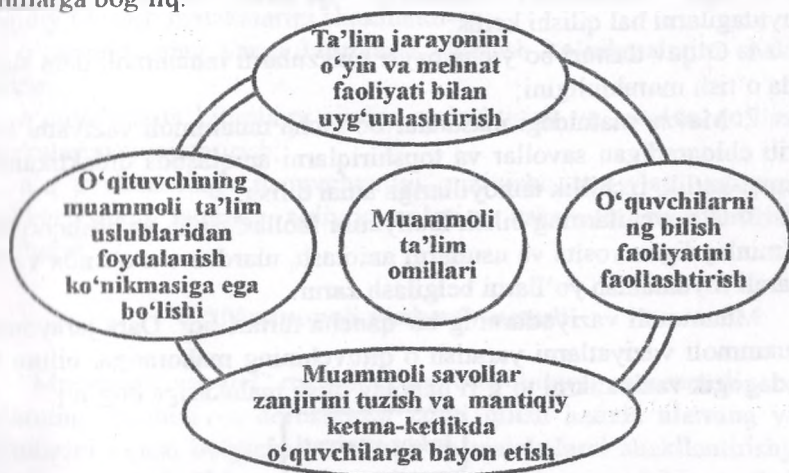

Pedagogik jarayonda talaba "muammo"ga emas, balki muammoli vaziyatga ro'baro' qilinadi. Darhaqiqat, muammoli vaziyat deganda talabaning hozirda yoki kelgusida ta'lim maqsadiga erishishi uchun xavf tug'diradigan vaziyat tushuniladi. Muammoli ta'lim haqidagi to'plangan ma'lumotlarga asoslanib, shuni ta'kidlash lozimki, bu ta'lim turi ilmiy-uslubiy jihatdan 3 ko'rinishga ega.

1. Muammoli vaziyatni vujudga keltirish.
2. Muammoning qo'yilishi.
3. Muammoning yechimini topish.

Muammoli vaziyatni o'quv mashg'ulotlarining barchasida shakllantirish mumkin. Uni dars jarayonida qancha ko'p shakllantirish o'qituvchiga bog'liq. Muammoli vaziyatning ahamiyati shundaki, u o'quvchilar diqqatini bir joyga (muammoga) qaratadi va o'quvchilarning izlanishga, fikrlashga o'rgatadi. Muammoli ta'lim o'qituvchi rahbarligida muammoli vaziyat vujudga keltirilib, mazkur muammo o'quvchilarning faol, mustaqil faoliyati natijasida nazariy

bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni ijodiy o'zlashtirish va aqliy faoliyatni rivojlantirishga imkon beradigan ta'lim jarayonini tashkil etishni nazarda tutadi. Muammoli ta'limning muvaffaqiyati quyidagi omillarga bog'liq:

Muammoli ta'lim nazariyasida muammoli vaziyatning ikki turi mavjud:

1. Psixologik muammoli vaziyatlar.
2. Pedagogik muammoli vaziyatlar.

Psixologik muammoli vaziyatlar o'quvchi faoliyatiga, pedagogik muammoli vaziyatlar o'quv jarayonining tashkil etilishiga taalluqli.

Muammoli vaziyatlarning bu ikki turi bir-birini taqozo etadi. Pedagogik muammoli vaziyatlar o'quvchidan faqat fikr yuritishnigina talab qilmay, balki bilish munozarasida ishtirok etish, u yoki bu hodisa haqidagi hayotiy va ilmiy tasavvurlarni qiyoslash, olimlarning nuqtayi nazarlarini taqqoslash, shuningdek, ularning qiziqishlarini ortirish maqsadida dars davomida yangi dalillarni ma'lum qilish, mazkur dalillarning fan-texnika rivoji uchun ahamiyatini yoritish orqali vujudga keltiriladi.

Muammoli vaziyatlarni hal etishda o'qituvchi o'quvchilar faoliyatini fikr yuritishning mantiqiy operatsiyalari: tahlil, sintez, taqqoslash, analogiya, umumlashtirish, tasniflash va xulosa yasashga yo'naltiradi. Muammoli vaziyatlardan o'quv jarayonining barcha bosqichlarida: yangi mavzu bayoni, mustahkamlash va bilimlarni

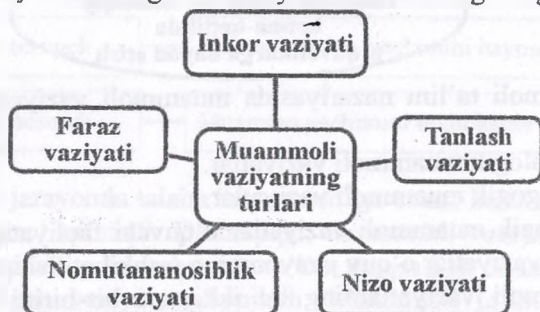
nazorat qilishda muvaffaqiyatli foydalanish mumkin. Muammoli vaziyatlar tizimi muvaffaqiyatli yaratilgan hollarda o'rganilayotgan mavzuni muammoli dars shaklida o'tish tavsiya etiladi. O'qitish jarayoniga muammoli darslarni qo'llash uchun o'qituvchi quyidagilarni hal qilishi kerak:

1. O'quv dasturi bo'yicha qaysi mavzularni muammoli dars shaklida o'tish mumkinligini;

2. Mavzu matnidagi masalalar bo'yicha muammoli vaziyatni keltirib chiqaradigan savollar va topshiriqlarni aniqlashda didaktikaning ketma-ketlik, izchillik tamoyillariga amal qilish;

3. O'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish va boshqarishni ta'minlaydigan vosita va usullarni aniqlash, ulardan o'z o'rnida va samarali foydalanish yo'llarni belgilash zarur.

Muammoli vaziyatlarning bir qancha turlari bor. Dars jarayonida muammoli vaziyatlarni yaratish o'qituvchining mahoratiga, bilimi va pedagogik vaziyatlarni to'g'ri baholay olish malakasiga bog'liq.

Quyida ta'lim jarayonida qo'llaniladigan muammoli vaziyatlarining turlari keltirilgan. Muammoli darslarda o'quvchining faoliyati, eng avvalo, mavzu mazmunidan kelib chiqqan holda, o'quv muammolarini aniqlash, muammoli vaziyatlarni yaratish, o'quvchilar oldiga o'quv muammolarini yuqori ilmiy va uslubiy saviyada qo'yish, darsda mazkur o'quv muammolaridan samarali foydalanishga erishish, o'quvchilar faoliyatini muammolarni hal etishga yo'naltirishdan iborat

O'quvchi faoliyati muammoli vaziyatlarni idrok etish, hal qilish usullarini izlash, muammoni tahlil qilib, taxminlarni ilgari surish, taxminlarni ilmiy, mantiqiy nuqtayi nazardan asoslash, taxminlarni tek-

shirish va xulosa chiqarishdan iborat. Muammoli darsning didaktik maqsadi:

o'quv muammolarini hal etishda o'quvchilar ijodkorligini va tanqidiy fikrlash malakalarini shakllantirish;

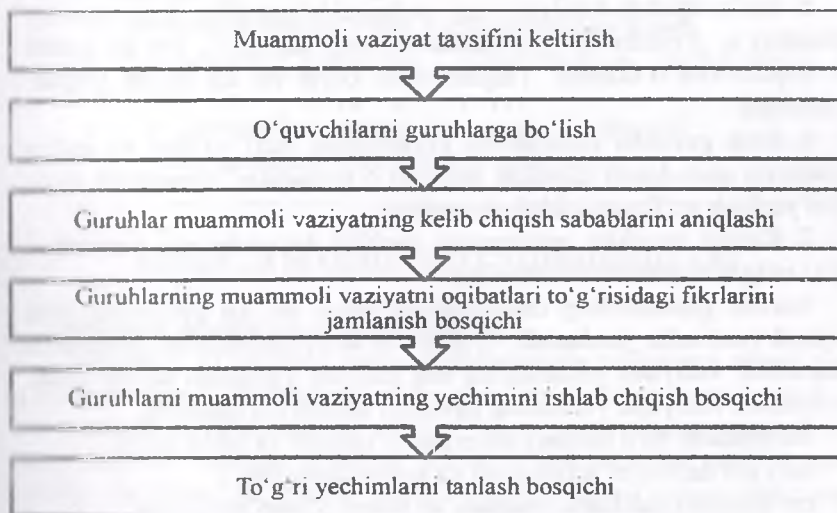
o'quvchilarning yangi bilimlarni egallash ko'nikmalarini shakllantirish;

o'quvchilarda bilimlarni ijodiy o'zlashtirish va amalda qo'llash malakalarini rivojlantirish;

o'quvchilarning izlanuvchanligi, qiziqishi, motivlari, mantiqiy tafakkuri, ijodiy faoliyati, aqliy kamoloti va zakovatini rivojlantirishdan iborat.

“Muammoli vaziyat” metodi

“Muammoli vaziyat” metodi ta'lim oluvchilarda muammoli vaziyatlarning sababini va oqibatlarini tahlil qilish hamda ularning yechimlarini topish bo'yicha ko'nikma va malakalarni shakllantirishga qaratilgan metod. “Muammoli vaziyat” metodining tarkibiy tuzilishi quyidagicha:

“Muammoli vaziyat” metodi uchun tanlangan muammoning mu-rakkabligi o‘quvchilarning bilim darajalariga mos kelishi kerak. O‘quvchilar qo‘yilgan muammoning yechimini topishga qodir bo‘lishi kerak, chunki muammoni yechimini topa olmasa o‘quvchilarning qizi-qishlari so‘nishi va bolalar o‘ziga bo‘lgan ishonchini yo‘qotishi mum-kin. Dars jarayonida ushbu metoddan foydalanganda o‘quvchilar mus-taqil fikr yurtishga, muammoning sabab va oqibatlarini tahlil qilishga, uning yechimini topishga o‘rganadilar.

“Muammoli vaziyat” metodini qo‘llash bosqichlari quyidagilar-dan iborat:

1. O‘qituvchi mavzu bo‘yicha muammoli vaziyatni tanlaydi, maqsad va vazifalarni aniqlaydi, muammoni bayon qiladi.

2. O‘qituvchi o‘quvchilarni topshiriqning shartlari bilan tanish-tiradi.

3. O‘quvchilarni kichik guruhlariga ajratadi.

4. Kichik guruhlar berilgan muammoli vaziyatni o‘rganadilar va muammoning kelib chiqish sabablarini aniqlaydilar. Barcha guruh-larda muammoni sabablari o‘rganib chiqilgach, taqdimot o‘tkaziladi va bir xil fikrlar jamlanadi.

5. Bu bosqichda berilgan vaqt mobaynida guruhlar muammoning oqibatlari to‘g‘risida fikr yuritadilar va vaqt tugagach, har bir guruh o‘z taqdimotini o‘tkazadi. Taqdimotdan keyin bir xil fikrlar umum-lashtiriladi.

6. Endi guruhlar muammoni yechishning turli yo‘llari va imko-niyatlarini muhokama qiladilar, tahlillar o‘tkazadilar. Muammoli vazi-yatni yechish yo‘llarini ishlab chiqadilar.

7. Kichik guruhlar muammoni yechish bo‘yicha o‘z variantlari taklif etilgan taqdimot o‘tkazadilar.

Barcha guruhlarning taqdimotidan keyin bir xil yechimlar yoki original yechimlar jamlanadi. O‘qituvchi o‘quvchilar bilan birgalikda muammoli vaziyatni yechishning eng maqbul variantini tanlab oladi. Muammoli vaziyatni yechishda quyidagi usullar qo‘llaniladi:

- muammoni turli nuqtayi nazardan o‘rganish va tahlil qilish;

- mavjud dalillarni solishtirish va umumlashtirish;

- qo‘shimcha dalillarni aniqlash va ularni o‘zaro qiyoslash;

- muammo bilan bog‘liq xulosalarni chiqarish;

- talabalarning mustaqil ravishda muammoni qo‘yishlari.

Muammoli vaziyat metodi quyidagi afzalliklariga ega:
talabalarda mustaqil fikrlash qobiliyatlarini shakllantiradi;
talabalar muammoning sabab, oqibat va yechimlarini topishga
yo'naltiriladi;

talabalarining bilim va qobiliyatlarini baholash uchun yaxshi
imkoniyat yaratiladi;

talabalar fikrlar va natijalarni tahlil qilishni o'rganadi.

Ta'lim jarayonida ushbu metodni qo'llashda ayrim kamchiliklar
ham ko'zga tashlanadi. Ular:

ta'lim oluvchilardan yuqori motivatsiya talab etiladi;

qo'yilgan muammo talabalarining bilim darajasiga mos kelishi
kerak;

ko'p vaqt talab etiladi.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

1. O'qituvchining innovatsion faoliyatini samaradorligini oshirishga
tegishli bo'lgan yondashuvlar qaysilar?

2. "Muammoli vaziyat" tushunchasiga ta'rif bering.

3. "Muammo" va "muammoli vaziyat" tushunchalari o'rtasidagi
farqlarni ajrating.

4. Muammoli ta'limning o'ziga xos xususiyatlarini sanang.

5. Pedagogikada innovatsion o'zgarishlarning yo'nalishlarini
belgilang.

6. IVEN pedagogikasi nima va unga qanday belgilar xos?

7. Evristik o'qitishning xususiyatlarini sanab bering.

SEMINAR MASHG'ULOT TOPSHIRIQLARI

Seminar mashg'ulotining borishi:

1-bosqich. O'qituvchi darsni boshlanishida talabalarni rangli qo-
g'ozlar asosida 4 guruhga bo'ladi va guruhlar o'zlariga nom tanlaydi.

2-bosqich. Talabalarining mavjud bilimi, ehtiyojlarini aniqlash va
motivatsiyani vujudga keltirish uchun «Tushunchalar tahlili» me-
todidan foydalaniladi. Bunda hamma guruhga bir xil tushunchalar yo-
zilgan qog'ozlar tarqatiladi. Guruh a'zolari unga yakka holda javob
yozadi. Bilmagan savoli ochiq qoladi.

“Tushunchalar tahlili”

Tushuncha	Mazmuni
Muammo	
Muammoli vaziyat	
IVEN pedagogikasi	
“Muammoli vaziyat” metodi	
Muammoli vaziyat turlari	
O'quv muammosi	
Ilmiy muammo	
Evristik o'qitish usullari	
Suqrot metodikasi	

3-bosqich. Quyidagi blits-so'rovni bajaring. Ta'lim tizimida innovatsiyalar mohiyatiga oid blits-so'rov (1-topshiriq uchun ish qog'ozi):

1. Muammoli vaziyat turlari-
2. Innovatsion jarayon-
3. Muammo -
4. Muammoli vaziyat -
5. Innovatsion ta'lim -
6. Muammoli ta'lim -
7. Innovatsion faoliyat belgilari -
8. IVEN pedagogikasi-
9. Evristik o'qitish -

4-bosqich. Har bir talaba mutaxassislik fanidan ixtiyoriy mavzu bo'yicha “Muammo, muammoli bayon, muammoli vaziyat”ga misol yaratadi. (vaqt 7 minut, ixtiyoriy talabaning ishini muhokama qilish uchun 3 minut).

TA'LIM JARAYONIDA O'YIN TEXNOLOGIYALARINI QO'LLASH

Reja:

1. *O'yin texnologiyalari haqida tushuncha.*
2. *Pedagogik o'yinlarning asosiy belgilari. G. K. Selevkoning pedagogik o'yinlar tipologiyasi.*
3. *Ta'lim jarayonida o'yin texnologiyalarini qo'llashga qo'yiladigan talablar.*

Mavzuning qisqacha mazmuni: ushbu mavzuda pedagogik o'yin-larning turlari, didaktik o'yinlarga qo'yiladigan talablar, o'yin qoida-lari va ssenariysini yaratish tartibi haqida so'z yuritiladi.

Tayanch tushunchalar: pedagogik o'yinlar, o'yin turlari, didaktik o'yin, ishbilarmonlik o'yinlari, rolli o'yinlar.

O'yin texnologiyalari haqida tushuncha

"Bugungi kunda biz nega ba'zi ta'lim oluvchilarning o'qishga bo'lgan ishtiyoqi pasayib borayotganini bilishimiz kerak va buni amalga oshirish jarayonida barcha o'qishga qiziqishi kam talaba-larni bir xil sabab va muolaja soyaboni ostida birlashtirishni rad etishimiz kerak"¹³ - deydi amerikalik pedagog A. Muur.

Zamonaviy sharoitda talabalarning o'quv-bilish faolliklarini kuchaytirish, o'qitish sifatini oshirish va samaradorligini yaxshilash maqsadida innovatsion xarakterga ega ta'lim shakllaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bugungi kunda **amaliy o'yinlar, muammoli o'qitish, interfaol ta'lim, modul-kredit tizimi, masofali o'qitish, blended learning (aralash o'qitish) va mahorat darslari** ta'limning innovatsion shakllari sifatida e'tirof etilmoqda.

Ayni o'rinda ta'limda innovatsion xarakterga ega pedagogik o'yinlar to'g'risida so'z yuritiladi.

Amaliy o'yinlar. Dastlab "o'yin" tushunchasining mohiyatini anglab olish talab etiladi.

¹³ Aleks Muur Ta'lim berish va ta'lim olish: pedagogika, ta'lim dasturi va tarbiya. Ikkinchi nashr. - Rutledj, 2012. - 27 b.

O'yin – kishilik faoliyatining muhim turi hamda ijtimoiy munosabatlar mazmunining bolalar tomonidan imitatsiyalash (ko'chirish, taqlid qilish) asosida o'zlashtirish shakli sanaladi

Zamonaviy ta'lim amaliyotida amaliy-innovatsion xarakterga ega o'yinlardan samarali foydalanilmoqda.

Amaliy o'yinlar – muayyan amaliy harakatlarning tashkil etilishini imitatsiyalash imkoniyatini beradigan o'yinlar

Ta'lim amaliyotida qo'llaniladigan amaliy o'yinlar o'z-o'zidan didaktik xususiyat kasb etadi, shu sababli ular ko'p holatlarda "didaktik o'yinlar" deb yuritiladi.

Kishilik tarixiy taraqqiyotining barcha davrlarida ham o'yin subyekti faoliyatining eng birinchi va muhim turi sifatida tan olingan. Binobarin, shaxs faoliyatining muhim turlari – mehnat, o'qish bilan birga o'yin ham uning shakllanishi va rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. O'yinlar vositasida katta avlod tomonidan to'plangan hayotiy tajriba, o'zlashtirilgan bilim, turmush tarzi va ijtimoiy munosabat asoslari, madaniy qadriyatlar yosh avlodga izchil uzatib kelingan. O'yin shaxsni tarbiyalash, rivojlantirish va ta'lim berish xususiyatlariga ega. Mavjud xususiyatlari tufayli o'yinlar qadim-qadimdan xalq pedagogikasining muhim asoslaridan biri bo'lib kelmoqda. O'yinlar bolalarda idrok, sezgi, xotira, tafakkur, nutqni rivojlantirishga yordam berish orqali ularni ma'naviy-axloqiy, aqliy, jismoniy va estetik jihatdan tarbiyalashga xizmat qiladi. "Maktabgacha yoshdagi bola o'yin faoliyatida o'qish va mehnatga tayyorlanadi. Yoshi ulg'aygan sari o'yinning roli biroz kamayib boradi. O'yinlarning tarbiyaviy ahamiyati bolaning butun hayoti davomida saqlanib qoladi"¹⁴.

Agarda jismoniy xatti-harakatlarni rivojlantirishga xizmat qiladigan o'yinlar bolalarda chaqqonlik, epchillik, chidamlilik, qat'iylilikni

¹⁴ Tarbiya / Ota-onalar va murabbiylar uchun ensiklopediya / Tuzuvchi: M.N.Aminov. Mas'ul muharrir: A.Majidov. – T: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2010. – 432 b.

tarbiyalasa, intellektual, konstruksiyali o'yinlar ularni o'ylashga, fikrlashga, mantiqiy tafakkur yuritishga o'rgatadi.

"O'yin inson hayotining har bir davri uchun uning ruhiy rivojlanishini belgilovchi yetakchi faoliyat turi hisoblanadi. Faqat o'yinda va o'yin orqali bola voqelikni, shu jumladan, kishilar ijtimoiy munosabatlarini, xulqini, xatti-harakatlarini bilib oladi"¹⁵.

Tarixiy taraqqiyot jarayonida o'yin nafaqat bolalar, balki kattalar hayotidan ham alohida o'rin egallagan. Zamonaviy sharoitda intellektual, kompyuter, iqtisodiy, harbiy, kasbiy, sport va maishiy hordiq chiqarishga ko'maklashadigan o'yin modellari ham kattalar orasida keng ommalashgan.

Zamonaviy pedagogikada o'yinlar ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, ta'lim oluvchilarning o'quv-bilish faolligini kuchaytirish maqsadida quyidagi tarzda qo'llaniladi:

tushuncha, mavzu va alohida bo'lim mohiyati sifatida;
o'zlashtirishda alohida texnologiya sifatida;
pedagogik texnologiyalarning elementi sifatida;
o'quv mashg'uloti shakli yoki uning bir qismi sifatida;
auditoriyadan tashqari ishlardan biri sifatida

O'yinning mohiyati va tuzilishi ma'lum ko'nikma, malaka, qobiliyat va sifatlarning har bir ishtirokchida butun faoliyat davomida shakllanishini ta'minlaydi. Ta'lim jarayonda o'yin texnologiyalaridan foydalanishda o'qituvchi pedagogik vazifalarni ssenariyda aniq ifodalay olishi zarur.

O'yin faoliyatining psixologik mexanizmlari shaxsning o'zini namoyon qilish, hayotdagi o'rnini belgilash, o'zini o'zi boshqarish, imkoniyatlarini amalga oshirishdan iborat asosiy ehtiyojlarni qondirishga sharoit yaratadi. O'yin ijtimoiy tajribalarni o'zlashtirish va qayta yaratishga yo'nalgan vaziyatlarda faoliyat turi sifatida belgilanadi hamda jarayonda shaxsning o'z xulqini boshqarishi shakllanadi va takomillashadi.

¹⁵ Tarbiya / Ota-onalar va murabbiylar uchun ensiklopediya / Tuzuvchi: M.N.Aminov. Mas'ul muharrir: A.Majidov. – T: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2010. - 432-b.

O'quv faoliyatining asosiy motivi bu o'quv-bilish motivi bo'lsa, o'quv faoliyatining eng muhim motivatsiyasi esa talabada o'zi tanlangan va asoslarini o'zlashtirayotgan kasbga bo'lgan qiziqishi sanaladi. Talaba o'quv jarayonidagi egallagan bilimlaridan, kasbiy malakalari va ko'nikmalaridan hissiy jihatdan qoniqa olishi lozim. Bu vazifani hal qilishda o'qitish jarayonida o'yinli texnologiyalardan foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi. O'yinli texnologiyalar talabalarning ijodiy qobiliyati va kreativ tafakkurini o'stiradi.

Pedagogik o'yinlarning asosiy belgilari. G. K. Selevkoning pedagogik o'yinlar tipologiyasi

Pedagogik maqsadda foydalanilayotgan o'yinlar o'yin texnologiyalari deb nomlanadi.

O'yin texnologiyalari (o'yin ta'limi) – ijtimoiy tajribalarni o'zlashtirishning barcha ko'rinishlari: bilim, ko'nikma, malaka hamda hissiy-baholovchi faoliyat jarayonini hosil qilishga yo'naltirilgan shartli o'quv vaziyatlarini ifodalovchi shaxsga yo'naltirilgan ta'lim (pedagogik texnologiya) turlaridan biri.

O'yin texnologiyalari ta'lim oluvchilarni muayyan jarayonga tayyorlash, ularda ma'lum hayotiy voqelik, hodisalar jarayonida bevosita ishtirok etish uchun dastlabki ko'nikma, malakalarni hosil qilishga xizmat qiladi. Ta'lim jarayoni ishtirokchilari (ta'lim oluvchilar, ota-onalar, pedagogik jamoa a'zolari, ta'lim muassasalarining rahbarlari, jamoatchilik tashkilotlarining vakili va boshqalar) sifatida turli rollarni bajarish talaba (o'quvchi)larga pedagogik faoliyat mazmuni bilan yaqindan tanishish imkoniyatini yaratish asosida ma'lum faoliyatni samarali tashkil etishga nazariy, amaliy va ruhiy tayyorgarlikka erishish nuqtayi nazaridan yordam beradi.

O'quv mashg'ulotlarida o'yinlar va o'yinli vaziyatlarni qo'llash quyidagi asosiy yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

didaktik maqsad talabalar oldiga o'yinli topshiriq shaklida qo'yiladi;

o'quv faoliyati o'yin qoidalariga bo'ysundiriladi;

didaktik o'quv materialdan o'yin vositasi sifatida foydalaniladi;

o'quv faoliyatida didaktik vazifani o'yin vazifasiga aylantiruvchi musobaqa elementi qo'llaniladi;

muvaffaqiyatli bajarilgan didaktik topshiriq o'yin natijasi sanaladi.

O'quv jarayonida o'yin texnologiyalarining o'rni, roli, shuningdek, o'yin elementlari hamda ta'limning o'zaro uyg'unligi ko'p jihatdan o'qituvchi tomonidan pedagogik o'yinlar mohiyati, funksiyasi va turlarining qanchalik tushunilishi bilan belgilanadi. Aksariyat pedagogik o'yinlar o'zida quyidagi belgilarni namoyon qiladi:

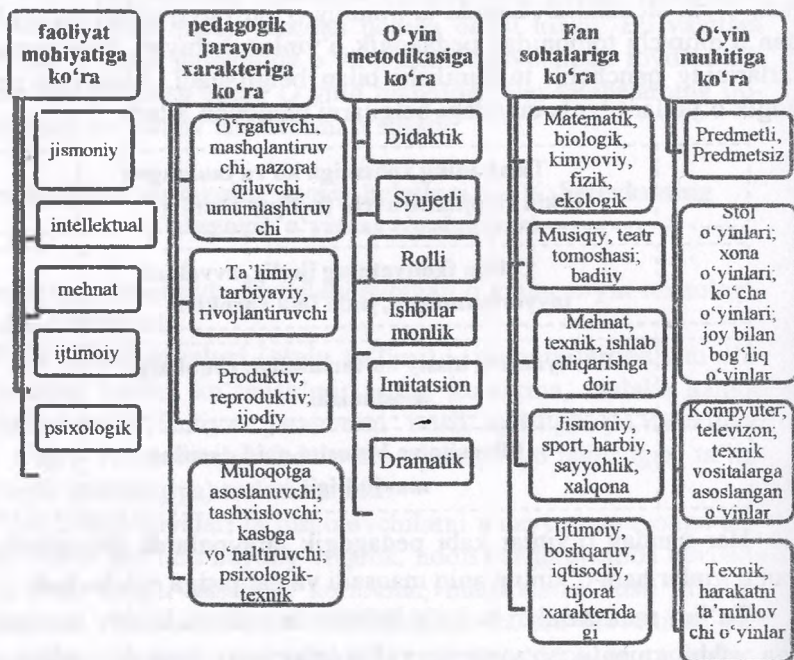
	Talabaning xohishiga ko'ra taulangan erkin rivojlantiruvchi faoliyat ekanligi	
	Ushbu faoliyatning ijodiy, avvaldan tayyorlanmagan, juda faol xarakteri	
	Faoliyatning hissiy ko'tarinkiligi, raqobatga asoslanishi	
	Bilvosita va bevosita qoidalarining mavjudligi	

Har qanday o'yinlar kabi pedagogik jarayonlarda foydalaniladigan o'yinlar ham o'zining aniq maqsadi va natijasiga ega bo'ladi.

Ta'lim muassasalarida ko'p holatlarda rol va kasbiy xarakterga ega ishbilarmonlik o'yinlaridan foydalaniladi. Muhimi pedagogik maqsadlarda qo'llaniladigan o'yinli texnologiyalarining asosini talabning **faollik va tezkorlikka asoslangan faoliyati** tashkil etadi.

Pedagogik o'yinlar yangi o'quv materialini o'zlashtirish, mustahkamlash, talabaning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish, umumiy kasbiy tayyorgarlik ko'nikma, malakalarini shakllantirish kabi masalalarni yechishga qaratiladi. Ular yordamida talabalar turli holatlardan o'quv materialini tushunish, uning negizida ma'lum ko'nikma, malaka va sifatni o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Mashhur pedagog olim G. K. Selevko pedagogik o'yinlarni quyidagi tartibda tasniflagan:

Pedagogik o'yinlar tipologiyasi (G. K. Selevko)

Ayni o'rinda o'yin metodikasiga ko'ra guruhlangan o'yin texnologiyalarining mohiyati xususida so'z yuritiladi.

Didaktik o'yinlar. Syujetli o'yinlar. Rolli o'yinlar. Ishbilarmonlik o'yinlari. Imitatsion o'yinlar. Dramatik o'yinlar

Didaktik o'yinlar – o'rganilayotgan ob'yekt, hodisa, jarayonlarni modellashtirish asosida o'quvchilarning bilishga bo'lgan qiziqishlari, faolliklarini oshiradigan o'quv faoliyati turi hisoblanadi. Bu kabi o'yinlar o'quvchilar tomonidan ijtimoiy-foydali mehnat va o'qish ko'nikmalarini faol o'zlashtirishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularning ahamiyati natijalar bilan emas, balki jarayonning mazmuni va kechishi bilan belgilanadi; bu kabi o'yinlar bolalarni ijtimoiy

munosabatlar jarayonida faol ishtirok etishga tayyorlaydi, ulardagi turli psixologik zo'riqlashlarni kamaytiradi.

Syujetli o'yinlar – pedagogik voqelik, hodisalar bayonining muayyan izchilligi va unda ishtirok etayotgan shaxslar faoliyatining o'zaro bog'liqligiga asoslangan o'yinlar sanaladi. Bu kabi o'yinlar odatda pedagogik muammolarning yechimini izlash, ta'im-tarbiya jarayonida yuzaga kelgan muammoli vaziyatlarni bartaraf etish, shaxsni qayta tarbiyalash maqsadida qo'llaniladi.

Rolli o'yinlar – ma'lum bir shaxsning vazifa va majburiyatlarini bajarishdagi ruhiy holati, xatti-harakatlar mohiyatini ochib berishga yo'naltirilgan o'yinlar, ularda rollar majburiy mazmuni bilan taqsinlanadi. Rolli va ishbilarmonlik o'yinlari o'quvchilarni muayyan jarayonga tayyorlash, ularda ma'lum hayotiy voqelik, hodisalar jarayonida bevosita ishtirok etish uchun dastlabki ko'nikma-malakalarni hosil qilishga xizmat qiladi. Ta'lim jarayoni ishtirokchilari (m: o'quvchilar, ota-onalar, pedagogik jamoa a'zolari, ta'lim muassasalarining rahbarlari, jamoatchilik tashkilotlarning vakillari va b.) sifatida turli rollarni bajarish talabalarga pedagogik faoliyat mazmuni bilan yaqindan tanishish imkoniyatini yaratsa, o'quvchilarga ma'lum faoliyatni samarali tashkil etishga nazariy, amaliy, eng muhimi, ruhiy jihatdan tayyorlanishga yordam beradi.

Ishbilarmonlik o'yinlari – ma'lum faoliyat, jarayon yoki munosabatlar mazmunini yoritish, ularni samarali, to'g'ri, oqilona uyushtirishga doir ko'nikma, malaka hamda sifatlarni o'zlashtirish maqsadida tashkil etiladigan o'yinlar. Bu turdagi o'yinlar ta'lim oluvchilarda aniq faoliyat yo'nalishida zarur BKM va sifatlarni shakllantirish yoki rivojlantirish maqsadida tashkil etiladi. Shu jihatdan ishbilarmonlik o'yinlari ishlab chiqarish jarayoni, kasbiy faoliyatining modellashtirilishini anglatadi. Ishbilarmonlik o'yini talabalarda kasbiy sifatlarni hosil qilish bilan birga shaxsiy sifatlarni ham tarbiyalaydi, ularning ijtimoiylashuvini ta'minlaydi.

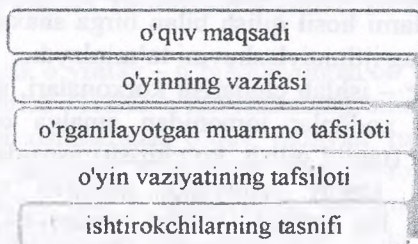
Imitatsion o'yinlar – ishlab chiqarish korxonalari, ish o'rinlari, firmalar, tashkilotlarda xodimlar tomonidan amalga oshiriladigan faoliyatni imitatsiyalash (taqlid qilish, ko'chirish) asosida talabalarni muayyan amaliy yoki kasbiy faoliyatga samarali tayyorlashga yo'naltiradigan o'yinlar. Bu turdagi o'yinlar ssenariyasi, syujetidan tashqari, imitatsiya jarayon, obyektlarning tarkibiy tuzilmasi va

ahamiyatini to'la ochib berish maqsadida modellashdiriladi. Imitatsion o'yinlar jarayonida ta'lim oluvchilar muayyan operatsiyalarni, masalalar yechish, ma'lum bir usulni o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Dramatik o'yinlar (psixologik va ijtimoiy dramalar) – psixologik hamda ijtimoiy masalalarni hal qilishga yo'naltirilgan o'yinlar bo'lib, ular tashkil etilishi, metodik xususiyatlariga ko'ra rolli va ishbilarmonlik o'yinlariga yaqin. Odatda psixologik va ijtimoiy xarakterdagi dramatik o'yinlar jamoadagi muhitni yaxshilash, shaxslararo munosabatlarning ijobiy bo'lishiga erishish, muloqotga kirisha olish, jamoada yagona birlikni qaror toptirish, o'zgalarning ruhiy holatini to'g'ri baholash, og'ir vaziyatlarga uch kelgan sub'yektlarga yordam ko'rsatish hamda samarali, unumli faoliyat ko'rsatish uchun zarur sharoitni yaratishga xizmat qiladi.

Ta'lim jarayonida o'yin texnologiyalarini qo'llashga qo'yiladigan talablar

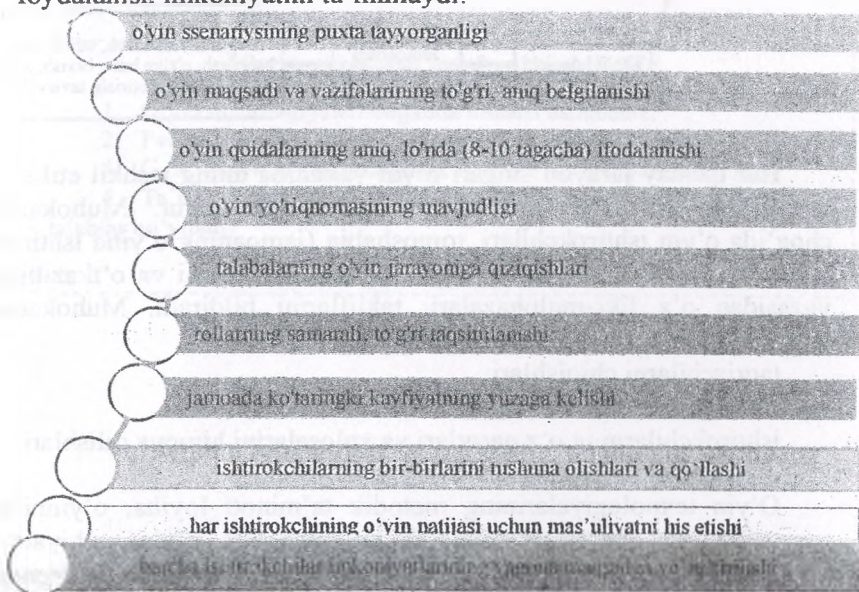
Barcha o'yinlarda bo'lgani kabi pedagogik o'yinlar jarayonida ham ishtirokchi-talabalar faol holatda bo'ladi, sheriklari bilan o'zaro munosabatga kirishadi, shuningdek, o'z qarashlarini sheriklariniki bilan taqqoslash, jamoa bilan zarur munosabatni o'rnatish orqali o'zini o'zi o'rganadi. Ssenariy va uning mohiyati muhim ahamiyatga ega. Zero, aynan ssenariygina tegishli ta'lim, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlarga erishish imkoniyatini ta'minlaydi. O'qituvchilar o'yin ssenariylarini tayyorlashga alohida e'tibor qaratishlari, ssenariyni tayyorlash malakasiga ega bo'lishlari zarur. Pedagogik xarakterdagi o'yinlarning tarkibiy tuzilmasi quyidagilardan iborat:

Ta'lim jarayonida o'yin texnologiyalari qo'llash quyidagilarga asoslanadi:

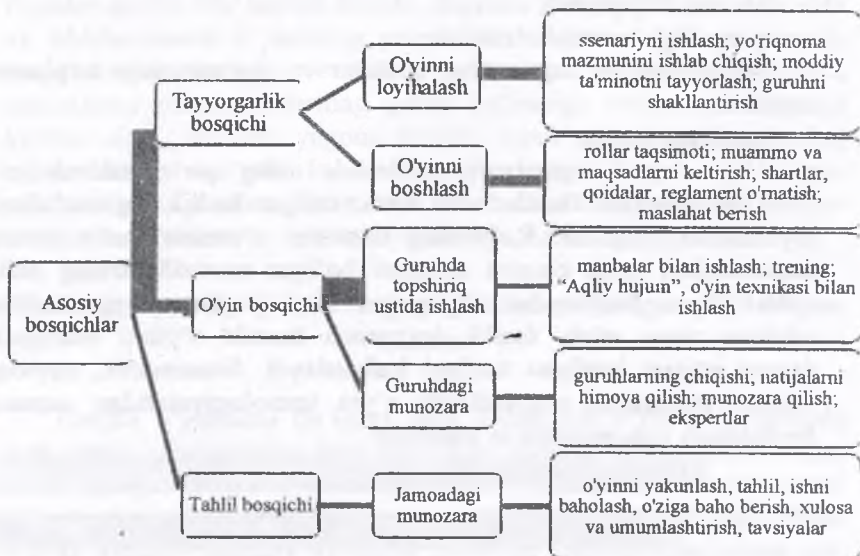
- guruhni shakllantirish;
- mashg'ulotlarning bosh maqsadini ifodalash;
- muammoli vaziyatni vujudga keltirish;
- rollarni taqsimlash,
- o'yin reglamentini o'rnatish;
- materiallar, yo'riqnomalar, qoidalar va ko'rsatmalar to'plamini tarqatish;
- maslahat berish.

O'yin texnologiyalarini qo'llashda rollar qur'a tashlash yo'li bilan taqsimlanadi. Bunda rollar nomi yozilgan kichik qog'ozchalarda foydalanish mumkin. Rollarning talabalar o'rtasida qur'a asosida taqsimlanishi kelib chiqish ehtimoli bo'lgan noroziliklarning oldini oladi. O'yin jarayonida belgilangan vaqt (reglament)ga, muloqot odobiga rioya etish, faollik ko'rsatish hamda o'yinni oxirigacha davom ettirish kutilgan natijani kafolatlaydi. Shuningdek, quyidagi omillar pedagogik maqsadlarda o'yin texnologiyalaridan samarali foydalanish imkoniyatini ta'minlaydi:

Pedagogik o'yinlarni tashkil etish va o'tkazish tartibi

O'yin jarayonida hech kim halaqit qilmasligi kerak. Bordi-yu, zaruriyat bo'lsagina faqat boshlovchi ishtirokchilarning harakatlarini tuzatishi, ularni to'g'ri yo'naltirishi mumkin. Pedagogik maqsadlarda qo'llaniladigan o'yinlar quyidagi texnologiyaga ega:

Har qanday jarayon singari o'yin yakunida uning tashkil etilishi, o'tkazilishi yuzasidan muhokama o'tkazilishi zarur. Muhokama chog'ida o'yin ishtirokchilari, tomoshabin (jamoaning o'yina ishtirok etmagan a'zolari), ekspertlar o'yinning tashkil etilishi va o'tkazilishi yuzasidan o'z fikr-mulohazalari, takliflarini bildiradi. Muhokama jarayoni quyidagi tartibda tashkil etiladi:

- taqrizchilarni chiqishlari;
- fikrlar almashinuvi;
- ishtirokchilarning o'z qarorlari va xulosalarini himoya qilishlari;
- o'yinga yakun yasash

O'yin texnologiyalarining metodik ta'minoti loyiha, o'yinning mezonlari, ish qog'ozlari (metodik ko'rsatmalar), o'yin mohiyatini yorituvchi hujjatlar (ssenariy) kabilardan iborat. Pedagogik jarayonda

qo'llaniladigan o'yinlar sub'yekt faoliyatini taqozo etadigan hamda mashina (m: kompyuter) o'yinlari tarzda farqlanadi. O'yinlar chog'ida turli vositalar (komp'yuter, imitatsion trenajyorlar, sport anjomlari (koptok, arqon, halqa), xomashyolar (plastlin, yumshoq o'yinchoqlarni yasash uchun materiallar, rangli qalamlar, ish qog'ozlari, o'yinchoqlar legolar, konstruksiyalar, dekoratsiyalar va b. kerak bo'ladi.

O'quv jarayonida o'yin texnologiyalarining o'rni, roli, shuningdek, o'yin elementlari hamda ta'limning o'zaro uyg'unligi ko'p jihatdan o'qituvchi tomonidan pedagogik o'yinlar mohiyati, funksiyasi va turlarining qanchalik tushunilishi bilan belgilanadi. Aksariyat pedagogik o'yinlar o'zida quyidagi belgilarni namoyon qiladi:

- ijodiy topshiriqlar;
- kreativ yondashishni taqozo etuvchi vazifalar;
- muammoli vaziyatlar;
- rolli va ishbilarmonlik o'yinlari;
- bahs-munozara, debat;
- musobaqa ko'rinishidagi bellashuvlar.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar.

1. O'yin texnologiyalari deganda nimani tishunasiz?
2. Pedagogik o'yinlarning qanday asosiy belgilari bor?
3. G. K. Selevkoning pedagogik o'yinlar tipologiyasini aniqlang.
4. Ta'lim jarayonida o'yin texnologiyalarini qo'llashga qanday talablar qo'yiladi?

TA'LIMNING INTERFAOL STRATEGIYALARI VA METODLARI

Reja:

1. Interfaol ta'lim samaradorligini ta'minlovchi asosiy omillar.
2. Ta'lim jarayonida interfaol metodlarni qo'llashning ahamiyati va zarurati.
3. Interfaol metodlarning klassifikatsiyasi.

Mavzuning qisqacha mazmuni: interfaol ta'lim ta'lim samaradorligini oshirishning eng maqbul yo'li sifatida e'tirof etilayotgan ta'lim turi va o'qitish shakli sanaladi. Mohiyatiga ko'ra interfaollik ta-labalarining bilim, ko'nikma, malaka va muayyan axloqiy sifatlarni o'zlashtirish yo'lida birgalikda, o'zaro hamkorlikka asoslangan harakatni tashkil etish layoqatiga egaliklarini anglatadi.

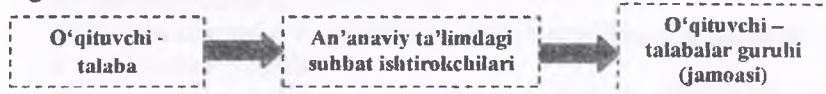
Tayanch tushunchalar: interfaol, strategiya, grafik organayzer, interfaol metodlar klassifikatsiyasi, interfaol ta'lim muhiti.

Interfaol ta'lim samaradorligini ta'minlovchi asosiy omillar

Mantiqiy nuqtayi nazardan esa interfaollik, eng avvalo, ijtimoiy subyektlarning suhbat (dialog), o'zaro hamkorlikka asoslangan harakat, faoliyatni olib borishlarini ifodalaydi.

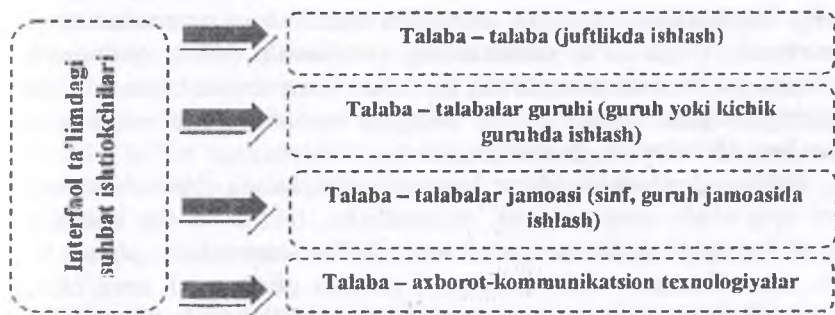
Interfaol ta'lim (ingl. "interact", rus. "interaktiv"; "inter" – o'zaro, "act" – harakat qilmoq) – talabalarining bilim, ko'nikma, malaka va

Ta'lim sohasida faoliyat yuritayotgan har bir mutaxassis yaxshi biladiki, an'anaviy ta'lim ham suhbat (dialog)ga asoslangan va quyidagi o'zaro munosabat shakllarida tashkil etiladi:

Interfaol ta'lim o'qitish jarayonining asosiy ishtirokchilari – o'qituvchi, talaba va talabalar guruhi o'rtasida yuzaga keladigan hamkorlik, qizg'in bahs-munozalar, o'zaro fikr almashish imkoniyatiga egalik

asosida tashkil etiladi. Ularda erkin fikrlash, shaxsiy qarashlarini ikkilanmay bayon etish, muammoli vaziyatlarda yechimlarni birgalikda izlash, o'quv materiallarini o'zlashtirishda talabalarning o'zaro yaqinliklarini yuzaga keltirish, "o'qituvchi – talaba – talabalar guruhi"ning bir-birlarini hurmat qilishlari, tushunishlari va qo'llab-quvvatlashlari, samimiy munosabatda bo'lishlari, ruhiy birlikka erishishlari kabilar bilan tavsiflanadi. Interfaol ta'limda suhbat quyidagi shaxslar o'rtasida tashkil etiladi:

Interfaol ta'lim mohiyatiga ko'ra suhbatning "talaba – axborot kommunikatsion texnologiyalar" shaklida tashkil etilishi talabalar tomonidan mustaqil ravishda yoki o'qituvchi rahbarligida axborot texnologiyalari yordamida bilim, ko'nikma, malakalarning o'zlashtirilishini anglatadi. O'qituvchi interfaol ta'lim yordamida talabalarning qobiliyatlarini rivojlantirish, mustaqillik, o'z-o'zini nazorat va boshqarish, samarali suhbat olib borish, tengdoshlari bilan ishlash, ularning fikrlarini tinglash va tushunish, mustaqil, ijodiy, tanqidiy fikrlash, muqobil takliflarni ilgari surish, fikr-mulohazalarini erkin bayon qilish, o'z nuqtayi nazarlarini himoya qilish, muammoning yechimini topishga intilish, murakkab vaziyatlardan chiqib olish kabi sifatlarni shakllantirishga muvaffaq bo'ladi. Eng muhimi, interfaol ta'limni qo'llash orqali o'qituvchi talabalarning aniq ta'limiy maqsadga erishish yo'lida o'zaro hamkorlikka asoslangan harakatlarini tashkil etish, yo'naltirish, boshqarish, nazorat va tahlil qilish orqali xolis baholash imkoniyatini qo'lga kiritadi. O'quv jarayonining interfaol ta'limga asoslanishi bir qarashda nihoyatda oddiy, sodda, hatto "bolalar o'yini" kabi taassurot uyg'otadi.

Hozirda ta'lim metodlarini takomillashtirish sohasidagi asosiy yo'nalishlardan biri interfaol ta'lim va tarbiya usullarini joriy qilishdan iborat. Interfaol usullarni qo'llash natijasida o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, xulosalar chiqarish, o'z fikrini bayon qilish, uni asoslagan holda himoya qila bilish, sog'lom muloqot, munozara, bahs olib borish ko'nikmalari shakllanib, rivojlanib boradi.

Bu borada amerikalik psixolog va pedagog B.Blum bilish va emotsional sohalaridagi pedagogik maqsadlarning taksonomiyasini yaratgan. U *Blum taksonomiyasi* deb nomlanadi. (Taksonomiya – borliqning murakkab tuzilgan sohalarini tasniflash va sistemalashtirish nazariyasi). Unga ko'ra tafakkurning rivojlanishi *bilish, tushunish, qo'llash, tahlil, umumlashtirish, baholash* darajalarida bo'ladi. Bular quyidagi belgilar hamda har bir darajaga muvofiq fe'llar namunalari bilan ham ifodalanadi, jumladan:

Bilish – dastlabki tafakkur darajasi bo'lib, bunda o'quvchi atamalarni ayta oladi, aniq qoidalar, tushunchalar, faktlar va shu kabilarni biladi. Bu tafakkur darajasiga muvofiq fe'llar namunalari: qaytara bilish, mustahkamlay olish, axborotni yetkaza olish, aytib bera olish, yozish, ifodalay olish, farqlash, taniy olish, gapirib berish, takrorlash.

Tushunish – darajasidagi tafakkurga ega bo'lganda esa, o'quvchi faktlar, qoidalar, sxema, jadvallarni tushunadi. Mavjud ma'lumotlar asosida kelgusi oqibatlarni taxminiy tavsiflay oladi. Bu tafakkur darajasiga muvofiq fe'llar namunalari: asoslash, almashtirish, yaqqolashtirish, belgilash, tushuntirish, tarjima qilish, qayta tuzish, yoritib berish, sharhlash, oydinlashtirish.

Qo'llash – darajasidagi tafakkurda o'quvchi olgan bilimlaridan faqat an'anaviy emas, noan'anaviy holatlarda ham foydalana oladi va ularni to'g'ri qo'llaydi. Bu tafakkur darajasiga muvofiq fe'llar namunalari: joriy qilish, hisoblab chiqish, namoyish qilish, foydalanish, o'rgatish, aniqlash, amalga oshirish, hisob-kitob qilish, tatbiq qilish, hal etish.

Tahlil – darajasidagi tafakkurda o'quvchi yaxlitning qismlarini va ular o'rtasidagi o'zaro bog'liqliklarni ajrata oladi, fikrlash mantiqidagi xatolarni ko'radi, faktlar va oqibatlar orasidagi farqlarni ajratadi, ma'lumotlarning ahamiyatini baholaydi. Bu tafakkur darajasiga muvofiq fe'llar namunalari: keltirib chiqarish, ajratish, tabaqalashtirish, tas-

niflash, taxmin qilish, bashorat qilish, yoyish, taqsimlash, tekshirish, guruhlash.

Umumlashtirish – darajasidagi tafakkurda o'quvchi ijodiy ish bajaradi, biror tajriba o'tkazish rejasini tuzadi, bir nechta sohalaridagi bilimlardan foydalanadi. Ma'lumotni yangilik yaratish uchun ijodiy qayta ishlaydi. Bu tafakkur darajasiga muvofiq fe'llar namunalari: yangilik yaratish, umumlashtirish, birlashtirish, rejalashtirish, ishlab chiqish, tizimlashtirish, kombinatsiyalashtirish, yaratish, tuzish, loyihalash.

Baholash – darajasidagi tafakkurda o'quvchi mezonlarni ajrata oladi, ularga rioya qila oladi, mezonlarning xilma-xilligini ko'radi, xulosalarning mavjud ma'lumotlarga mosligini baholaydi, faktlar va baholovchi fikrlar orasidagi farqlarni ajratadi. Bu tafakkur darajasiga muvofiq fe'llar namunalari: tashxislash, isbotlash, o'lchash, nazorat qilish, asoslash, ma'qullash, baholash, tekshirish, solishtirish, qiyoslash.

Bunda an'anaviy hamda interfaol dars orasidagi farqlarni bilish kerak¹⁶.

An'anaviy hamda interfaol dars orasidagi ayrim farqlar

№	Asosiy tushunchalar	An'anaviy dars	Interfaol dars
1.	Qo'llanish darajasi	Barcha mavzular bo'yicha ular uchun qulay bo'lgan dars turlari shaklida qo'llaniladi	Ayrim mavzular bo'yicha interfaol darsning qulay bo'lgan turlari shaklida qo'llaniladi Boshqa mavzular uchun an'anaviy dars qo'llaniladi
2.	Dars maqsadi	Dars mavzusi bo'yicha bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish, mustahkamlash	Dars mavzusi bo'yicha mustaqil fikrlash, xulosaga kelish, ularni bayon qilish, himoyalashga o'rgatish
3.	O'qituvchi ning vazifalari va ish usullari	Yangi mavzuni tushuntirish, mustahkamlash, nazorat, topshiriqlar berish	O'quvchilarning mustaqil ishlashlarini va taqdimotlarini tashkil qilish, boshqarish, nazorat, yakuniy xulosalarni asoslab berish

¹⁶Yo'ldoshev J.G., Asmanov S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish.
- T.: Fan va texnologiya, 2008. - 64-65 b.

4.	Darsga tayyorgarlik ka talablar	Dars rejasi, konspekt va didaktik vositalarni tayyorlash	Interfaol dars ishlanmasi, mustaqil ishlar uchun topshiriqlar, tarqatma materiallar, boshqa zarur vositalarni tayyorlash
5.	O'quvchilar tayyorgarligi ga talablar	Oldingi dars bo'yicha vazifalarni bajarib kelish	Yangi dars mavzusi bo'yicha asosiy tushunchalarni va dastlabki ma'lumotlarni bilish
6.	O'quvchining vazifalari va ish usullari	O'qituvchini tinglash va o'zlashtirish, berilgan topshiriqlarni bajarish	O'qituvchi bergan topshiriqlarni bajarish bo'yicha mustaqil fikrlash, o'z fikr, xulosalarini boshqalarga solishtirish va yakuniy xulosaga kelish
7.	Vaqt taqsimoti	Dars vaqtining ko'p qismi o'qituvchining yangi mavzuni tushuntirishi, tahlil qilishi, topshiriqlarni tushuntirishi, o'zlashtirishni nazorat qilishiga sarflanadi	Dars vaqtining ko'p qismi o'quvchilarning mustaqil topshiriqlarni bajarishi, fikr almashishi, mushohada qilishi, o'z xulosalarini bayon qilishi va himoyalashiga sarflanadi
8.	Darsning modul va algoritmi	Darsning modul va algoritmlaridan har bir o'qituvchi o'zi qo'llayotgan metodga muvofiq foydalanadi	Har bir dars oldindan tayyorlangan modullar va algoritmlarga, loyihalarga muvofiq o'tkaziladi
9.	O'quvchilar ning faollik darajasi	O'qituvchi har tomonlama faol, o'quvchilar diqqatni jamlash, tushunish, fikrlash, topshiriqlarni bajarish bo'yicha faol	O'qituvchi ham, o'quvchilar ham har tomonlama faol. Hamkorlik, hamijodkorlik shakllari: o'qituvchi-o'quvchi; o'quvchi-o'quvchi; o'quvchi-kichik guruh; kichik guruh-kichik guruh; o'quvchi-o'qituvchi; kichik guruh-o'qituvchi; guruh-o'qituvchi
10.	Kutiladigan natija	Mavzu bo'yicha o'quvchilarning bilim, ko'nikma, malakalarni o'zlashtirishlari	Mavzu bo'yicha o'quvchilarning o'z fikr, xulosalarini shakllantirish, ularni mustaqil bilim olishga o'rgatish

Interfaol mashg'ulotning ushbu jadvalda ko'rsatilgan ayrim jihatlarni tahlil qilish asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. O'quv rejadagi fanlarni o'qitishda qaysi mavzular bo'yicha interfaol darslar tashkil qilish maqsadga muvofiqligini hisobga olish zarur. Bunda bir mavzu bo'yicha mashg'ulotning maqsadiga to'liq erishishni ta'minlaydigan interfaol yoki an'anaviy mashg'ulot tur-laridan foydalanish ko'zda tutiladi.

2. Interfaol mashg'ulotning samarali bo'lishi uchun o'quvchilar yangi mashg'ulotdan oldin uning mavzusi bo'yicha asosiy tushunchalarni va dastlabki ma'lumotlarni bilishlarini ta'minlash zarur.

3. Interfaol mashg'ulotda o'quvchilarning mustaqil ishlashlari uchun an'anaviy mashg'ulotga nisbatan ko'p vaqt sarflanishini hisobga olish zarur.

Interfaol ta'lim usuli – har bir o'qituvchi tomonidan mavjud vositalar va o'z imkoniyatlari darajasida amalga oshiriladi. Interfaol mashg'ulotlarni amalda qo'llash bo'yicha ayrim tajribalarni o'rganish asosida bu mashg'ulotlarning sifat va samaradorligini oshirishga ta'sir etuvchi omillarni ko'rsatishimiz mumkin. Ularni shartli ravishda tashkiliy-pedagogik, ilmiy-metodik hamda o'qituvchiga, o'quvchilarga, ta'lim vositalariga bog'liq omillar deb atash mumkin. Ular o'z mohiyatiga ko'ra ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatishini nazarda tutishimiz lozim¹⁷.

Tashkiliy-pedagogik omillarga quyidagilar kiradi:

1) o'qituvchilardan interfaol mashg'ulotlar olib boruvchi trenerlar guruhini tayyorlash;

2) o'qituvchilarga interfaol usullarni o'rgatishni tashkil qilish;

3) o'quv xonasida interfaol mashg'ulot uchun zarur sharoitlarni yaratish;

4) ma'ruzachining hamda ishtirokchilarning ish joyi qulay bo'lishini ta'minlash;

5) sanitariya-gigiyena me'yorlari buzilishining oldini olish;

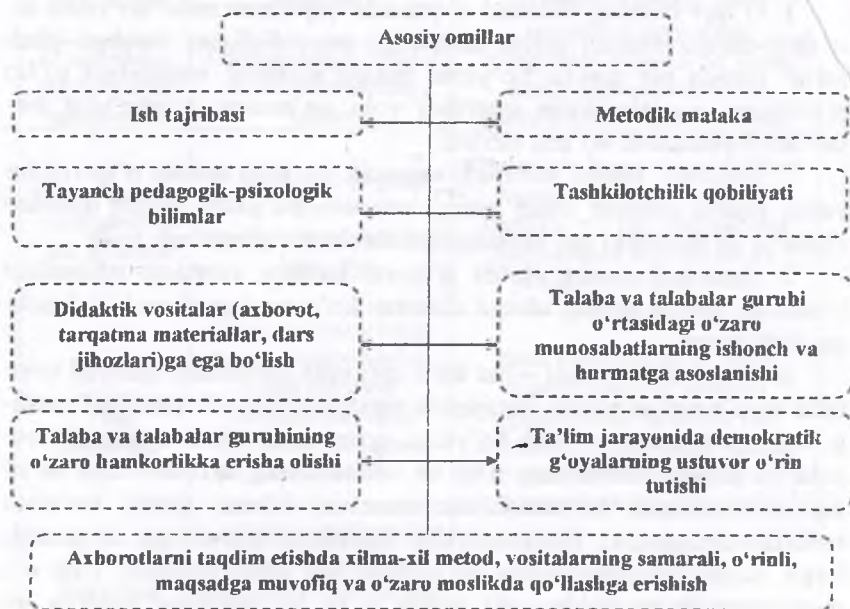
6) xavfsizlik qoidalariga rioya qilishni ta'minlash;

7) davomatni va intizomni saqlash;

8) nazorat olib borishni tashkil qilish va boshqalar.

¹⁷ Yo'ldoshev J.G., Asmanov S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amalga joriy etish.
- T.: Fan va texnologiya, 2008. - 64-65 b.

Biroq, bunda o'qituvchining ma'lum darajada quyidagi omillarga ega bo'lishi talab qilinadi:

Ilmiy-metodik omillarga quyidagilar kiradi:

1) DTS talabalarining bajarilishini hamda darsdan ko'zda tutilgan maqsadga to'liq erishishni ta'minlash uchun maqsadga muvofiq bo'lgan interfaol usullarni to'g'ri tanlash;

2) interfaol mashg'ulot ishlanmasini sifatli tayyorlash;

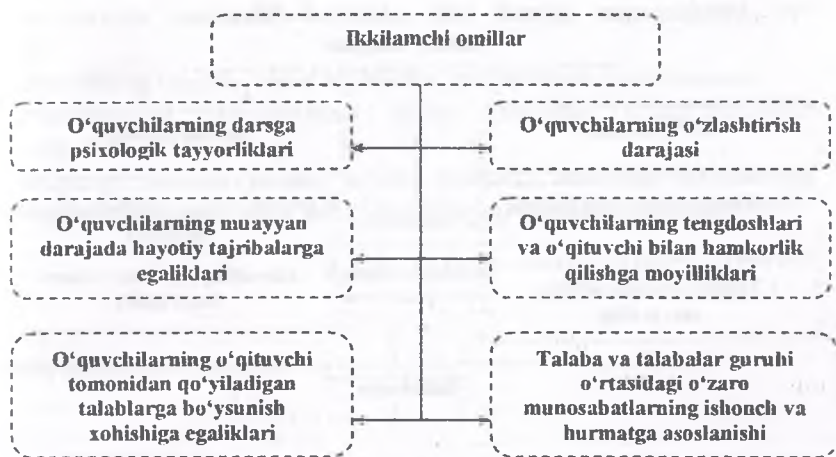
3) interfaol mashg'ulotning har bir elementi o'rganilayotgan mavzu bilan bog'liq bo'lishini ta'minlash;

4) mashg'ulotlar mavzusi va mazmunini so'nggi ilmiy-nazariy ma'lumotlar asosida belgilash;

5) o'quvchilarning tayyorgarlik darajasini oldindan aniqlash va shunga mos darajadagi interfaol mashg'ulotlarni o'tkazish;

6) interfaol mashg'ulot uchun yetarlicha vaqt ajrata bilish va boshqalar.

Shu bilan birga interfaol ta'lim texnologiyalarini qo'llash samaradorligi quyidagi ikkilamchi omillarga ham bog'liq:

Odatda interfaol ta'limga asoslangan ta'limiy harakatlar quyidagi shakllarda tashkil etiladi:

individual;

juftlik;

guruh;

jamoa bilan ishlash.

Interfaol ta'limni qo'llash jarayonida talabalar quyidagi imkoniyatlarga ega bo'ladi:

guruh yoki jamoa bilan hamkorlikda ishlash;

tengdoshlari orasida o'z g'oyalarini erkin bayon qilish, bilimlarini

hech qanday ruhiy to'siqlarsiz namoyish etish;

muammoni hal qilishga ijodiy yondashish;

guruh yoki jamoadoshlari bilan ruhiy yaqinlikka erishish;

o'z intellektual qobiliyatlarini to'liq namoyon qila olish;

fikrlash, fikrlarni umumlashtirish, eng muhimlarini saralash;

o'z faoliyatini nazorat qilish va mustaqil baholash;

shaxsiy imkoniyatlari va kuchiga ishonch hosil qilish;

turli vaziyatlarda harakatlanish va murakkab vaziyatlardan chiqish olish ko'nikmalarini o'zlashtirish.

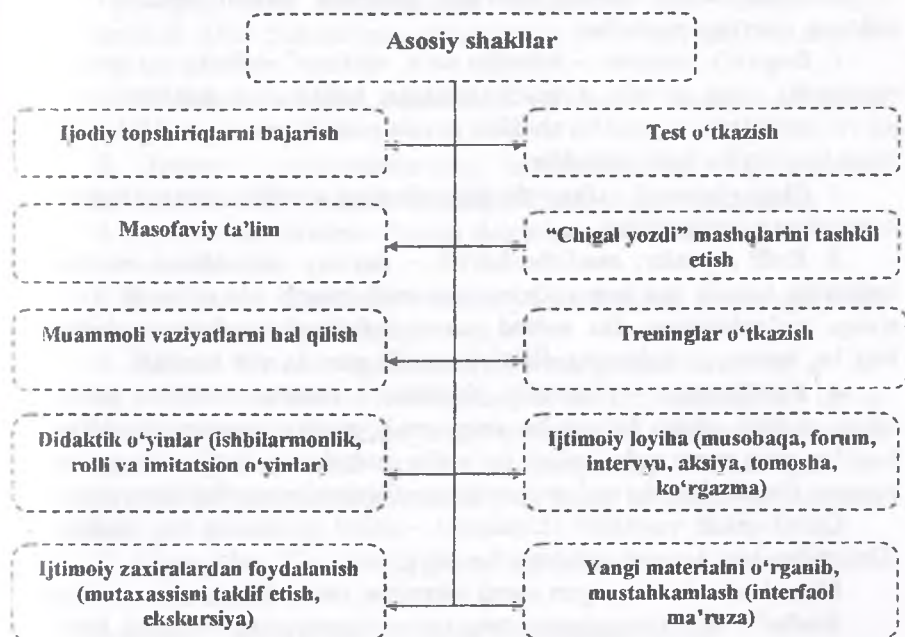
Interfaol ta'lim muayyan belgilarga ega. Quyidagilar interfaol ta'limga xos asosiy belgilar sanaladi:

talabalarda mavzular bo'yicha fikr hamda munosabatni uyg'otadi;

talabalarda hayotiy zarur ko'nikma, malakalarni shakllantiradi;
talabalarning xulq-atvorini ijobiy tomonga o'zgartirilishini ta'minlaydi.

Bugungi kunda jahon ta'lim tizimida interfaol ta'limning quyidagi shakllarda amalga oshirilayotganligi barchaga ma'lum:

Ta'lim jarayonida interfaol metodlarni qo'llashning ahamiyati va zarurati

Ta'limni tashkil etishga interfaol yondashuvni qaror toptirish uchun o'qituvchilar bir qator shartlarga rioya etishlari zarur. Ular:

ta'lim jarayoniga jamoadagi barcha o'quvchilarning to'la qamrab olinishi;

o'quvchilarning mashg'ulotlarga ruhan tayyorgarliklarini inobatga olish;

o'quvchilar sonining ko'p bo'lmasligi;

o'quv xonasining jihozlanishi;

topshiriqni bajarish, materialni taqdim etish, guruhlarning ishlanmalarini muhokama qilish uchun vaqtning aniq belgilanishi;

o'quvchilarning kichik guruhlariga mohirona biriktirilishi¹⁸.

Izoh: Stullar kichik va katta doira shaklida joylashtirilganda kichik doirada talabalar, katta doirada ekspert guruhi joylashadi.

Interfaol ta'lim asosini interfaol metodlar tashkil etadi. O'qitishning interfaol metodlari:

1. **Kognitiv** (cognito – lotincha so'z, «bilim», «bilish» ma'nosini anglatadi) – eng avvalo, o'quvchi-talabalar tafakkurini shakllantirishga yo'naltirilgan, u yoki bu shaklda jamoa muhokamasini tashkil etish bilan bog'liq bo'lgan metoddir.

2. **Eksperimental** – o'quvchi-talabalarning «jonli», shaxsiy tajriba o'ttirishga yo'naltirilgan.

3. **Rolli o'yinlar, modellashtirish** – hayotiy vaziyatlarni modelashtirish hamda ma'lum rollarni ijro etish orqali ularni sinab ko'rishga yo'naltirilgan. Bu metod jamoa tafakkuri, muhokama bilan bog'liq, ammo muhokama rolli o'yin tahlili asosida olib boriladi.

4. **Fasilitatsiya** – (inglizcha facilitate - osonlashtirish) – guruh ishini tashkil etish, ko'pincha aniq, real, amaliy topshiriqlar bilan bog'liq, aniq qaror qabul qilish bo'yicha muhokama, faoliyatning real rejasini ishlab chiqish, real, mojaroli manfaatlarni muvofiqlashtirish.

Qabul qilish vositalari (kanallari) – qabul qilishning eng muhim filtrlaridan biri: ko'rish, eshitish, his-tuyg'u.

Vizual – biz ko'rayotgan narsa (obrazlar, rasm, kino).

Audial – biz eshitayotgan narsa (nutq, shamolning hushtagi, tomchilayotgan suv, ohang, tembr, ovoz balandligi).

Kinestetik (grekcha «kines» - «harakat») – biz his qilayotgan narsa, hid va ta'm. Xulosa qilib aytganda, interfaol ta'limning asosiy mezonlari: norasmiy bahs-munozaralar o'tkazish, o'quv materialini erkin bayon etish va ifodalash imkoniyati, ma'ruzalar soni kamligi, lekin semi-narlar soni ko'pligi, o'quvchilar tashabbus ko'rsatishlariga imkoniyatlar yaratilishi, kichik guruh, katta guruh, sinf jamoasi bo'lib ish-lash uchun topshiriqlar berish, yozma ishlar bajarish va boshqa metod-lardan iborat bo'lib, ular ta'lim-tarbiyaviy ishlar

¹⁸ Yo'ldoshev J.G., Asmanov S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish. - T.: Fan va texnologiya, 2008. - 64-65 b.

samaradorligini oshirishda o'ziga xos ahamiyatga ega. Interfaol mashg'ulotlar o'ziga xos tashkiliy tuzilishga ega bo'lib, uni tashkil qilish va olib borish bo'yicha faoliyat turlari alohida ajratilgan va har biri bo'yicha alohida vazifalar belgilangan. Bunda bir mashg'ulot jarayonida mashg'ulotni olib boruvchi bir vaqtda ushbu vazifalarni bajarishi ko'zda tutiladi. Shu bilan birga bir mashg'ulotni ikki yoki uch pedagog yoki yordamchilar birgalikda olib borishi ham qo'llaniladi. Ular bajaradigan vazifalariga ko'ra quyidagicha nomlanadi¹⁹:

1. *Moderator* – ta'lim mazmunini yaratuvchi, modullarini ishlab chiquvchi.

2. *Trener* – o'quvchilarning ko'nikmalarini rivojlantiruvchi mashqlar o'tkazuvchi maxsus tayyorgarlikdan o'tgan mutaxassis.

3. *Tyutor* – masofadan o'qitish dasturlarini yaratuvchisi va bajarilishini ta'minlovchi.

4. *Fasilitator* – darsda ko'makchi, yo'naltiruvchi, jarayonga javob bermaydi, xulosa chiqarmaydi.

5. *Mentor* – ustoz, o'rgatuvchi (yakka va guruhli tartibda).

6. *Kouch* – ta'lim oluvchilarning to'liq o'zlashtirishlari uchun yordam ko'rsatuvchi repetitor, instruktor, trener. Amaliyot davomida amaliy mashg'ulotni olib boradi, ish jarayonini nazorat qiluvchi, kuzatuvchi. (Kouching-imtihonlarga yoki sport bo'yicha tayyorgarlik ko'rish).

7. *Konsultant* – maslahat beruvchi, tushuntiruvchi, qo'shimcha ma'lumot beruvchi.

8. *Lektor* – nazariy ma'lumotlar bilan tanishtiruvchi.

9. *Ekspert* – kuzatish, tahlil, tekshirish, xulosa, tavsiya, taklif, mulohaza bildirish.

10. *Innovator* – yangiliklarni ta'lim mazmuni va mashg'ulotlar jarayoniga joriy qiluvchi.

11. *Menejer* – tashkiliy-pedagogik va iqtisodiy masalalarni hal etuvchi.

12. *Spekter* – kuzatish, tahlil qilish va xulosalarni bayon qilish.

¹⁹Yo'ldoshev J.G', Asmanov S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish. - T.: Fan va texnologiya, 2008. - 64-65 b.

13. *Assistent* – mashg‘ulot uchun tayyorlangan vositalarni amalda qo‘llashga tayyorlash, mashg‘ulot ishtirokchilariga yordam ko‘rsatib turish.

14. *Sekretar* – zarur ma‘lumotlarni yozib borish, tegishli hujjatlarni rasmiylashtirish, o‘rnatilgan tartibda saqlash.

15. *Texnolog* – pedagogik texnologiya mutaxassisi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosidagi dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirishni ta‘minlash bilan bog‘liq masalalarni hal etib boradi.

16. *Metodist* – ta‘lim-tarbiya metodlari bo‘yicha mutaxassis. Dasturlarni ishlab chiqishda va amalga oshirish jarayonida metodik masalalarni hal etib boradi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, interfaol ta‘lim bir vaqtda bir nechta masalani hal etish imkoniyatini beradi. Bulardan asosiysi o‘quvchilarning muloqot olib borish bo‘yicha ko‘nikma va malakalarini rivojlantiradi, o‘quvchilar orasida emotsional aloqalar o‘rnatilishiga yordam beradi, ularni jamoa tarkibida ishlashga, o‘z o‘rtoqlarining fikrini tinglashga o‘rgatish orqali tarbiyaviy vazifalarning bajarilishini ta‘minlaydi.

Interfaol metodlarning klassifikatsiyasi

Hozirgi vaqtda ta‘lim jarayonida o‘qitishning zamonaviy metodlari keng qo‘llanilmoqda. O‘qitishning zamonaviy metodlarini qo‘llash o‘qitish jarayonida yuqori samaradorlikka erishishga olib keladi. Ta‘lim metodlarini tanlashda har bir darsning didaktik vazifasidan kelib chiqib tanlash maqsadga muvofiq sanaladi. An‘anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda, unga turli-tuman ta‘lim oluvchilar faoliyatini faollashtiradigan metodlar bilan boyitish ta‘lim oluvchilarning o‘zlashtirish darajasining ko‘tarilishiga olib keladi. Buning uchun dars jarayoni oqilona tashkil qilinishi, ta‘lim beruvchi tomonidan ta‘lim oluvchilarning qiziqishini orttirib, ularning ta‘lim jarayonida faolligi muttasil rag‘batlantirilib turilishi, o‘quv materialini kichik-kichik bo‘laklarga bo‘lib, ularning mazmunini ochishda aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash, bahs-munozara, muammoli vaziyat, yo‘naltiruvchi matn, loyiha, rolli o‘yinlar kabi metodlarni qo‘llash va ta‘lim oluvchilarni amaliy mashqlarni mustaqil bajarishga undash talab etiladi. Bu metodlarni interfaol yoki interaktiv metodlar deb ham atashadi.

Interfaol metodlar deganda ta'lim oluvchilarni faollashtiruvchi va mustaqil fikrlashga undovchi, ta'lim jarayonining markazida ta'lim oluvchi bo'lgan metodlar tushuniladi. Bu metodlar qo'llanilganda ta'lim beruvchi ta'lim oluvchini faol ishtirok etishga chorlaydi. Ta'lim oluvchi butun jarayon davomida ishtirok etadi. Ta'lim oluvchi markazda bo'lgan yondoshuvning foydali jihatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

ta'lim samarasi yuqoriroq bo'lgan o'qish-o'rganish;

ta'lim oluvchining yuqori darajada rag'batlantirilishi;

mavjud bilimlarning ham e'tiborga olinishi;

o'qish shiddatining ta'lim oluvchi ehtiyojiga muvofiqlashtirilishi;

ta'lim oluvchi tashabbuskorligi va mas'uliyatining qo'llab-quvvatlanishi;

amalda bajarish orqali o'rganilishi;

ikki taraflama fikr-mulohazalarga sharoit yaratilishi.

Bugungi kunda respublika ta'lim muassasalarida interfaol ta'limni tashkil etishda quyida texnologiyalar qo'llanilmoqda:

Interfaol ta'limni tashkil etish texnologiyalari

Interfaol ta'limni tashkil etish texnologiyalari	Namunalar
Interfaol metodlar	"Blits-so'rov", "Modellashtirish", "Ijodiy ish", "Munosabat", "Reja", "Suhbat" va b.
Strategiyalar	"Aqliy hujum", "Bumerang", "Galereya", "Zigzag", "Zinama-zina", "Muzyorlar", "Rotatsiya", "T-jadval", "Yumaloqlangan qor" va h.k.
Grafik organayzerlar	"Baliq skeleti", "BBB", "Konseptual jadval", "Venn diagrammasi", "Insert", "Klaster", "Nima uchun?", "Qanday?" va boshqalar

Bugun jahon g'oyalarni izlash, ijodiy tasavvur va uni rivojlantirishning intellektual qurollari uslublaridan foydalanishning qo'llab-quvvatlanishi avj olmoqda. Hozirgi kunda bunday uslublarning ko'plab turlari mavjud. Quyida jadvalda jahonda eng taniqli va hozirgi kunda ta'lim-tarbiya tizimida ko'p qo'llanilayotgan yangi g'oyalarni izlash, ijodiy tasavvur va uni rivojlantirishning intellektual qu-

rollari safidan joy olgan uslublarning umumiy xarakteristikasini keltiramiz²⁰:

Mualliflik usublari

№	Uslub	Ixtiro qilingan		Muallif
		Davlat	Yil	
1.	Diagramma Pareto	Italiya	1897	V. Pareto
2.	Katalog	Olmoniya	1926	F. Kunse
3.	Morfologik tahlil	AQSH	1942	F. Svikki
4.	Sinektika	AQSH	1944	V. Gordon
5.	Nazorat savollar	AQSH	1945	Dj. Poya
6.	Bosqchma-bosqich tahlil qilish	Rossiya	1950	Y. Sobolev
7.	Isikavi uslubi	Yaponiya	1952	Kaoru Isikavi
8.	Tushunchalarni tashkil etish	GDR	1953	F. Xazen
9.	Nazorat savollar	AQSH	1954	R. Krouford
10.	Ixtiro matritsalar	AQSH	1954	A. Mol
11.	Kashfiyot algoritmi	Rossiya	1956	G. Altshuller
12.	Aqliy hujum	AQSH	1957	A. Osborn
13.	Fokal obyektlar	AQSH	1958	CH. Vayting
14.	Delfi	AQSH	1950-1960	Olaf Helmer, Norman Dalkey, N. Rescher
15.	Yechimga yo'naltirilgan	Rossiya	1961	N. Sereda
16.	Muhandislik-narxlik tahlil	AQSH	1961	L. Maylz
17.	Nazorat savollar	AQSH	1964	A. Osborn
18.	Yetti karra izlash	AQSH	1964	G. Bush
19.	Ratsional konstruksiya	AQSH	1966	R. Mak-Krori
20.	Funksional loyihalash	Buyuk Britaniya	1966	Y. Metchett
21.	Delfi	AQSH	1966	O. Xelmer
22.	Muammolarni majmuaviy yechish	Chexoslovakiya	1967	S. Vit

²⁰ Abduqodirov A.A., Otaboeva F.T. Ijodiy tasavvur va uni rivojlantirishning intellektual qurollari. – Namangan, 2014. – 116 b.

23.	Psixoevristik dasturlash	Rossiya	1968	V. Chavchanidze
24.	Nazorat savollar	Buyuk Britaniya	1969	T. Eyloart
25.	Yechimga zinama-zina yondashish	AQSH	1969	A. Freyzer
26.	Evristik usullar kutubxonasidan foydalanish	Rossiya	1969	A. Polovinkin
27.	Funksional ixtiro	Buyuk Britaniya	1970	Mualliflar jamoasi
28.	G'oyalar anjumanlari	GDR	1970	V. Gilde, K. Shtarke
29.	Tizimli evristika	GDR	1970	M. Myuller
30.	Kano modeli	Yaponiya	1970	Noriaki Kano
31.	Kreatikan	Fransiya	1970	M. Dimor, X. Ebert
32.	Iste'mol narx asosdagi sarfni tahlil qilish	Olmoniya	1971	K. Tomas
33.	Izlashning o'nli matritsalar	Rossiya	1972	R. Povileyko
34.	Ixtiro masalalarini yechishga tizimli-mantiqiy yondashuv	Rossiya	1972	V. Shubin
35.	Tasodiflar va assotsiatsiyalar marjonlari uslubi	Rossiya	1972	G. Bush
36.	Integrallashgan "Metra"	Fransiya	1972	N. Buven
37.	Berk vaziyatlarni yo'q qilish	Buyuk Britaniya	1972	Dj. Djons
38.	Tizimlarni transformatsiya qilish	Buyuk Britaniya	1972	Dj. Djons
39.	Bichmarking	AQSH	1972	
40.	Tuzilishli tahlil	Rossiya	1973	G. Altshuller

41.	"Kichik odamchalar bilan" modellashtirish	Rossiya	1974	G. Altshuller
42.	Fikrlashning olti shlyapasi	AQSH	1974	T. Gollvey

Yuqorida bayon etilgan yangi g'oyalarni izlashning uslublarini uch guruhga ajratiladi:

1. Fikrlashni psixologik faollashtirish uslublari.
2. Tizimlashtirilgan izlash uslublari.
3. Yo'naltirilgan izlash uslublari²¹.

Fikrlashni psixologik faollashtirish uslublariga aqliy hujum, teskari aqliy hujum, ko'lankalik aqliy hujum, fokal obyektlar uslubi, sinetika, analogiyalar usullari, RVS operatori, g'oyalar anjumani, kichik odamchalar, assotsiatsiyalar marjoni va metaforalar oltita shlyapalar, kouchingni kiritish mumkin.

Tizimlashtirilgan izlash uslublariga nazorat savollar ro'yxati, morfologik tahlil, funksional tahlil, Metchett funksional loyihalash, fokal obyektlar, assotsiatsiyalar marjoni va metaforalar, ko'p qirrali ketma-ket sinflashtirish, optimal shakllar sintezi, tizimli iqtisodiy tahlil va elementli konstruktiv yechilmalarni izlash, nima uchun kabi uslublarni kiritish mumkin.

Yo'naltirilgan izlash uslublariga R. Keller izlanishli konstruksiyalashning funksional-fizik uslubi, jodiy masalalarni yechish nazariyasi (TRIZ-IMEN) kabi uslublaridan tarkib topadi.

G'oyalarni izlash uslublari ichida alohida boshqarishga oid oltita sigma, sifatli boshqarishning yettita qurollari, AVS tahlil, tejamkorlikdagi ishlab chiqarish, nazorat varaqasi, Delfi, sochilgan diagramma, qarindoshlik diagrammasi, aloqalar diagrammasi, Pareto diagrammasi, Gistogrammalar, Isikavi diagrammalari, nazorat xaritalari, ustuvorlik matritsasi, Kano modeli, autsorsing, parallel muhandislik ishlanma, siyosatni yoyish, xatolarni himoyalash, ko'rinishlar va rad etishlar oqibatining tahlili, AVS benchmarking, Taguti, strelkachilik diagramma, strelkachilik xaritalar va boshqalar mavjud.

Blits-so'rov. Ushbu usul talaba (o'quvchi)larni, harakatlar ketma-ketligini to'g'ri tashkil etishga, mantiqiy fikrlashga o'rganilayotgan

²¹ Абдуқодиров А.А., Отабоева Ф.Т. Ижодий тасаввур ва уни ривожлантиришнинг интеллектуал қуроллари. – Наманган, 2014. – 116 б. – Б. 18-19.

predmet asosidan xilma-xil fikrlar, ma'lumotlar ichidan zarurini tanlab olishni, shu bilan bir qatorda, o'zgalar fikrini o'tkaza olish hamda o'z faoliyati, kunini rejalashtira olishni o'rgatishga qaratilgan.

Usulning maqsadi: ushbu usul orqali talabalarga tarqatilgan qog'ozlarda ko'rsatilgan harakatlar ketma-ketligini avval yakka tartibda mustaqil ravishda belgilash, kichik guruhlarda o'z fikrini boshqalarga o'tkaza olish yoki fikridan qolish, boshqalar bilan hamfikir bo'la olish kabi ko'nikmalarni shakllantirish.

Mashg'ulotni o'tkazish tartibi. Ushbu usul bir necha bosqichda o'tkaziladi:

o'qituvchi talabalarga mashg'ulot bir necha bosqichda o'tkazilishi haqida tushuncha beradi. Har bir bosqichga mo'ljallangan vazifalarni bajarishga aniq vaqt berilishi, talabalar esa shu vaqtdan unumli foydalanishlari kerakligi haqida ularni ogohlantiradi;

o'qituvchi hamma talabalarga alohida-alohida tarqatma material beradi va ulardan ushbu materialni sinchiklab o'rganishlarini so'raydi;

o'qituvchi tarqatma material mazmuni va bajariladigan vazifa (tarqatma materialda berilgan harakatlar ketma-ketligini to'g'ri belgilash, belgini qog'ozda alohida ajratilgan bo'limga raqamlar bilan qo'yish kerakligi)ni tushuntiradi;

tarqatma materialda berilgan vazifa dastlab yakka tartibda bajarilishini ta'kidlaydi;

har bir talaba o'zining shaxsiy fikri asosidagi tarqatma materialdagi **"yakka baho"** bo'limiga berilgan harakatlarning mantiqiy ketma-ketligini raqamlar bilan belgilab chiqadi;

talabalarining yakka tartibdagi ishlari tugagach, o'qituvchi ulardan 3 kishidan iborat kichik guruhlar tashkil etishlarini so'raydi. Kichik guruhlar talabalarining xohishlariga qarab yoki raqamlar bo'yicha tashkil etilishi mumkin;

kichik guruhlardagi talabalarining har biri o'z qog'ozidagi **"yakka baho"** bo'limida belgilangan harakatlar ketma-ketligi bilan bir-birlarini tanishtiradilar, keyin ular 3 kishida turlicha bo'lgan ketma-ketlikni kelishgan holda tarqatilgan qog'ozdagi **"guruh bahosi"** bo'limiga muqobil raqamlarni belgilab chiqadilar;

barcha kichik guruhlar o'z ishlarini tugatgach, o'qituvchi harakatlar ketma-ketligi bo'yicha to'g'ri javobni beradi, ya'ni talabalardan

tarqatilgan qog'ozlardagi "to'g'ri javob" bo'limiga u tomonidan aytilgan harakatlar ketma-ketligi raqamlarini yozishni so'raydi;

o'qituvchi "to'g'ri javob" bo'limida berilgan raqamlar bilan "yakka xato" hamda "guruh bahosi" bo'limidagi raqamlarni solishtirish va kattasidan-kichigini ayirish, ayirmalarni mos holda "yakka xato" va "guruh xatosi" bo'limlariga yozishlarini so'raydi;

o'qituvchi yakka va guruh xatolarining umumiy soni bo'yicha tushunchacha beradi va ularning har birini alohida-alohida sharhlab beradi; o'qituvchi mashg'ulotni yakunlab, ba'zi guruhlarining mashg'ulot mobaynidagi ish faoliyatlariga o'z fikrini bildiradi va talabalarning bilimini ilovadagi mezonlar asosida baholaydi yoki mos kelgan to'g'ri javoblar soniga qarab har bir talaba o'z bahosini ilovada ko'rsatilgandek aniqlaydi²².

Blits-so'rov: Kasbiy ta'lim

Guruh bahosi	Guruh xatosi	To'g'ri javob	Yakka xato	Yakka baho	Tushunchalar	Tushunchalarga izoh
		2			Kasbiy tarbiya	muayyan sohaga oid ish faoliyatini shakllantirish va rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim
		1			Kasbiy ta'lim	inson kasbiy madaniyatiga oid strategiya, usul, malaka, kasbiy-Shaxsiy sifatlarni shakllantirish jarayoni
		3			Kasbiy mahorat	ta'lim oluvchilarning muayyan ish yoki ishlar majmuini bajarish uchun zarur malakalarni jadal egallash maqsadini nazarda tutadigan pedagogik jarayon

7-8ta to'g'ri javob – "qoniqarli"

9-10ta to'g'ri javob – "yaxshi"

11-12ta to'g'ri javob – "a'lo"

Suhbat metodi – og'zaki bayon qilish metodi bo'lib, o'quvchilarning bilimlarni asta-sekin o'zlashtirishlariga olib keluvchi puxta

²² Ишмухамедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар. – Тошкент: Истеъдод 2008. – 40-41 б.

o'ylangan savollar sistemasidir. Takrorlash, mustahkamlash va yangi bilimlarni bayon qilishda qo'llaniladi.

1. Evristik suhbat (evristika yunoncha so'zheurisko – izlayman, topaman, kashf etaman). Maqsad – o'qituvchining mohirlik bilan qo'ygan savollari yordamida hamda o'quvchilarning tirishqoqligi va mustaqil fikrlashlari tufayli ularni yangi bilimlarni jadal o'zlash-tirishlariga olib kelish.

Bu suhbatda o'qituvchining bitta savoliga o'quvchilarning ko'p-lab javoblarini kutish mumkin.

2. Katexizik suhbat (katexizis yunoncha so'z – katechesis – na-sihat, o'git – biron-bir ta'limot asoslarini savol-javob tarzidagi qis-qacha bayoni).

Maqsad – o'quvchilarning bilimlarni tushunganlik va o'zlashti-rishni nazorat qilish. Bu metod birinchi o'rinda xotira va tafakkurni rivojlanishiga yordam beradi.

Bu suhbatda o'qituvchining bitta savoliga o'quvchilar bitta aniq tog'ri javob berishlari kerak.

Germenevtik suhbat (yunoncha so'z hermeneutikos tushuntiruv-chi, talqin qiluvchi) matnlarni sharhlash san'ati.

Maqsad o'qilayotgan, o'rganilayotgan matnni, tomosha qilina-yotgan rasmni, eksperiment va ekskursiya natijalarining asl ma'nosi, mazmunini o'quvchilar hamkorligida tushuntirish va izohlash.

Bu suhbatda o'rganilayotgan materialni tog'ri tushunish va baho berish ko'nikmalari hosil bo'ladi.

Sokrat suhbat-Sokrat metodi va mayevtikaga asoslangan (mayev-tika – yunoncha so'z - maieutike – povival san'at, insondagi yashirin-gan bilimlarni o'ylab ko'rishga undaydigan, yordamchi savollar yor-damida yuzaga chiqarish).

Maqsad – dialektik fikrlashga, bahs-munozara san'atiga o'rga-tish, qat'iyman qilinadigan fikrlardan qochish.

Bu suhbatda suhbatdoshni ikkilanish, o'z fikrini bayon etish, po-sitsiyasini aniqlashga qaratilgan og'zaki dialogik metod ishlatiladi²³.

FSMU strategiyasi. Ushbu texnologiya munozarali masalalarni hal etishda, bahs-munozaralar o'tkazishda yoki o'quv-seminari yaku-nida (talaba, o'quvchi)larning o'quv mashg'ulotlari hamda o'tilgan

²³ Ишмухамедов Р., Абдуқодилов А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар. – Тошкент: Истеъдод, 2008. - 40-41 б.

mavzu va bo'limlardagi ba'zi mavzular, muammolarga nisbatan fikrlarini bilish maqsadida yoki o'quv rejasi asosida biror-bir bo'lim o'rganilgach qo'llanilishi mumkin.

Texnologiyaning tavsifi. Ushbu texnologiya munozarali masalalarni hal etishda, bahs-munozaralar o'tkazishda yoki o'quv seminari yakunida (talabalarning o'quv mashg'ulotlari hamda o'tilgan mavzu va bo'limlardagi ba'zi mavzular muammolariga nisbatan fikrlarini bilish maqsadida) yoki o'quv rejasi asosida biror-bir bo'lim o'rganilgach qo'llanilishi mumkin. Chunki bu texnologiya talabalarni erkin fikrlash, o'z fikrini himoya qilish va o'z fikrini boshqalarga o'tkazishga, ochiq holda bahslashishga, shu bilan qatorda o'quvchi-talabalar tomonidan o'quv jarayonida egallangan bilimlarini tahlil etishga va egallanganlik darajasini aniqlashga, baholashga hamda talabalarni bahslashish madaniyatiga o'rgatadi.

Texnologiyaning maqsadi: ushbu texnologiya talabalarning tarqatilgan oddiy qog'ozga o'z fikrlarini aniq va qisqa, tasdiqlovchi dalillar yoki inkor etuvchi fikrlarini bayon etishga yordam beradi.

Mashg'ulotni o'tkazish tartibi:

o'qituvchi har bir talabaga FSMU texnologiyasining to'rt bosqichi yozilgan qog'oz varaqalarini tarqatadi va yakka tartibda ularni to'ldirishni iltimos qiladi. Bu yerda:

F-fikringizni bayon eting;

S-fikringiz bayoniga sabab ko'rsating;

M- ko'rsatgan sababingizni asoslovchi misol keltiring;

U-fikringizni umumlashtiring.

o'qituvchi talabalar bilan bahs mavzusini belgilab oladi;

yakka tartibdagi ish tugagach, talabalar kichik guruhlariga ajratiladi va o'qituvchi kichik guruhlariga FSMU texnologiyasining to'rt bosqichi yozilgan katta formatdagi qog'ozlarni tarqatadi;

kichik guruhlariga har birlari yozgan qog'ozlardagi fikr va dalillarni katta formatda umumlashtirgan holda to'rt bosqich bo'yicha yozishini taklif etiladi;

o'qituvchi kichik guruhlarining yozgan fikrlarini jamoa o'rtasida himoya qilishlarini so'raydi;

mashg'ulot o'qituvchi tomonidan muammo bo'yicha bildirilgan fikrlarni umumlashtirish bilan yakunlanadi²⁴.

Kungaboqar. Talabalar 4-5 kishidan iborat bo'lgan guruhlariga bo'linadi. O'qituvchi o'quv predmeti mavzusidan kelib chiqib, o'rtaga muammo yoki asosiy muammodan kelib chiqib har bir guruhga bit-tadan muammo tashlaydi. Har bir guruh bittadan kungaboqar yasab, uning markaziga doira yopishtirib, barglar yopishtiradi [8. – B.109].

Mavzuga qarab, doiraga yoki umumiy bitta muammo yoki har bir guruhning muammolari yozilib, doskaga yopishtiriladi (yetarli miq-dorda qog'oz barglar oldidan tayyorlab qo'yilishi kerak).

Ajratilgan vaqt ichida guruhlar birgalikda fikrlashib, umumiy yoki bir-birlarining muammolari bo'yicha fikr almashmoqchi bo'l-salar, fikrlarini bargga yozib, uni o'sha guruh muammosi yozilgan gulga joylashtirib qo'yadilar va har bir guruhning "muammoli guli" vaqt o'tishi bilan o'sib boraveradi.

O'qituvchi barcha guruh qatnashchilariga muammoni yechish yo'llarini topishga yordam berib boradi.

Bu uslubdan o'tilgan mavzuni tushuntirish, uni mustahkamlash va takrorlash hamda talabalar egallagan bilimlarni aniqlashda foydalanish mumkin. Uslub, talabalarga muammolarni yechish, umumlashtirish, mustaqil fikrlash va fikrlarini erkin bayon qilishga o'rgatadi²⁵.

Labirint texnologiyasi. Texnologiya talaba (o'quvchi)larning o'quv va hayotiy faoliyatlarida uchraydigan turli holat va vaziyat-lardan o'z obro'larini saqlagan holda chiqish, vaziyatni to'g'ri baho-lash va tezlik bilan kerakli yechimini topish ko'nikmalarini shakllan-tirish, shu boradagi malakalarini oshirishga ko'maklashish, ularning fikrlash qobiliyatini va nutqiy faoliyatini o'stirish hamda muloqot qi-lish madaniyatini shakllantirish uchun qo'llaniladi.

O'qituvchi mashg'ulot boshlanishi oldidan talabalar uchun, stullardan doira shaklida joy tayyorlaydi.

1. Muammo qo'yiladi.
2. Muammoning 2 yechimi o'qituvchi tomonidan beriladi.
3. Talaba 1ta variantni tanlaydi.
4. Tanlangan variantlar izohlanadi (nima uchun tanlanganini).

²⁴ Ишмухамедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар. – Тошкент: Истеъдод, 2008. – 40-41 б.

²⁵ Ишмухамедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар. – Тошкент: Истеъдод, 2008. – 109 б.

5. 3ta kishidan iborat guruhlarga bo'linadi.

6. Eng qiziqarli muammo ishlab chiqiladi.

Mashg'ulotni o'tkazish tartibi: o'qituvchi mashg'ulot boshlanishi oldidan talabalar uchun stullardan doira shaklida joy tayyorlaydi (doira shaklidagi joyning o'rtasiga savatdagi guldastani qo'yish maqsadga muvofiq. Joyning bunday jihozlanishi mashg'ulotni qiziqarli va jonli o'tishiga yordam beradi. Imkon bo'lsa bunday mashg'ulot ochiq havoda, tabiat qo'ynida o'tkazilsa u holda talabalar yashil maysalar ustida doira shaklida bimalol joylashib olsalar ham bo'ladi).

O'qituvchi mashg'ulot boshlanishi bilan talabalarning shu davradan joy egallashlarini so'raydi.

So'ngra talabalarning faoliyati rang-barang va hamisha turli qiziq voqealar, hodisalar, vaziyatlarga boy ekanligi haqidagi qisqacha suhbat bilan mashg'ulotni boshlaydi. Misol tariqasida o'qituvchi, talabalar faoliyatida uchragan yoki uchraydigan vaziyatlardan biri to'g'risida gapirib beradi va shu vaziyatdan chiqish yo'lini so'raydi yoki o'qituvchi vaziyatni aytib, uning uchta yechimini ham aytadi va talabalardan uchta to'g'ri variantdan bittasini tanlashlarini va nima uchun shu variantni tanlaganliklarini tushuntirib berishlarini so'raydi. Shundan so'ng o'qituvchi talabalarni xohishlariga ko'ra, uch kishidan iborat kichik guruhlar ajratadi va ularga har bir kichik guruh a'zolari o'z ish tajribalaridan kelib chiqqan holda o'quv va tarbiyaviy jaryonlarda o'qituvchi va talabalar faoliyatida uchraydigan yoki uchragan biror-bir muammoli vaziyatlarni eshlashlari, ulardan eng qiziqarli, eng muammolisini tanlab, ularning yechimini (vaziyat muammoning yechimi uch variantda test yoki aniq bir javobdan iborat bo'lishi mumkin) ham topib qo'yish topshirig'ini beradi.

O'qituvchi yordamida har bir kichik guruh navbati bilan o'zlari tayyorlagan vaziyat yoki muammolarni boshqalarga og'zaki bayon etadilar. Kichik guruhlar tomonidan aytilgan vaziyat yoki muammoning yechimini topish uchun o'qituvchi ularga aniq vaqt belgilab beradi. Berilgan vaqt ichida kichik guruh a'zolari vaziyat yoki muammo yechimini topishga harakat qiladilar, vaqt tugagach, guruhlarining javoblari tinglanadi. Masalan, avval bir kichik guruh tanlagan vaziyat yoki muammo yana bir marotaba esga tushiriladi va qolgan kichik guruhlar navbati bilan ushbu vaziyat va muammoga o'z yechimlarini aytadilar. Barcha kichik guruhlar o'zlari tanlagan javoblarini aytib

bo'lishgach, vaziyat yoki muammoni o'rta tashlagan kichik guruhning o'zi to'g'ri yechim haqida fikr bildiradi. O'qituvchi ham shu vaziyat yoki muammoga nisbatan o'z fikrini bildiradi va bildirilgan barcha kichik guruh fikrlarni umumlashtiradi. So'ngra ikkinchi guruh o'rta tashlagan vaziyat yoki muammoni muhokamasiga o'tiladi, shu kabi davradagi guruhlar tomonidan o'rta tashlangan barcha vaziyat yoki muammolar muhokamasi o'tkaziladi.

Mashg'ulot oxirida o'qituvchi talabalar va guruhlar ishiga baho beradi va vaziyat yoki muammolarni yechimini topishda nimalarga ko'proq e'tibori qaratish kerakligi to'g'risida tavsiyalar beradi, so'ngra mashg'ulotni yakunlaydi²⁶.

"Ijodiy ish" metodi talabalarni ijodiy faollikka undash orqali ularda o'zlashtirilgan nazariy bilimlar asosida mavzu mohiyatini yoritish, yangicha talqin etish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Metodni qo'llashda talabalarning erkinligi ta'minlanadi, mustaqil fikrlashlari uchun imkoniyat yaratiladi. Talabalar mavjud bilimlariga tayangan holda o'rganilayotgan mavzu mohiyatini ochib beradi. Talabalarning mantiqan to'g'ri fikrlay olishlari, shaxsiy mulohazalarni dalillar bilan isbotlay bilishlari yagona talab sifatida olinadi²⁷.

3x4 texnologiyasi. Ushbu mashg'ulot talaba (o'quvchi)larni aniq bir muammoni (yoki biror mavzuni yakka holda (yoki kichik jamoa bo'lib) fikrlab hal etish, yechimini topish, ko'p fikrlardan keragini tanlash, tanlab olingan fikrlarni umumlashtirish va ular asosida qo'yilgan muammo (yoki mavzu) yuzasidan bir tushuncha hosil qilishga, shuningdek, o'z fikrlarini ma'qullay olishga o'rgatadi. Bu texnologiya talabalar bilan avval yakka holda, so'ngra ularni kichik guruhlariga ajratilgan holda yozma ravishda o'tkaziladi.

Texnologiyaning qo'llanilish tartibi:

1. Guruhlarga ajratiladi 4ta guruhga.
2. Guruhlarga yozuvli varaqlar tarqatiladi.
3. O'qituvchi kichik guruh a'zolariga tarqatma materiallarga yozilgan asosiy fikrni faqat 3ta fikr ya'ni 3ta so'z yoki 3 so'z birikmasi yoki 3ta gap bilan davom ettirilishi mumkin ekanligini uqtiradi.

26. Ишмухамедов Р., Абдуқодиоров А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар. – Тошкент: Истеъдод, 2008 – 39-40 б.

27. Ro'zieva D., Usmonboeva M., Xoliqova Z. Interfaol metodlar: mohiyati va qo'llanilishi. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2013. – 108 b.

4. Guruhlarda ish bajariladi.

5. Guruh a'zolari o'rinlaridan turib soat mili bo'yicha joylarni o'zgartiradi.

6. Yangi joyga kelgan guruh a'zolari shu yerda qoldirilgan tarqatma materiallardagi fikrlar bilan tanishib yana 3tadan o'z fikrlarini yozadi. 3ta gap yoki 3ta so'z.

7. Yana joylar o'zgartiriladi 1-guruh o'z joyiga kelguncha joy almashadi.

8. O'z joylariga qaytib kelgan kichik guruhlar umumlashtiriladi, ta'rif yoki qoida yozadi

9. Taqdimot guruhlar o'z qoida yoki ta'riflarini yozadilar.

10. O'qituvchi baholaydi.

Texnologiyaning maqsadi: talabalarni erkin mustaqil va mantiqiy fikrlashga; jamoa bo'lib ishlashga, izlanishga; fikrlarni jamlab, ulardan nazariy va amaliy tushuncha hosil qilishga; jamoaga o'z fikrini o'tkazishga, uni ma'qullashga; qo'yilgan muammoni yechishda va mavzuga umumiy tushuncha berishda o'tilgan mavzulardan egallagan bilimlarini qo'llay olishga o'rgatish.

Texnologiyaning qo'llanilishi: seminar, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarida yakka tartibda (yoki kichik guruhlarga ajratilgan holda) o'tkazish hamda guruh a'zolarini bir necha marotaba joylarini o'zgartirib berilgan vazifalarni bajarishga mo'ljallangan²⁸.

Strategiyalar: "Aqliy hujum", "Bumerang", "Galereya", "Zigzag", "Zinama-zina", "Muzyorar", "Rotatsiya", "T-jadval", "Yumaloqlangan qor" va h.k.

Aqliy hujum. Bevosita jamoa bo'lib «fikrlar hujumi» («mozgovaya ataka») olib borish. bu metoddan maqsad mumkin qadar katta miqdordagi g'oyalarni yig'ish, talabalarni ayni bir xil fikrlash inersiyasidan holi qilish, ijodiy vazifalarni yechish jarayonida dastlab paydo bo'lgan fikrlarni yig'ishdir.

«Aqliy hujum» metodi – muayyan mavzu yuzasidan berilgan muammolarni hal etishda keng qo'llaniladigan metod.

«Aqliy hujum» – bevosita jamoa bo'lib «fikrlar hujumi» («mozgovaya ataka») olib borish. bu metoddan maqsad mumkin qadar katta

²⁸ Ишмухамедов Р., Абдукодилов А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар. – Тошкент: Истеъдод, 2008. – 180 б.

miqdordagi g'oyalarni yig'ish, talabalarni ayni bir xil fikrlash inersiyasidan holi qilish, ijodiy vazifalarni yechish jarayonida dastlab paydo bo'lgan fikrlarni yig'ishdir.

“Aqliy hujum” – g'oyalarni ilgari surish usuli. Qatnashchilar birlashgan holda qiyin muammoni yechishga harakat qiladilar, uni yechish uchun shaxsiy g'oyalarni ilgari suradilar.

“Aqliy hujum” texnologiyasining tarkibi quyidagidan iborat:

1. Guruhlarga ajratish.
2. Guruhlarga topshiriqlar beriladi.
3. Vaqt belgilanadi va taqdimotga tayyorgarlik.
4. Taqdimot (har bir guruhning g'oyalari).
5. G'oyalar hujumi (asosiy g'oya).
6. Xulosa (1ta g'oya).

Breynstorming. Bu termin inglizcha so'z bo'lib, u ikki tushunchadan iborat: brain-miya, storming-hujum, bo'ron, qattiq hayajon. Ushbu metodni «miyani hayajonga solish» deb yuritilishi, uning asl mohiyatini ochib beradi, lekin ba'zida ushbu metodni «jamoaviy ijodiy fikrlash» deb ham tushunsa bo'ladi. Rus tilidagi tarjimada ushbu metod «Mozgovaya ataka», o'zbek tilida esa «Aqliy hujum» yoki «Fikrlar hujumi» deyilishi uning asl mohiyatini saqlashga yordam beradi. Bu metod 15 kishidan ortiq bo'lmagan guruhlarda o'tkaziladi.

Asosiy prinsip: erkin muloqot-munozara jarayonida berilgan mavzu asosida yangi novatorlik g'oya, fikrlar to'planadi. Aytilgan g'oya, fikrlarning sifatiga emas, ularni qanchalik ko'p aytilganiga e'tibor qaratiladi.

Aytilgan g'oya, fikrlar muhokama ham, tanqid ham qilinmaydi. Munozara erkin va o'zaro samimiy munosabat holatida o'tkaziladi. To'plangan g'oya, fikrlar asosida mavzu bo'yicha umumiy fikr shakllantiriladi. Aytilgan g'oya, fikrlarning sifati va ular asosida tuzilgan umumiy g'oya, fikrlarning qay darajada muhimligi shu muammo yoki mavzu bilan yaxshi tanish bo'lgan mutaxassis-ekspertlar tomonidan baholanadi.

Ushbu jarayonda o'qituvchining asosiy vazifasi – imkoni boricha har bir aytilgan g'oya, fikrni to'plab borishdan iborat.

Breynrayting. Ushbu metodni qo'llanishi breynstorming metodiga o'xshash bo'lib, faqat bu metodda barcha g'oya, fikrlar yozma

bayon etiladi. Bu esa o'z g'oya fikrlarini og'zaki bayon etishga uyatladigan yoki qiynaladigan ba'zi tinglovchilar uchun qulaylik yaratadi

O'quvchi-talabalar tomonidan yozilgan fikrlar, g'oyalarning imlo va grammatik xatolariga e'tibor qaratilmaydi hamda yozilgan fikrlar oralarida keyinchalik xayolga kelgan fikrlarni yozish uchun bo'sh joylar ham qoldiriladi.

Ishtirokchilar o'z fikrlarini erkin, tanqid qilmasdan ifoda etishga chaqiriladi. G'oyalar tahlili keyinroq o'tkaziladi. Bu usuldan foydalanganda muammoni yechish variantlari maksimal darajada ortadi.

Yumaloqlangan qor. Bu metod har qanday tushunchaga mumkin qadar aniqroq ta'rif topishga imkon beradi, o'quvchilarga guruhlarda ishlashni, boshqalar fikriga quloq solishni va umumiy nuqtayi nazarni ishlab chiqishni o'rgatadi.

Bu metod bosqichma-bosqich hamda har bir bosqichga aniq vaqt belgilanishi bilan o'tkaziladi.

1-bosqich. Har bir qatnashchi 2 minut mustaqil ishlaydi

2-bosqich. Juftlarda ishlash – uchliklarda ishlash 5 minut.

3-bosqich. To'rtliklarda ishlash – oltiliklarda ishlash 5 minut.

4-bosqich. Sakkizliklarda ishlash 5 minut.

5-bosqich. 5 minut muhokama.

Guruhlardagi ish tugashiga ko'ra har bir guruh vakillari navbati bilan o'z plakatlarni olib qo'yadilar va uni o'qiydilar. Agar savollar bo'lsa, guruh javob beradi.

O'qituvchi barcha guruhlar ishtirokidagi umumiylikni topishga yordam beradi.

“T - jadval” grafik organayzerining tarkibi quyidagilardan iborat: “T-jadval” ita konsepsiyaning jihatini o'zaro solishtirish yoki (“ha/yo'q”, “ha/qarshi”) tanqidiy mushohadani rivojlantirish maqsadida ishlatiladi.

1. Juftlikda ishlanadi.

2. Ma'lumot beriladi.

3. T chiziladi. “T” ning chap tomoniga sabab yoziladi. O'ng tomoniga qarama-qarshi g'oyalar yoziladi.

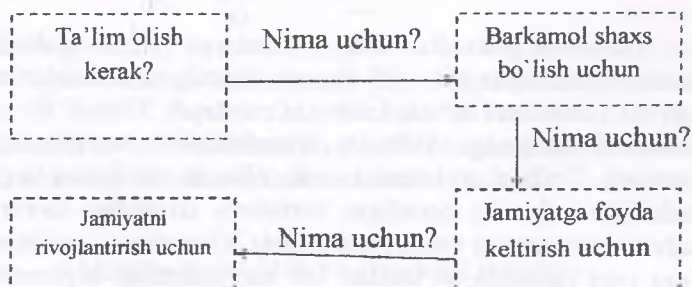
4. Jadvallar juftlikda taqqoslanadi.

5. Barcha o'quv guruhi yagona “T” tuzadi.

Grafik organayzerlar: “Baliq skeleti”, “BBB”, “Konseptual jadval”, “Venn diagrammasi”, “Insert”, “Klaster”, “Nima uchun?”, “Qanday?” va b.

“Nima uchun?” sxemasi muammoning dastlabki sabablarini aniqlash bo'yicha fikrlar zanjiri, tizimli, ijodiy, tahliliy fikrlashni rivojlantiradi va faollashtiradi.

Namuna:

Insert jadvali. Har bir talabaga jadval shaklidagi matn tavsiya etiladi. Talaba matnни o'qish jarayonida jadvalning chap tomoniga maxsus belgilarni qo'yib boradi.

Mustaqil o'qish vaqtida olgan bilimlarni, eshitgan ma'lumotlarni tizimlashtirishni ta'minlaydi. Olingan ma'lumotni tasdiqlash, aniqlash, kuzatish, avval o'zlashtirgan ma'lumotlarni bog'lash qobiliyatini shakllantirishga yordam beradi. O'qish jarayonida olingan ma'lumotlarni alohida o'zlari tizimlashtiradilar, jadval ustunlariga kiritadilar.

“V” – men bilgan ma'lumotlarga mos.

“–” – men bilgan ma'lumotlarga zid.

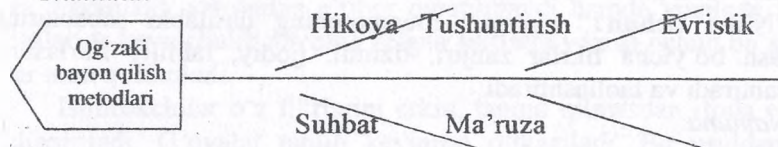
“+” – men uchun yangi ma'lumot.

“?” – men uchun tushunarsiz yoki ma'lumotni aniqlash, to'ldirish talab etiladi.

Insert jadvali			
V	-	+	?

“Baliq skeleti” chizmasi bir qator muammolarni tasvirlash va ularni yechish imkonini beradi. Tizimli fikrlash, tuzilmaga keltirish, tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Namuna:

Toifalash jadvali. Toifa – xususiyat va munosabatlarning muhimligini namoyon qiluvchi alomat. Ajratilgan alomatlar asosida olingan ma’lumotlarni birlashtirishni ta’minlaydi. Tizimli fikrlash, ma’lumotlarni tuzilmaga keltirish, tizimlashtirish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Toifa sharhlashni tuzish, olingan ma’lumot lavhalarini birlashtirish imkonini beradigan toifalarni izlashdan iborat. Toifalarni jadval ko‘rinishida rasmiylashtiriladi. G‘oyalarni, ma’lumotlarni toifaga mos ravishda bo‘ladilar. Ish natijalarining taqdimoti. *Namuna:* Shoira Zulfiyaning hayoti va ijodi

Hayoti va ijodi	Faoliyati	“Begim” she’ri	“Sen qaydasan yuragim” she’ri
Shoira Toshkentda temirchi oilasida tug‘ilgan. Hamid Olimjon bilan 10 yil hayot kechirgan. Uni she’rlari Hamid Olimjonga atalgan	Pedagogika institutida o‘qigan Tahririyatda ishlagan	“Begim sizni tabiat raso qilib yaratgan...” she’ri 1-marotaba “Toshkent oqshomi” gazetasida chop etilgan	Ushbu she’rni har bir o‘quvchi yod olishi kerak

Bilaman, bilmayman, bilishni xohlayman. Bu texnologiyada har bir talaba yoki o‘quvchining yangi fan yuzasidan bilimini bilish uchun va bilishni xohlaydigan va bilmaydigan ma’lumotlarni jadval asosida ifodalaydi. O‘qituvchi esa shunga asosan darsni olib boradi.

Namuna:

Bilaman	Bilmayman	Bilishni xohlayman

Klaster. Fikrlarning tarmoqlanishi – bu pedagogik strategiya bo'lib, u o'quvchilarning biron-bir mavzuni chuqur o'rganishlariga yordam berib, o'quvchilarni mavzuga taalluqli tushuncha yoki aniq fikrni erkin va ochiq uzviy bog'lagan holda ketma-ketlikda tarmoqlashni o'rgatadi.

Fikrlarni tarmoqlash quyidagicha tashkil etiladi:

1. Xayolga kelgan har qanday fikr bir so'z bilan ifoda etib ketma-ket yoziladi.

2. Fikrlar tugamaguncha yozishda davom etaverish kerak, Mabodo fikrlar tugab qolsa, u holda yangi fikr kelguncha biron rasm chizib turing.

3. Darsda imkon boricha fikrlarning va o'zaro bog'liqlik ketma-ketligini ko'paytirishga harakat qilinishi lozim .

1-SEMINAR MASHG'ULOT. TA'LIMNING INTERFAOL STRATEGIYALARI VA METODLARI

Seminar mashg'ulotining borishi:

1-bosqich. O'qituvchi talabalarni davomat qiladi. O'qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4ta guruhlariga ajratadi (3 daqiqa).

2-bosqich: «Ta'limning interfaol strategiyalari va metodlari» mavzularining asosiy tushunchalarini va kalit so'zlari "Tushunchalar tahlili" va "Blits-so'rov" metodlari asosida loyihalashtiriladi (10 daqiqa).

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o'rganiladi (40 daqiqa).

4-bosqich. Mavzuga oid test va keys topshiriqlari bajariladi (27 daqiqa)

1-bosqich. O'qituvchi talabalarni davomat qiladi. O'qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4ta guruhlariga ajratadi.

2-bosqich: «Ta'limning interfaol strategiyalari va metodlari» mavzularining asosiy tushunchalarini va kalit so'zlari "Tushunchalar tahlili" metodi" va "Blits-so'rov" metodlari asosida loyihalashtiriladi.

“Tushunchalar tahlili” metodi

Tushunchalar	Tushunchalar mazmuni
Interfaol	
An'anaviy ta'lim	
Interfaol ta'lim	
Blum taksonomiyasi	
Interfaol ta'limga asoslangan ta'limiy harakatlar	
Refleksiya	
Kognitiv	
Eksperimental	
Rolli o'yinlar, modellashirish	
Fasilitatsiya	
Vizual	
Audial	
Kinestetik	

Blits-so'rov

Guruh bahosi	Guruh xatosi	To'g'ri javob	Yakka xato	Yakka baho	Tushunchalar	Tushunchalarga izoh
					Tyutor	13
					Mentor	O'quvchilarning ko'nikmalarini rivojlantiruvchi mashqlar o'tkazuvchi maxsus tayyorgarlikdan o'tgan mutaxassis
					Fasilitator	Masofadan o'qitish dasturlarini yaratuvchisi va bajarilishini ta'minlovchi
					Konsultant	Darsda ko'makchi, yo'naltiruvchi, jarayonga javob bermaydi, xulosa chiqarmaydi
					Moderator	Ustoz, o'rgatuvchi (yakka va guruhli tartibda)
					Trener	Ta'lim oluvchilarning to'liq o'zlashtirishlari uchun yordam ko'rsatuvchi

						repetitor, instruktor, trener. Amaliyot davomida amaliy mashg'ulotni olib boradi, ish jarayonini nazorat qiluvchi, kuzatuvchi. (Kouching imtihonlarga yoki sport bo'yicha tayyorgarlik ko'rish)
					Innovator	Maslahat beruvchi, tushuntiruvchi, qo'shimcha ma'lumot beruvchi
					Assistent	Nazariy ma'lumotlar bilan tanishtiruvchi
					Kouch	Kuzatish, tahlil, tekshirish, xulosa, tavsiya, taklif, mulohaza bildirish
					Lektor	Yangiliklarni ta'lim mazmuni va mashg'ulotlar jarayoniga joriy qiluvchi
					Sekryetar	Tashkiliy-pedagogik va iqtisodiy masalalarni hal etuvchi
					Ekspert	Kuzatish, tahlil qilish va xulosalarni bayon qilish
					Spekter	Mashg'ulot uchun tayyorlangan vositalarni amalda qo'llashga tayyorlash, mashg'ulot ishtirokchilariga yordam ko'rsatib turish
					Metodist	Zarur ma'lumotlarni yozib borish, tegishli hujjatlarni rasmiylashtirish, o'rnatilgan tartibda saqlash
					Menejer	Pedagogik texnologiya mutaxassisi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosidagi dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirishni ta'minlash bilan bog'liq masalalarni hal etib boradi

					Texnolog	Ta'lim-tarbiya metodlari bo'yicha mutaxassis. Dasturlarni ishlab chiqishda va amalga oshirish jarayonida metodik masalalarni hal etib boradi
--	--	--	--	--	----------	--

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o'rganiladi (40 daqiqa).

1-guruh: Guruh bo'lib ishlash.

2-guruh: Guruhlarni tashkil etish usullari.

3-guruh: O'qituvchi vazifalari.

4-guruh: Guruh bo'lib ishlash modeli.

4-bosqich. Mavzuga oid test va keys topshiriqlari bajariladi (27 daqiqa).

Keys bayoni. Hozirgi vaqtda ta'lim jarayonida o'qitishning zamonaviy metodlari keng qo'llanilmoqda. O'qitishning zamonaviy metodlarini qo'llash o'qitish jarayonida yuqori samaradorlikka erishishga olib keladi. Ta'lim metodlarini tanlashda har bir darsning didaktik vazifasidan kelib chiqib tanlash maqsadga muvofiq sanaladi. An'anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda, unga turli-tuman ta'lim oluvchilar faoliyatini faollashtiradigan metodlar bilan boyitish ta'lim oluvchilarning o'zlashtirish darajasining ko'tarilishiga olib keladi. Buning uchun dars jarayoni oqilona tashkil qilinishi, ta'lim beruvchi tomonidan ta'lim oluvchilarning qiziqishini orttirib, ularning ta'lim jarayonida faolligi muttasil rag'batlantirilib turilishi, o'quv materialini kichik-kichik bo'laklarga bo'lib, ularning mazmunini ochishda aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash, bahs-munozara, muammoli vaziyat, yo'naltiruvchi matn, loyiha, rolli o'yinlar kabi metodlarni qo'llash va ta'lim oluvchilarni amaliy mashqlarni mustaqil bajarishga undash talab etiladi. Bu metodlarni interfaol yoki interaktiv metodlar deb ham atashadi. Interfaol metodlar deganda ta'lim oluvchilarni faollashtiruvchi va mustaqil fikrlashga undovchi, ta'lim jarayonining markazida ta'lim oluvchi bo'lgan metodlar tushuniladi. Bu metodlar qo'llanilganda ta'lim beruvchi ta'lim oluvchini faol ishtirok etishga chorlaydi.

Keys topshirig'i: Interfaol ta'limni tashkil etish texnologiyalarini belgilang: "Blits-so'rov", "Baliq skeleti", "Modellashtirish", "Aqliy

hujum”, “BBB”, “Bumerang”, “Konseptual jadval”, “Venn diagrammasi”, “Galereya”, “Insert”, “Zig-zag”, “Zinama-zina”, “Muz-yorarl”, “Rotatsiya”, “T-jadval”, “Yumaloqlangan qor” “Ijodiy ish”, “Munosabat”, “Reja”, “Klaster”, “Nima uchun?”, “Qanday?” “Suhbat”.

Keys topshirig‘ini bajarish uchun ish qog‘ozi:

Bosqichlar	Vazifalar
Interfaol metodlar	
Strategiyalar	
Grafik organayzerlar	

2-SEMINAR MASHG‘ULOT. TA’LIMNING INTERFAOL STRATEGIYALARI VA METODLARI

Seminar mashg‘ulotining borishi:

1-bosqich. O‘qituvchi talabalarni davomat qiladi. O‘qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlariga ajratadi (3 daqiqa).

2-bosqich: Yangi g‘oyalarni izlashning uslublarini “Tushunchalar tahlili” metodi asosida loyihalashtiriladi (10 daqiqa).

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o‘rganiladi (40 daq.).

4-bosqich. Mavzuga oid test topshiriqlari bajariladi (27 daqiqa).

1-bosqich. O‘qituvchi talabalarni davomat qiladi. O‘qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4ta guruhlariga ajratadi.

2-bosqich: Yangi g‘oyalarni izlashning uslublarini “Tushunchalar tahlili” metodi asosida loyihalashtiriladi.

“Tushunchalar tahlili” metodi

Tushunchalar	Tushunchalar mazmuni
Fikrlashni psixologik faollashtirish uslublari	
Tizimlashtirilgan izlash uslublari	
Yo‘naltirilgan izlash uslublari	
G‘oyalarni izlash uslublarini ichidan alohida boshqarishga oid uslublari	

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o‘rganiladi.

1-guruh: Blits-so‘rov metodi va labirint texnologiyasi.

2-guruh: Suhbat va Ijodiy ish metodlari.

3-guruh: FSMU va 3x4texnologiyasi.

4-guruh: Kungaboqar va aqliy hujum.

4-bosqich. Mavzuga oid test topshiriqlari bajariladi.

**3-SEMINAR MASHG'ULOT. TA'LIMNING INTERFAOL
STRATEGIYALARI VA METODLARI**

Seminar mashg'ulotining borishi:

1-bosqich. O'qituvchi davomatni aniqlaydi. O'qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4t guruhga ajratadi (3 daq.).

2-bosqich: Interfaol ta'lim metodlari, strategiyalar va grafik organayzerlarni "Tushunchalar tahlili" metodi asosida loyihalashtiriladi (10 daqiqa).

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o'rganiladi (40 daq.).

4-bosqich. Mavzuga oid test topshiriqlari bajariladi (27 daqiqa)

1-bosqich. O'qituvchi talabalarni davomat qiladi. O'qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlarga ajratadi.

2-bosqich: Interfaol ta'lim metodlari, strategiyalar va grafik organayzerlarni "Tushunchalar tahlili" metodi asosida loyihalashtiriladi.

"Tushunchalar tahlili" metodi

Tushunchalar	Tushunchalar mazmuni
Breynstorming metodi	
Insert jadvali	
Yumaloqlangan qor	
Baliq skeleti	
T-jadval	
Klaster	
BBB	
Nima uchun sxemasi	
Toifalash jadvali	

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o'rganiladi.

1-guruh: Breynstorming metodi va Insert jadvali.

2-guruh: Yumaloqlangan qor va Baliq skeleti.

3-guruh: T-jadval, Klaster va BBB.

4-guruh: Nima uchun sxemasi va Toifalash jadvali

4-bosqich. Mavzuga oid test topshiriqlari bajariladi.

TA'LIMDA KEYS TEXNOLOGIYASI

Reja:

1. "Keys-stadi" texnologiyasi.
2. "Keys-stadi" yordamida talabalar egallaydigan bilim, ko'nikma, malakalar haqida.
3. Keyslarning sinflari turlari, janrlari va taqdim etish usullari.
4. O'quv keyslarining muhim xarakterli jihatlari va zamonaviy o'qitish amaliyotida o'quv keyslarining turlari.

Mavzuning qisqacha mazmuni: ushbu mavzuda "Keys-stadi" texnologiyasi, keyslarning sinflari turlari, janrlari va taqdim etish usullari, o'quv keyslarining muhim xarakterli jihatlari va zamonaviy o'qitish amaliyotida o'quv keyslarining turlari yoritilgan.

Tayanch so'z va iboralar: "Keys-stadi", keys, keys sinfi, keys turi, keys janri, o'quv keysi, keysning pedagogik pasporti, keys tipologiyasi, o'qituvchi faoliyati, talaba faoliyati, keys metodi.

"Keys-stadi" texnologiyasi

"Inson jamoada yoki vaziyatlarda uzoq yillar davomida o'rganilishi" mavzusidagi ilmiy tadqiqotlar nashr etila boshlangan edi. Agar ish jamoaga yo'naltirilgan bo'lsa, jamoaning xulqini har tomonlama o'rganadi, jamoadagi har bir insonning xulqini emas²⁹.

Darhaqiqat, keys-stadi talabalarni har qanday mazmunga ega vaziyatni o'rganish va tahlil qilishga o'rgatadi. Uning negizida muayyan muammoli vaziyatni hal qilish jarayonining umumiy mohiyatini aks ettiruvchi elementlar yotadi.

"Keys-stadi" texnologiyasi dastlab 1870-yilda AQShning Garvard universitetining huquq maktabida ta'lim jarayonida qo'llanilgan. Ushbu texnologiya Garvard universitetining biznes maktabida 1920 yilda qo'llanila boshlangan. Keyslarning ilk to'plami 1925 yilda biznes haqidagi Garvard universiteti hisobotlari asosida chop etilgan. Hozirda texnologiya xorijiy mamlakatlarda iqtisodiyot, biznes sohalarida ham keng qo'llanilmoqda. O'zbekistonda mazkur texnologiyani ta'lim ja-

²⁹ https://en.wikipedia.org/wiki/Case_study

rayoniga tatbiq etish yo'lidagi harakatlar mustaqillik yillarida faollashdi.

Ta'limda qo'llaniladigan "Keys-stadi"ning tayyor variantlari ham mavjud bo'lib, ularni sotib olish mumkin. Biroq, eng samarali yo'l har bir fan bo'yicha keyslarning mustaqil yaratilishiga erishishdir. Birgina Garvard universitetida yiliga 700ta keys ishlab chiqiladi. Ularning narxi 10\$. Ammo ba'zi keyslarning narxi 500ta 1000\$ gacha. Lon-don biznes maktabi va boshqa biznes maktablar o'zlarida 340 nafarga yaqin ishtirokchilarni birlashtirgan holda keyslarni yaratish bilan shug'ullanadi. Texnologiya talabalarda predmetni o'zlashtirishga bo'lgan qiziqishni, amaliy ko'nikmalarni, vaziyatni tahlil qilish va to'g'ri qaror qabul qilishga nisbatan ijodiy yondashish malakalarini rivojlantiradi, turli muammoli vaziyatlar va ularni hal qilish asosida ular tomonidan bilimlarning faol o'zlashtirilishi uchun imkoniyat yaratadi.

"Keys-stadi" texnologiyasi (ingl. "case" – chēmodan, metod, "study" – muammoli vaziyat; vaziyatli tahlil yoki muammoli vaziyatlarni tahlil qilish) – 1) talabalarda aniq, real muammoli vaziyatni tahlil qilish orqali eng maqbul variantlarini topish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladigan texnologiya; 2) real vaziyatlarni bayon etishda qo'llaniladigan o'qitish texnikasi

Texnologiyaning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Tahlil ko'nikmalari va tanqidiy tafakkurni rivojlantirish.
2. Nazariya va amaliyot birligini ta'minlash.
3. Muammo yuzasidan turli qarashlar va yondashuvlarni namoyish qilish.
4. Qarorlar qabul qilish va uning oqibatlariga doir mulohazalarni taqdim etish.
5. Noaniqliklar mavjud bo'lgan sharoitda muqobil variantlarni baholash ko'nikmalarini shakllantirish

Keys texnologiyasini loyihalashtirish. O'qituvchi harakatlari-ning izchilligi:

ishchi dasturi asosida o'quv mashg'uloti shakli, turi va vaqtini belgilaydi (amaliy mashg'ulot/mustaqil ish/ o'quv amaliyoti);

o'quv mashg'uloti maqsadini oydinlashtiradi, o'quv mashg'ulotidan kutiladigan natijalar va pedagogik vazifalarni belgilaydi;

ta'limning optimal modelini (belgilangan vaqtda va qaror topgan sharoitlarda qo'yilgan maqsadning amalga oshirilishini va prognoz qilinadigan o'quv natijalariga erishishni kafolatlaydigan optimal ta'lim metodlari, shakl va vositalari majmui)ni tanlaydi.

Keysning tekshirilishi va baholanishi. Yaratilgan keys ekspert tekshiruvidan va bahosidan o'tishi kerak. Quyidagilar tekshirish usullari bo'lishi mumkin:

1. Keys loyihasining korxona xodimi tomonidan ko'rib chiqilishi va unda bayon qilingan axborotning real vaziyatga muvofiq kelishi, shuningdek, keltirilgan faktlar talqini va shu kabilarning tekshirilishi.

2. Ekspertlik bahosi va hamkasblar fikrlari, o'qituvchi-keysologning keysning ta'limdagi qimmati xususidagi fikri, uni tekshirishning ikkinchi usulidir.

Keysning pedagogik pasporti:

Pedagogik annotatsiya;

Keys;

Ta'lim oluvchiga uslubiy ko'rsatmalar;

O'qituvchi-keysologning keys yechimi bo'yicha varianti;

O'qitishning keys texnologiyasi

Keys texnologiyasini amalga oshirishda o'qituvchi faoliyatining bosqichlari:

tayyorgarlik bosqichi;

asosiy bosqich: keys texnologiyasini amalga oshirish;

tahliliy, baholovchi bosqich.

“Keys-stadi” yordamida talabalar egallaydigan bilim, ko‘nikma, malakalar

“Keys-stadi” yordamida talabalar quyidagi ko‘nikma, malakalarga ega bo‘ladi:

1. Tahliliy ko‘nikmalar (ma‘lumotlarni axborotlardan ajrata olish, ularni turkumlashtirish, ma‘lumotlarni zarur va nozarurga ajratish, tahlil qilish, taqdim etish; buning uchun shaxs aniq, mantiqiy fikrlay olishi kerak).

2. Amaliy ko‘nikmalar (muammoning murakkabligidan kelib chiqib, real vaziyatni tahlil qila olish, eng muhim nazariya, metod va tamoyillarni qo‘llay bilish).

3. Ijodiy ko‘nikmalar (bunda mantiqiylik asosida vaziyat (muammo)ni yechish muhim emas, balki ijodiy yondashuv asosida muammoning bir necha yechimlarini topish va ularni tahlil qilish talab etiladi).

4. Muloqot ko‘nikmalari (unga ko‘ra talaba bahs-munozara olib borish, o‘z nuqtayi nazarini himoya qilish, qaroriga boshqalarni ishon-tirish, juda qisqa va ishonarli hisobotni tayyorlash ko‘nikmalarini o‘z-lashtira bilishi zarur).

5. Ijtimoiy ko‘nikmalar (qarorni muhokama qilish jarayonida talabalar boshqalarning xatti-harakatini tahlil qilish, boshqalarni tinglay bilish, bahsda o‘zgalarning fikrlarini qo‘llab-quvvatlash, ilgari su-rilgan fikrga qarama-qarshi fikrni bildirga olish va o‘zini boshqara olishi lozim).

6. O‘z-o‘zini tahlil (bahs-munozara jarayonida o‘zini tuta bilishi, boshqalarga namuna bo‘lishi muhim)

Har bir o‘qituvchi keys-stadiga asoslangan o‘quv topshiriqlarining puxta asoslanishiga erisha olishi lozim. Keys topshiriqlarining amaliy-didaktik xarakterga ega bo‘lishi uchun ularni ishlab chiqishda quyidagilarga e‘tiborni qaratish talab etiladi:

maqsad aniq ifoda etilishi (maqsad ikki xil yoki undan ortiq) tushunilmasligi;

savol yoki topshiriqlar ma‘lum darajada murakkab bo‘lishi;

ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy hayotning bir necha jihatini yoritga olishi;

o‘zining amaliy ahamiyatini tezda yo‘qotmasligi;

milliy xususiyatlarni o‘zida namoyon eta olishi;

ta'limning barcha yo'nalish yoki sohalariga oid tipik vaziyat-larni ifodalashi;

dolzarb ahamiyatga ega bo'lishi;

talabalarda tahliliy tafakkurni rivojlantirishi;

bahs-munozarani tashkil etish imkoniyatini yaratishi;

bir necha yechim (qaror)ni ilgari surish imkoniyatini ta'minlay olishi.

Talabalar tomonidan keysni yechish bosqichlari. Jahon tajribasi ko'rsatishicha, agar talabalarning keysni hal etish texnologiyasi ikki bosqichdan iborat bo'lsa, ta'limiy maqsadlarga erishishda yanada ko'proq samaraga erishish mumkin:

Birinchi bosqich – keysni hal etish bo'yicha individual (auditoriyadan tashqari) ish. *Ikkinchi bosqich* – keys bilan birgalikda jamoa bo'lib (auditori-yada) ishlash.

Talabalar tomonidan keysni yechish bosqichlari

Birinchi bosqich – keysni hal etish bo'yicha individual ish	Ikkinchi bosqich – keys bo'yicha jamoa bo'lib ishlash
Talaba mustaqil ravishda	Talabalar kichik guruhlariga bo'linib, birgalikda keys ustida ishlashadi
1) keys materiallari bilan tanishadi	1) guruh a'zolarining vaziyat, asosiy muammolar va; ularni hal etish yo'llari haqidagi turli tasavvurlarini muvofiqlashtirishadi eng maqbul variantni tanlashadi;
2) taqdim etilgan vaziyatni o'rganadi, izohlaydi va asoslaydi	2) yechimning taklif etilgan variantlarini muhokama qiladilar va baholaydilar, qo'yilgan muammo nuqtayi nazaridan ushbu vaziyat uchun
3) muammo va muammo osti muammolarni ajratadi, vaziyatni tadqiq va tahlil qilish usullarini tanlaydi	3) muammoli vaziyat yechimiga olib keladigan tanlangan harakatlar yo'lini amalga oshirishning aniq qadamma-qadam dasturini batafsil ishlab chiqadilar
4) berilgan amaliy vaziyatni tahlil qiladi; ajratilgan muammoni hal etish usullari va vositalarini belgilaydi va asoslaydi	4) taqdimotga tayyorlanadilar va namoyish etiladigan materialni rasmiylashtirishadi
5) taklif etiladigan qarorni amalga oshirish bo'yicha tadbirlarni ishlab chiqadi	

Keysni yechish natijalarining kichik guruhlar tomonidan taqdimotini o'tkazish:

- 1) real vaziyat yechimiga doir o'z variantlarini taqdim etadilar;
- 2) tanlangan harakatlar yo'lini izohlaydilar va yechimning to'g'riligini asoslaydilar;
- 3) boshqa guruh a'zolarining savollariga javob beradilar va o'z takliflarini asoslaydilar.

Jamoa bo'lib keys ustidan ishlash:

guruhlar taklif etgan yechimlar variantlarining muhokama-masi;

taklif etgan yechimlarning o'zaro baholanishi;

taklif etilgan yechimlarning hayotiyligi va amalga oshirilishi mumkinligiga birgalikda (talabalar va o'qituvchi) baho berilishi ham mumkin.

Keyslarning sinflari, turlari, janrlari va taqdim etish usullari

Keyslarni sinflarga ajratish turli usullarda bo'lishi mumkin. Jumladan, keyslar maqsad va o'qitish jarayonining vazifalari, tuzilishi, ifodalash shakli, o'lchami, murakkablik darajasi, fanlar, kompaniya turlari, hududlar va boshqa tomonlari bo'yicha sinflarga ajratiladi.

Maqsad va o'qitish jarayonining vazifalari bo'yicha: namunali va namunali bo'lmagan muammolarni yechishga hamda qaror qabul qilishga o'rgatish; vaziyat tamoyillari tahlili va baholashga o'rgatish, aniq uslubiyat va, yondashuvni qo'llashni, yechimni yoki umuman konsepsiyani namoyish qiladigan turlarga ajratish mumkin.

Keys sinflari shartli ravishda ikki: "dalali" va "o'rindiqli" turlarga ajratiladi. Ularning birinchisi haqiqiy omilli materiallarga asoslagan holda, ikkinchisi esa xayoliy yaratilgan bo'lishi mumkin.

Tuzilishi bo'yicha: tuzilmali keyslar – aniq raqam va ma'lumotli vaziyatni qisqa va aniq bayon qilish. Bunday turdagi keyslarga aniq sondagi aniq javoblar mavjud. Ular aniq bilimlar sohasidagi bitta formula, ko'nikma, uslubni, bilim yoki ko'nikmani baholash uchun foydalanishga mo'ljallangan.

Katta tuzilmaga ega bo'lmagan keyslar. Ular katta miqdordagi ma'lumotlarga ega bo'lgan materiallarni ifodalaydi, fikrlash uslubi va tezligi, asosiyni ikkinchi darajalida ajratish ko'nikmasi va aniq ish sohasidagi malakalarni baholash uchun mo'ljallangan. Ular uchun bir necha to'g'ri javob variantlari mavjud.

Dastlabki ochilgan keyslar juda qisqa, shuningdek, juda uzun ham bo'lishi mumkin. Bunday keyslar o'quvchi nostandart fikrlashi, ajratilgan vaqtda qancha kreativ g'oyalar berishi mumkinligini ko'rish imkoniyatini beradi. Agar guruh yechim bo'layotgan bo'lsa, u holda u "begona fikrni ilg'ay oladimi, uni rivojlantiradimi va amaliyotda foydalana oladimi" degan savolga javob beradi.

Kichik xomaki yozuvlar: asosiy tushunchalar bilan tanishtiradi, bilimlarni tor sohada (o'rganilayotgan fanning bo'limida) qo'llashni talab etadi.

Ifodalash shakli bo'yicha: qog'oz keyslar, videokeyslar, multimedia keyslar.

O'lchami bo'yicha: to'la keyslar (o'rtacha 20-25 bet) bir necha kun mobaynida jamoa bo'lib ishlashga mo'ljallangan, odatda, o'z yechimining taqdimotini jamoaviy ishlab chiqishga qaratadi; qisqa keyslar (3-5 bet) bevosita darsda ishlashga mo'ljallangan va umumiy munozara, deb qaraladi. Mini keyslar (1-2 bet) qisqa keyslar kabi auditoriyada muhokama etishga mo'ljallangan va qisman darsda beriladigan nazariyaga ko'rgazma sifatida qo'llaniladi.

Murakkablik darajasi bo'yicha: maktabgacha tarbiya muassasalari tarbiyalanuvchilari uchun, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun, umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilari uchun keys, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari o'quvchilari uchun keys, bakalavrlar uchun keys, magistrlar uchun keys, MVA dasturi uchun keys, ilmiy tadqiqotchilar uchun keys bo'lishi mumkin.

Fanlar bo'yicha: buxgalteriya hisobi va nazorat; tijorat va davlatlararo munosabatlar; raqobatli strategiyalar; tadbirkorlik; moliya; menejment; boshqaruv; tashkiliy xulq va sardorlik; kichik va o'rta biznes, xizmatlarni boshqarish; tijorat, pedagogika va boshqalar.

Tarmoq bo'yicha: TNK (transmilliy korxona) keyslari, hududiy katta tijorat haqidagi keyslar; kichik va o'rta biznes haqidagi keyslar.

Hududlar bo'yicha: Shimoliy-Amerika keyslari, Yevropa keyslari, rivojlanayotgan davlatlar haqidagi keyslar va iqtisodiyotni o'tish davridagi davlatlar haqidagi keyslar. Keyslarni sinflarga ajratishda keng foydalanilayotgan yondashuvlardan biri ularning murakkabligi bo'yichadir. Ana shunday tomonlari bo'yicha quyidagi guruhlarga ajratish mumkin:

Keyslarning sinflari

O'quv vaziyatlari-keyslar	Maqsadi
Illyustrativ	Aniq bir amaliy misolda talabalar aniq bir vaziyatda to'g'ri qaror qabul qilish algoritmligiga o'rgatiladi
Muammo ifodalangan	Aniq vaqt mobaynidagi vaziyat tavsiflanadi, muammo aniqlanadi va aniq ifodalanadi
Muammo ifodalanmagan	Oldingi variantdagiga qaraganda, murakkabroq vaziyat tavsiflanadi, unda muammo aniqlanmagan bo'lib, statistik ma'lumotlarda, jamoat fikri, hokimiyat organlari va boshqalarning bahosi orqali taqdim etiladi
Amaliy mashqlar	Aniq paydo bo'lgan vaziyat tavsiflanadi, undan chiqish yo'llarini topish tavsiya etiladi. Bunday keyslarning maqsadi – muammoni yechish yo'lini izlashdan iborat

O'quv materialining xarakteridan kelib chiqqan holda oddiy, murakkab tarkibiy tuzilishga ega bo'lmagan, ya'ni mini testlardan ham foydalanish amaliy qiymatga egaligi ta'lim amaliyotida o'z tasdig'ini topgan. Aytib o'tilganidek, xorijiy mamlakatlarda katta hajmli, murakkab ilmiy-tadqiqot xarakteriga ega keyslar ko'p qo'llaniladi va ularni hal etish butun bir semestr, hatto o'quv yili davomida amalga oshiriladi. O'zbekiston sharoitida ham ushbu keyslardan samarali foydalanish mumkin. Shu bilan birga o'rganilgan mavzuni mustahkamlash maqsadida kichik hajmli, sodda – mini keyslardan ham foydalanish foydadan xoli emas. Murakkab va oddiy mini keyslar o'rtasidagi eng muhim farqlar – ularning hajmi, murakkablik darajasi va tarkibiy tuzilmasida aks etadi. Murakkab keys (muammoli vaziyat)lar quyidagi tarkibiy tuzilma-ga ega bo'ladi:

1. Pedagogik annotatsiya.
2. Kirish.
3. Keys (muammo)ning bayoni.
4. Keys (muammo)ni yechish yuzasidan topshiriq (yoki savol)lar.
5. Foydalanish uchun adabiyotlar ro'yxati.
6. Metodik ko'rsatmalar.
7. Keysni yechish jarayoni (tahlil va yechim variantlarini ilgari surish, variantlar maqbulligini tekshirish).
8. Keys yechimi bo'yicha taqdimotni tashkil etish.
9. Keys yechimini tahlil qilish. O'qituvchi (keysolog)ning yechimi.

Keys (muammo)ning bayoni.

Keys (muammo)ni yechish yuzasidan topshiriq (yoki savol)lar.

Foydalanish uchun adabiyotlar ro'yxati.

Metodik ko'rsatmalar.

Keysni yechish jarayoni (tahlil va yechim variantlarini ilgari surish, variantlar maqbulligini tekshirish).

Keys yechimi bo'yicha taqdimotni tashkil etish.

Keys yechimini tahlil qilish.

O'qituvchi (keysolog)ning yechimi.

Keys metodini amalga oshirish bosqichlari:

keys bilan tanishuv;

asosiy muammoni ajratib olish;

g'oyalarni yig'ish va izlash;

keys yechimini tavsiya qilgan g'oyalarni tahlil qilish;

keys yechimi va tavsiyalar

Keyslar tipologiyasi

Tipologik belgilari	Keys turi
Asosiy manbalari bo'yicha	Bevosita obyektga
	Ta'lim jarayonida
	Ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatida
Syujet mavjudligi	Syujetli
	Syujetsiz
Vaziyat bayonining vaqtdagi izchilligi	O'tmish va bugun
	Avval bo'lib o'tgan voqea
	Istiqbolga yo'naltirilgan
Keys obyekti	Alohida obyektga
	Tashkiliy
	Ko'p obyektli
Materialni taqdim etish usuli	Hikoya
	Esse
	Tahliliy ma'lumot
	Jurnalistik
	Hisobot
	Ocherk
	Faktlar majmui
	Statistik materiallar
O'quv topshirig'ini	Hujjatlar
	Savolli

taqdim etish usuli	Topshiriq tarzida
Didaktik maqsadlari	Muammo, yechim, konsepsiya
	Biror mavzuga bag'ishlangan trening
	Tahlil va baholov
	Muammoni ajratish, yechish, boshqaruvga doir qarorlar qabul qilish
Taqdim etish usuliga ko'ra	Bosma
	Elektron
	Video-keys
	Audio-keys
	Multimedia-keys

O'quv keyslarining muhim xarakterli jihatlari va zamonav o'qitish amaliyotida o'quv keyslarining turlari

O'quv keyslarining muhim xarakterli jihatlari talabalarga muammoli vaziyatni hal etish yuzasidan talabalar e'tiboriga adabiyotlar ro'yxatining taqdim etilishi, ularga metodik ko'rsatma, yo'riq-nomalarining berilishi va albatta, o'qituvchi tomonidan muammoning yechimi bo'yicha o'z variantining taqdim etilishi sanaladi. Adabiyotlar ro'yxati o'rganilayotgan muammoga bevosita taalluqli bo'lishi zarur. Ta'lim jarayonida o'quv keyslarini qo'llashda jarayon (mashg'ulot) yakunida albatta o'qituvchi (keysolog)ning yechim taqdim etilishi zarur. Buning didaktik ahamiyati bu yechim asosida talabalarning o'z o'quv-bilish harakatlarining qanchalik to'g'ri, samarali, maqsadga muvofiq amalga oshira olganliklarini tahlil qilish, solishtirish, yo'l qo'ygan xatolarini aniqlash imkoniyatini yaratishi bilan belgilanadi.

Xorijiy mamlakatlar ta'limi amaliyotida keyslar amaliy va ilmiy tadqiqotlarini tashkil etish maqsadida qo'llanilishi sababli ular odatda murakkab tarkibiy tuzilma hamda o'rtacha (Yevropa), katta (AQSH) hajmga ega bo'ladi. Ko'p holatlarda keyslar birgina mashg'ulot jarayonida hal qilinmay, balki butun bir semestr, hatto o'quv yili davomida yechiladi. Ularning bu boradagi tajribalaridan bitiruv malakaviy ishlari (bakalavriat), magistrlik dissertatsiyalari (magistratura), bitiruv loyiha ishlari (malaka oshirish kurslari)da foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Keyslarni yechishga doir metodik ko'rsatma, yo'riqnomalar taxminan shunday bo'lishi mumkin:

1. Keys (muammo) bilan tanishing.
2. Muammoning dolzarbligini baholang.
3. Muammoning dolzarbligini dalillar yordamida izohlang.
4. Keys (muammo)ni samarali yechish yo'llarini aniqlang.
5. Keys (muammo)ning samarali yechimini belgilovchi metod va texnologiyalarni tanlang.
6. Keys (muammo)ning samarali yechimini kafolatlovchi faraz (ilmiy faraz)larni shakllantiring

Keyslar tipologiyasida o'quv topshiriq'ini taqdim etish usuli savolli hamda topshiriqli bo'lishi ko'rsatilgan. Shunga ko'ra, talabalarning e'tiborlariga havola etiladigan keyslar savolli, yoki topshiriqli bo'lishi mumkin.

Agar keys savolli-keys bo'lsa, u holda muammo yoki muammoli vaziyatni tahlil qilish va yechishga oid bir necha savollar keltiriladi. Masalan:

1. Yoshlarning "ommaviy madaniyat" ta'siriga berilishining asosiy omillari nimalardan iborat?

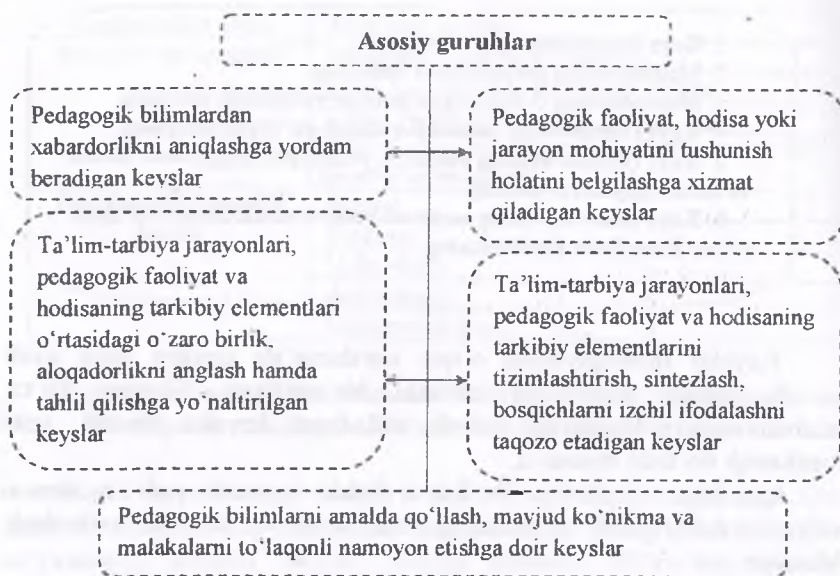
2. Yoshlarning "ommaviy madaniyat" ta'siriga berilishlarida OAV-ning o'rni va rolini qanday aniq dalillar asosida baholay olasiz?

Agar keys topshiriqli keys bo'lsa, u holda keysni yechish jarayonida bajarilishi zarur bo'lgan topshiriqlar beriladi. Masalan:

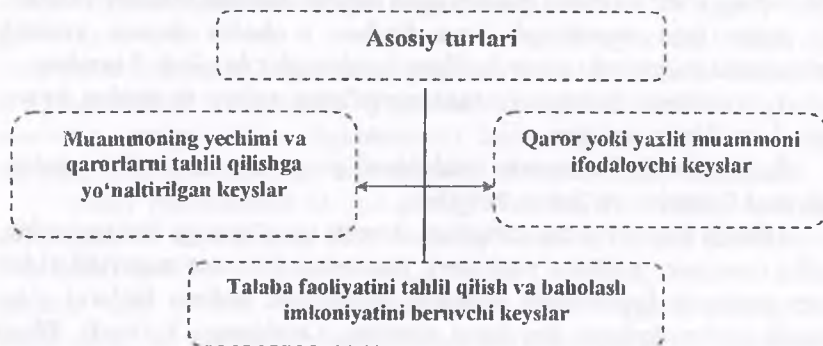
1. Yoshlarni "ommaviy madaniyat"ning salbiy ta'siridan himoyalash omillarini aniqlang.

2. Yoshlarda "ommaviy madaniyat"ga qarshi immunitetni samarali shakllantirish yo'llarini belgilang.

Odatda keyslarni tayyorlashda darslik va o'quv qo'llanmalardan, balki ommaviy axborot vositalari, jumladan, Internet materiallaridan ham maqsadli foydalanish mumkin. Pedagogik turkum fanlarni o'qitishda qo'llaniladigan keyslarni ularning xarakteriga ko'ra B. Blum taksonomiyasi (bilish-tushunish-anglash-tahlil-sintez-qo'llash tizimi)ga muvofiq bir necha guruhga ajratish mumkin:

Zamonaviy o'qitish amaliyotida o'quv keyslarining quyidagi turlari qo'llanilmoqda:

Pedagogik turkum fanlarni o'qitishda ushbu keyslardan samarali, maqsadli va o'rinli foydalanish uchun zarur sharoitlar mavjudligi aniqlandi. Quyidagi misollar ushbu fikrning to'g'riligini tasdiqlaydi.

1. *Pedagogik bilimlardan xabardorlikni aniqlashga yordam beradigan keys.*

Keys bayoni. Sobir o'rta maktabning 9-sinfini tamomladi. Shahodatnomasida "uch" baholar ko'p bo'lganligi, salbiy xulqqa egaligi sababli, u hech bir kasb-hunar kollejiga qabul qilinmadi. Har bir kollejning rahbari Sobirni boshqa akademik litsey va kasb-hunar kollejiga kirishini tavsiya etdi. Biroq, Sobirning ota-onasi har gal o'g'illarini o'zlari yashaydigan tumandagi kasb-hunar kollejida ta'lim olishini, shundagina uni nazorat qilib turishlari mumkinligi aytishardi.

Keys savollari:

1. Ayting-chi, kasb-hunar kollejlarning rahbarlari Sobirni o'qishga qabul qilmaslikka haqlimi?

2. Ayni vaziyatda Sobirning qanday huquqlari buzilyapti?

O'qituvchining yechimi. Kasb-hunar kolleji rahbarlari ijtimoiy xavf bo'lmagan holda "uch" bahoga o'qiganligi va xulqida salbiy holatlar ko'zga tashlanishi uchungina Sobirni o'qitishga qabul qilmaslikka haqli emaslar. Ular shaxsning bilim olishga bo'lgan huquqini poymol etishgan. Qolaversa, kasb-hunar kollejlarda ta'lim olish majburiy-ixtiyoriy xarakterga ega. Shu sababli Sobir va uning ota-onasi kasb-hunar kollejini o'zlari tanlay oladi. Bordi-yu, kollejga qabul qilish sinov, imtihonlar asosida olib borilsa va Sobir ularga puxta tayyorlanmaganligi sababli sinovdan o'ta olmasa, u holda ana shu kasb-hunar kollejiga qabul qilinmaydi. Bu vaziyatda Sobirning bilim olish huquqi (O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuning 4-moddasi) poymol etganliklari sababli kasb-hunar kollejlarning rahbarlari ma'muriy javobgarlikka tortiladi.

2. *Pedagogik faoliyat, hodisa yoki jarayon mohiyatini tushunish holatini belgilashga xizmat qiladigan keys.*

Keys bayoni. Uzoq yillik ish tajribasiga hamda talabalar o'rtasida alohida hurmatga ega tarix fani o'qituvchi auditoriyaga kirib, doskada o'zining karikatura janrida ishlangan rasmini ko'radi. Karikatura yorqin katta qiziqish bilan karikaturani tomosha qiladi va shunday dedi: "Karikatura shunchalik yaxshi chiqibdiki, uni hatto o'chirgim kelmaypti. Rasm ijodkori-yosh rassom uni qog'ozga ko'chirib olishi kerak. Men karikaturist (rassom)ni munosib baholayman!", har bir shtrix aniq ishlangan, qolaversa, rasm juda kulgili chiqqan. Butun guruh o'qituvchining karikaturaga, uning ijodkoriga nisbatan munosabatini kutaypti. Biroq, katta qiziqish bilan karikaturani tomosha qiladi va shunday dedi: "Karikatura shunchalik yaxshi chiqibdiki, uni hatto

o'chirgim kelmayapti. Rasm ijodkori – yosh rassom uni qog'ozga ko'chirib olishi kerak. Men karikaturist (rassom)ni munosib baholayman!”.

Keys savollari:

1. O'qituvchining mavjud vaziyatdagi holatini shaxsan siz qanday baholaysiz?

2. Bu vaziyatda o'qituvchi qanday tarbiya metodini qo'lladi?

O'qituvchining yechimi. Bu vaziyatda o'qituvchi o'zining tajribali va pedagogik nazokatga egaligini namoyon eta oldi. U karikaturani o'zining ustidan kulish vositasi deb emas, aksincha, san'at asari sifatida qabul qildi. Natijada o'qituvchi aybdor talabani qidirib, unga tanbeh berishni istamadi. Buning o'rniga o'zining san'atga bo'lgan muhabbatini ko'rsatdi. Bunday yondashuv talabalarga o'qituvchining irodali, o'ziga hurmat bilan munosabatda bo'lishi, hissiyotlarini jilovlay olish, o'z-o'zini boshqara bilish qobiliyatiga egaligini ko'rsatdi. Oqibatda talabalar o'qituvchining ruhan barqaror ekanliklarini ang-ladi. Shu sababli keyingi safar ular o'qituvchini kamsitish yoki ustidan kulishni istashmaydi. Bayon etilgan vaziyatda o'qituvchi: 1) izohlash (o'zida muayyan guruh yoki alohida shaxsga yo'naltirilganlikni ifodalovchi hissiy-og'zaki ta'sir etish usuli); 2) xulq va faoliyatni rag'batlantirish metodlaridan biri bo'lgan qo'llab-quvvatlash metodidan foydalandi.

3. *Ta'lim-tarbiya jarayonlari, pedagogik faoliyat hamda hodi-salarning tarkibiy elementlari o'rtasidagi o'zaro birlik va aloqadorlikni anglash hamda tahlil qilishga yo'naltirilgan keys.*

Keys bayoni. Tarix fani o'qituvchisi bir soatlik darsida quyidagi xatti-harakatlarni amalga oshirdi:

- 1) ma'lumotlarni izchil bayon qildi;
- 2) zarur o'rinlarda tayanch tushunchalarga alohida urg'u berdi;
- 3) xaritadan tarixiy voqealar sodir bo'lgan joylarni ko'rsatdi;
- 4) vaqti-vaqti bilan talabalarga savollar berib, ulardan javoblar oldi;
- 5) o'quv filmi orqali tarixiy voqelikka oid dalillarni namoyish et-di.

Keys topshirig'i. O'qituvchining xatti-harakatlari qanday metod-lar yordamida amalga oshirilganligini aniqlang.

O'qituvchining yechimi. Tarix fani o'qituvchisi qo'llagan metodlar:

- 1) hikoya;
- 2) tushuntirish;
- 3) tasvirlash;
- 4) suhbat;
- 5) namoyish.

4. *Ta'lim-tarbiya jarayonlari, pedagogik faoliyat hamda hodi-saning tarkibiy elementlarini tizimlashtirish, sintezlash, bosqichlarni izchil ifodalashni taqozo etadigan keys.*

Keys bayoni. Mashq bajarishni tashkil etish bosqichlari:

1) o'qituvchi nazorati ostida talabalar tomonidan o'quv harakati-ning;

2) zarur ko'nikma va malakalar shakllangunicha o'quv harakatlar-ning ko'p bora takrorlanishi;

3) dastlabki bajarilishi o'qituvchining faoliyat maqsadi va mazmunini tushuntirishi;

4) topshiriqni bajarish ketma-ketligini ko'rsatishi. Ushbu holatda mashq bajarishni tashkil etish bosqichlari noto'g'ri ko'rsatilgan. Keys topshirig'i. Mashq bajarishni tashkil etish bosqichlarini zarur izchil-likda ifodalang.

O'qituvchining yechimi. Mashq bajarishni tashkil etish bosqich-lari:

1) o'qituvchining faoliyat maqsadi va mazmunini tushuntirishi;

2) topshiriqni bajarish ketma-ketligini ko'rsatishi;

3) o'qituvchi nazorati ostida talabalar tomonidan o'quv harakati-ning dastlabki bajarilishi;

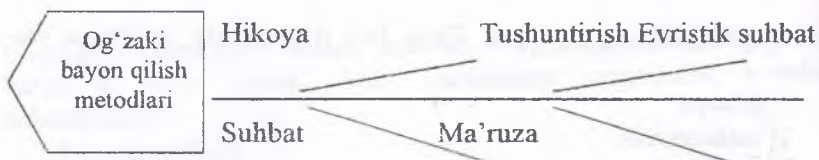
4) zarur ko'nikma va malakalar shakllangunicha o'quv harakat-larning ko'p bora takrorlanishi.

5. *Pedagogik bilimlarni amalda qo'llash, mavjud ko'nikma va malakalarni to'laqonli namoyon etishga doir keys.*

Keys bayoni. Og'zaki bayon qilish metodlari talabalarning umu-miy madaniyati, mantiqiy fikrlash va bilish qobiliyatini rivojlan-tirishga xizmat qiladi.

Keys topshirig'i. Og'zaki bayon qilish metodi turlarini "Baliq skeleti" grafik organayzerida ifodalang.

O'qituvchining yechimi:

SEMINAR MASHG'ULOT TOPSHIRIQLARI

Seminar mashg'ulotining borishi:

1-bosqich. O'qituvchi talabalarni davomat qiladi. O'qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlariga ajratadi (3 daqiqa).

2-bosqich. Keys tipologiyasini "Toifalash jadvali" metodi asosida loyihalashtiriladi (10 daqiqa).

3-bosqich. Guruhlarda keys topshiriqlari bajariladi (40 daqiqa).

4-bosqich. Mavzuga oid test topshiriqlari bajariladi (27 daqiqa).

1-bosqich. O'qituvchi talabalarni davomat qiladi. O'qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlariga ajratadi.

2-bosqich: Keys tipologiyasini "Toifalash jadvali" metodi asosida loyihalashtiriladi.

Toifalash jadvali

Tipologik belgilari	Keys turi
Asosiy manbalari bo'yicha	
Syujet mavjudligi	
Vaziyat bayonining vaqtdagi izchilligi	
Keys obykti	
Materialni taqdim etish usuli	

O'quv topshirig'ini taqdim etish usuli	
Didaktik maqsadlari	
Taqdim etish usuliga ko'ra	

3-bosqich: Guruhlarda keys topshiriqlari bajariladi.

1st case. How to take an interview and bypass competitors? A premiere of the film with participation of a star of Hollywood is being passed in your city. You are the young, vigorous journalist constantly working over yourself. You know several foreign languages and have finished courses on psychology of the person. You work in one very popular publishing magazine. You know that in department where you work, the hidden conflict between employees for the right to interview influential people takes place. One of employees is you. All employees of your organization show identical level of the professional skills, comparable experience and formation. Before your department there is problem, to achieve an audience and to make the interview with the protagonist (leading character) of the film.

In the meantime, employees of other well known magazine had undertaken the attempts of a meeting with a star too. Advantage of this magazine before yours is that the star had already given the interview to this publishing house before.

Having made monitoring of interest of your potential respondent, you learnt that both of you have identical preferences in meal, as well as he is found of riding as you.

After conversation with the editor-in-chief and offers to interview a star you understand that he actually is interested in other journalist.

However, you have all possibilities to convince star to come to you.

Questions and tasks:

1. How will you act in such situation?
2. How do you use language skills and knowledge received on courses?
3. As you are a young woman will you apply the female charm persuading the chief to allow to interview to you?
4. How will you motivate the respondent on conversation with you?
5. How will you eliminate competitors not only from your department, but also from other magazine?
6. Whether the information about celebrity's preferences will help you?

Keys annotatsiyasi. Bevosita obyektida olib boriladigan syujetli, o'tmish va bugungi kunni bog'lash asosidagi, topshiriq tarzidagi, bosma hamda ko'p obyektli keys ifodalangan.

Uslubiy ko'rsatma:

- 1) Talaba aniq vaziyatni topishi;
- 2) Talaba asosiy muammoni topishi;
- 3) G'oyalar yig'ishi;
- 4) To'g'ri qabul qilingan g'oyalarni izlashi;
- 5) To'g'ri qabul qilingan g'oyalar asosida keys yechimini topishi;
- 6) Keys yechimi bo'yicha tavsiyalar berishi kerak.

O'qituvchi-keysologning keys yechimi bo'yicha varianti:

Chet tillaridan xabardor jurnalist sifatida bosh muharrirga psixologik ta'sir ko'rsatib, Gollivud yulduzidan ajoyib suhbatni oladi.

Talaba:

Asosiy muammoni ajratib olish _____

G'oyalar _____

To'g'ri qabul qilingan g'oyalar _____

Keys yechimi _____

Keys yechimi bo'yicha takliflar _____

Vaziyat 2. Yuqori sinf o'quvchilaridan bir yigit sinfdosh qizga maktub jo'natdi. Maktubda unga bo'lgan hissiyotlarini bayon etib, uni uchrashuvga taklif etganligi bayon etilgan edi. Qiz bu maktubni olgach uylariga borib buvisiga ko'rsatdi. Buvisi maktubni o'qigach sinf rahbarga telefon qilib, bo'lib o'tgan voqeani tushuntirdi va shu yigitning ota-onasini chaqirtirib jazo ko'rish kerakligini talab etdi. Sinf rahbari vaziyatni yumshatish uchun qizning buvisiga kerakli chora ko'rishini aytib finchlantirdi. Oradan bir kun o'tib qizning buvisi yana telefon qildi va qayta yigitning ota-onasini chaqirtirish kerakligini ta'kidladi. Bu vaziyatda sinf rahbari sifatida qanday yo'l tutar edingiz? Javobingizni pedagogik nuqtayi nazardan asoslang.

Keys annotatsiyasi. Bevosita obyektida olib boriladigan syujetli, o'tmish va bugungi kunni bog'lash asosidagi, topshiriq tarzidagi, bosma hamda hikoya keys ifodalangan.

O'qituvchi-keysologning keys yechimi bo'yicha varianti. Guruh murabbiysi sifatida har bir o'quvchi bilan individual ishlash, ularning hissiyotlarini hurmat qilish hamda qizning buvisiga gaplashgani to'g'risida axborot berish.

Vaziyat 3. Ikkinchi bosqich o'quvchisi Abdulaziz birdaniga o'qishni tashlab ketmoqchi bo'lib qoldi. Usta bu haqda Abdulaziz bilan suhbatlashdi va u asta-sekin ustaning haq ekanligiga ishona boshladi. Shundan so'ng, Abdulaziz o'qishdan anchagina yaxshi ishlar, boshlab qo'ygan do'stlaridan ajralmaslik uchun o'qishdan ketmaslikka qaror qildi. Ustaning pedagogik mahorati nimadan iborat?

Keys annotatsiyasi. O'tmish va bugungi kunni bog'lash asosidagi, savolli, bosma hamda ko'p obyektli, hikoya keys ifodalangan.

O'qituvchi-keysologning keys yechimi bo'yicha varianti. Ustaning pedagogik mahorati yuksak darajada. Chunki u o'z shogirdini to'g'ri yo'lga yo'naltira oldi.

Vaziyat 4. Ota-onalar majlisiga kelgan Abdulazizning otasi Aziz aka guruh murabbiyiga: "Mening faqat 10 daqiqa vaqtim bor, xolos. Xo'sh, o'g'lim darsga vaqtida kelayaptimi? Bezorilik qilmayaptimi? Ikki baholari yo'qmi?", – deb so'radi va murabbiy bilan xayrlashdi. guruh murabbiyi hayron bo'ldi va o'zicha: "Nimaga kamdan-kam ota-onalar o'g'li kasbini sevadimi? O'rtoqlari uni hurmat qiladimi? Uning o'zi xushmuomalami?" – kabi savollar bermaydilar deb ko'nglidan o'tkazdi. Guruh murabbiysining hayron bo'lishini siz qanday baholaysiz?

Keys annotatsiyasi. O'tmish va bugungi kunni bog'lash asosidagi, savolli, topshiriq tarzida, muammo, yechim yoki konsepsiyani izohlashga qaratilgan hamda ko'p obyektli keys ifodalangan.

O'qituvchi-keysologning keys yechimi bo'yicha varianti. Guruh murabbiysi o'quvchilarining kelajakdagi kasb tanla-shidagi holatini tahlil qilishni, uning shaxslararo munosabatini otaga tushuntirishi lozim.

Vaziyat 5. Bir savdogar arab xalifasi Xorun ar Rashidga juda chiroyli salla tortiq qildi. Aholi haqiqatgo'y deb nomlagan xalifa savdogarga 200 rupiya berishni ko'rsatib xazinachiga xat yozdi. Lekin xazinachi pulni berishni cho'za boshladi. Shundan so'ng savdogar arz bilan xalifa oldiga jo'nadi va xazinachi unga ajratilgan pulni bermayotganligini bayot etdi. Xorun ar Rashid bunday vaziyatda nima qilishi kerak?

Keys annotatsiyasi. Bevosita obyektida olib boriladigan, savolli, bosma hamda hikoya keys ifodalangan.

O'qituvchi-keysologning keys yechimi bo'yicha varianti. Xorun ar Rashid savdogarning ichki dunyosini baholamoqchi bo'lgan edi.

Vaziyat 6. Aziz ismli o'quvchi mustaqil ish uchun berilgan detal yasash vazifasini tez va sifatli qilib bajardi. Bundan o'zi ham xursand bo'ldi. Ishlab chiqarish ta'limi ustasi unga e'tibor bermadi. Bundan Azizning kayfiyati buzildi. Axir u boshqalarga o'zining yaxshi ishlay olishini ko'rsatib qo'ymoqchi edi-ku?! Birdaniga bunday befarqlik. Ustaning xatti-harakatini psixologik nuqtayi nazaridan baholang.

Keys annotatsiyasi. Bevosita obyektida olib boriladigan, o'tmish va bugungi kunni bog'lash asosidagi, topshiriq tarzidagi, muamino, yechim yoki konsepsiyani izohlashga qaratilgan hamda esse keys ifodalangan.

O'qituvchi-keysologning keys yechimi bo'yicha varianti. Usta o'z shogirdining yanada mukammal ishlashini xohlagan edi. Maqtancholik bilan biror ishning samarasiga erishib bo'lmaydi.

4-bosqich. Mavzuga oid test topshiriqlari bajariladi (27 daqiqa).

TA'LIM MUASSASALARIDA TARBIYA JARAYONIGA TEKNOLOGIK YONDASHUV VA UNI LOYIHALASH

Reja:

1. *Ta'lim-tarbiya jarayonida tarbiyaviy ishlar texnologiyasi (tarbiyaviy ishlar va ularni tashkil etish hamda boshqarishning nazariy aspektlari).*
2. *Tarbiyaviy ishlar jarayonida qo'llaniladigan pedagogik ta'sir etish usullari.*
3. *Tarbiyaviy tadbirlarni texnologiyalashtirish.*

Mavzuning qisqacha mazmuni: *ushbu mavzuda ta'lim-tarbiya jarayonida tarbiyaviy ishlar texnologiyasi, tarbiyaviy ishlar va ularni tashkil etish hamda boshqarishning nazariy aspektlari, tarbiyaviy ishlar jarayonida qo'llaniladigan pedagogik ta'sir etish usullari hamda tarbiyaviy tadbirlarni texnologiyalashtirish yoritilgan.*

Tayanch tushunchalar: *tarbiyaviy ish, o'quvchi faoliyati, faoliyatni loyihalash, tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish, pedagogik ta'sir usullari, tarbiyaviy tadbirlarni texnologiyalashtirish.*

Ta'lim-tarbiya jarayonida tarbiyaviy ishlar texnologiyasi. Tarbiyaviy ishlar va ularni tashkil etish hamda boshqarishning nazariy aspektlari

Milliy mafkura vazifalari maxsus tashkil etilgan ma'naviy-ma'rifiy ishlar, shuningdek, ta'lim-tarbiya jarayonida va darsdan tashqari mashg'ulotlarda amalga oshiriladi.

O'quvchilar faoliyatining darsdan tashqari tizimini loyiha-
lash.

Darsdan tashqari faoliyat tizimi o'qitishning nazariy va amaliy tizimini to'ldiradi. Uning asosiy vazifasi o'quvchilarning o'qishdan tashqari vaqti mobaynida o'zini-o'zi tarbiyalash va ijtimoiy foydali mehnat bilan shug'ullanish uchun oqilona taqsimlashga yordam berishdir.

O'quvchilarning darsdan tashqari faoliyatini loyihalash vazifalariga quyidagilarni kiritish mumkin:

ijtimoiy moslashuv doirasini tashkil etish va o'quvchilarning ijtimoiy harakatchanligini ko'rsatish;

bo'lajak mutaxassislarning kasbiy moslashuvi uchun zaruriy shart-sharoitlar yaratish;

o'quvchilarni mustaqil ravishda ta'limni davom ettirishga yo'naltirish;

har bir o'quvchining qobiliyati, qiziqish va ishtiyoqlarini rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish;

o'quvchilarga bo'sh vaqtlaridan unumli foydalanishni va dam olishni o'rgatish.

Darsdan tashqari faoliyat tizimi ko'p komponentli bo'lib, o'quvchilarning bo'sh vaqtlarini quyidagi tarkibda, tartibda, shaklda va joylarda amalga oshirilishi mumkin:

o'quv guruhi tarkibida;

o'quv yurti jamoasi tarkibida;

individual (yakkama-yakka) tartibda;

ijtimoiy birlashmalarda va tashkilotlarda;

klublarda, to'garaklarda, muzeylarda;

mehnat jamoalarida;

alohida fanlarni chuqur mustaqil o'rganish chog'ida;

ta'lim muassasasidan tashqaridagi madaniy dam olishning turli shakllarida.

O'quvchilarning darsdan tashqari faoliyat tizimining o'ziga xosligi shundaki, uning har bir komponenti alohida loyihalashtiriladi va har doim ham pedagogik ta'sir doirasi bilan qamrab olinmaydi.

O'quvchilarning darsdan tashqari faoliyat tizimini rejalashti-rish shakllari:

o'quv yurtining ish rejasi;

o'quv yurtining o'quvchilar bilan olib boradigan ma'naviy-ma'rifiy ishlari rejasi;

o'quv guruhlari o'quvchilari bilan olib boriladigan ma'naviy-ma'rifiy ishlar rejasi va boshqalar.

O'quvchilar bilan olib boriladigan tarbiyaviy ishlar rejasini tuzishning asosiy tartiblari va qoidalari:

diagnostik asos yaratish;

o'quvchilarning o'ziga xos xususiyatlarini, jamoaning mahorat darajasi va shakllanganligini hisobga olish;

tarbiyaviy jarayonda asosiy mazmuniy komponentlarga muvofiq faoliyat aniq yo'nalishlarni belgilash;

tadbirlarni o'tkazish muddatlarini, shakllarini, ishtirokchilarini aniq belgilash;

tarbiyaviy ishlar rejasining qulayligi, hayotiyligi va aniqligi;

tarbiyaviy ishlarni rejalashtirishda o'quvchilarning shaxsan ishtiroki.

Tarbiya – har bir insonning yashash jarayonida orttirgan saboqlari va intellektual salohiyatlarining ijobiy ko'nikmasini o'zgalarga berish jarayoni.

Darsdan tashqari faoliyatni zamonaviy tashkil etish ijodiy jarayon bo'lib tarbiyachidan chuqur bilim, malaka va xohish talab qilgani kabi o'quvchilardan ham ularning intilishlari va ehtiyojlarini talab etadi. O'quvchilar va tarbiyachi qiziqishlarini birlashtirish tarbiyada mualliflik tizimini shakllantirishning yagona yo'lidir. Bu holda, tarbiya shaxs kamolotini boshqarish jarayoni, uning ijtimoiylashuvi va rivoji uchun sharoit va imkoniyatlar yaratish mezonni sifatida qaraladi. Darsdan tashqari faoliyat (dam olishni tashkil etish) esa, shaxsning ijodiy imkoniyatlarini yuqoriga ko'tarish (birinchi navbatda, tarbiyachining), uning ijtimoiy faolligini amalga oshirish maydoni sifatida tushunilishi mumkin.

Tarbiya jarayoni – shaxsni shakllantirishga maqsadli yo'naltirilgan, tarbiyalovchi va tarbiyalanuvchilar hamkorligi uchun maxsus tashkil etilgan, boshqariladigan va nazorat qilinadigan, o'zining pirovard maqsadi sifatida shaxsni shakllantiradigan jarayondir. Tarbiya jarayonining eng asosiy *natijasi* – har tomonlama va uyg'un kamol topgan yuksak ma'naviyatli shaxsni shakllantirishdir

Hordiq – insonning yangilanish, tiklanish, uning jismoniy va ma'naviy kuchini ko'paytirish, dunyoqarashini boyitish, ijodiy faolligini oshirishni amalga oshirishga mo'ljallangan va shu asosda rejalashtirilgan shaxsiy vaqtning bir qismidir. Ta'lim muassasalarida tarbiyaviy jarayonni tashkil qilish asosiga ilg'or milliy, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar va mezonlar, xalq pedagogikasi, marosimlar, bayramlar, o'yinlar va boshqalar qo'yilishi kerak. Ularni tashkil etishda va o'tkazishda tarbiya *texnologiyalaridan* yoki *interfaol* uslublardan foy-

dalanish o'quvchida o'z yurtiga mehr – muhabbat, oilaparvarlik, kasbiy fidoyilikni shakllantirishga yordam beradi. Tarbiyaviy jarayon umumiy o'rta, o'rta-maxsus va kasb-hunar, oliy ta'lim muassasalarida o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Pedagog xodimlar, tarbiyachilar va guruh rahbarlari milliy g'oya bilan ham qurollangan bo'lib, uni har bir fuqaro ongiga yetkazish malakalariga ega bo'lishlari, tarbiya jarayoni, tarbiyaviy ishlar va ularning uslubiyoti haqidagi bilim, ko'nikma va malakalariga, pedagogik mahoratlariga ko'p jihatdan bog'liqdir.

Tarbiya jarayoni – tarbiyaviy ishlar, tadbirlarning doimiy harakatdagi zanjiridan iborat.

Tarbiyaviy tadbirlar – turli xil moddiy va ma'naviy ehtiyojlarga javob beruvchi, tarbiyaviy maqsadlarning yagona majmuasiga bo'y-sundirilgan, bir-biri bilan o'zaro hamkorlik qiluvchi, o'zida bir butun ta'limni ko'zda tutgan tarbiyaviy ta'sir majmuidir. Ta'lim jarayoni alohida darslardan tashkil topgan kabi tarbiyaviy tadbirlardan tarbiya jarayoni vujudga keladi. Tadbirlar, tarbiyaviy ishlar – tarbiya jarayonining bir bo'lagidir.

Tarbiyaviy ish (TI) – bu tarbiyaning tizimliliigi, to'raligi, uzviyligi va uzluksizligidir. Tarbiyaviy ish – tarbiyalanuvchilarning muayyan faoliyatini tashkil etuvchi va amalga oshiruvchi shakldir. TI ning asosiy xususiyati – zaruriylik, foydalilik va tatbiq etish imkoniyatidan iborat.

“Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”da ta'kidlanishicha, “Xalqning boy intellektual merosi va umumbashariy qadriyatlar asosida, zamonaviy madaniyat, iqtisodiyot, fan, texnika va texnologiyalarning yutuqlari asosida kadrlar tayyorlashning mukammal tizimini shakllantirish O'zbekiston taraqqiyotining muhim shartidir”.

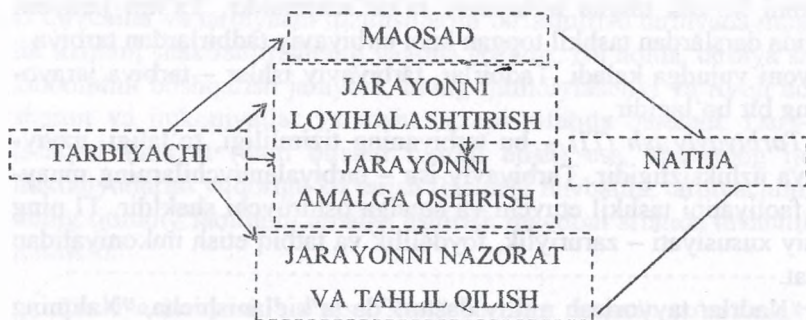
Shu sababli ta'lim muassasalarida tarbiyaviy jarayonni tashkil qilish va muvaffaqiyatli davom ettirish uchun zarur bo'lgan tarbiyaviy ishlar uslublari, bilimlar, malaka va mahoratlar tizimi, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va ularni tarbiyaviy ishlar amaliyotida qo'llash masalalari pedagogik jamoalarning eng muhim muammosi bo'lib qolmoqda.

Ta'lim muassasalarida o'quvchilar bilan olib boriladigan tarbiyaviy ishlarning samaradorligini oshirish tarbiyaviy ishlar texnologiyasini to'g'ri tashkil qilish va qo'llashga bog'liq. Bu esa, o'z navbatida ta'lim muassasalari uchun tarbiyaviy ishlarni amalga oshirish uslubi-

yoti zamonaviy pedagogik texnologiyalar ishlanmalari asosida yaratishni talab etadi.

Fikrimizcha, ta'lim muassasalarining tarbiyaviy ishlar texnologiyasi ijodiy faollik, mustaqil fikrlash va mohirona harakatlarga yo'naltirilgan bo'lishi va tarbiyachi hamda o'quvchilar tomonidan minimal kuch sarflagan holda tarbiyaviy ishlar bo'yicha qo'yilgan maqsadlarni egallashda eng faol shakl, usul va uslublardan foydalanish tarbiyaviy jarayonni muvaffaqiyatli tashkil etuvchilarning doimiy va majmuaviy faoliyatining asosiy qismidan iborat bo'lishi kerak.

Ta'lim muassasalarida tarbiyaviy ishlar uslubiyotini amalga oshirishning pedagogik texnologiyasi: loyihalashtirish, amalga oshirish, nazorat va tahlil qilish kabi ish harakatlari ketma-ketligidan iborat. (chizmaga qarang).

Chizmada ko'rsatilganidek, barcha yo'nalishdagi tarbiyaviy ishlarning texnologiyasi va har bir aniq ishlarni o'tkazish, tashkil qilish uslubiyoti *pedagogik maqsad* tushunchasidan boshlanadi, ya'ni pedagogik maqsadga muvofiqlik (ushbu ish nima uchun tashkil qilingan va o'tkazilmoqda, shuningdek, tarbiyachi va o'quvchi nimaga eri-shishi kerak?) va *pedagogik mahorat* (aniq ishlarni o'tkazish, tarbiyaviy jarayonni tashkil qilish, o'quvchilarni qiziqtirish, jarayonda mustaqil qatnashish va ijodiy ishlashga istak uyg'otish uchun turli usul va uslublardan foydalanish) va ularning *natijalarini nazorat va tahlil qilish, umumlashtirish* (o'quvchilar nimalarga o'rgandilar?).

Tarbiya jarayonini loyihalashtirish davrida tarbiyachi o'quvchilar bilan o'tkazilishi lozim bo'lgan tarbiyaviy ishlarni amalga oshirish chog'ida qo'llaniladigan uslub, shakl va usullarni tanlaydi. So'ngra,

aniq tarbiyaviy ishlarga qo'yilgan maqsadlarni amalga oshiradilar. Keyinchalik, ular ishni nazorat qilish mexanizmini aniqlaydilar (Nima ma'qul keldi? Nima ma'qul kelmadi? Nega? Nima yaxshi edi-yu, nimadan voz yechish kerak? Kim ajralib turdi?) va hokazo.

Bu ishlarning hammasini umumlashtirib ta'lim muassasalarining tarbiyaviy ishlar texnologiyasi – ta'lim muassasasi sharoitida qo'yilgan maqsadlarni amalga oshirishda har bir tarbiyaviy ishni o'tkazish va tahlil qilish uchun qo'llaniladigan uslub va shakllar yig'indisidan iborat ekanligini aniqladik. Masalan, ta'lim muassasasida o'quvchilarning o'qishi va tarbiyasi davrida guruhlarda, fakultetlarda, universitetlarda, institutlarda turli xil qiziqarli tadbirlar, bayramlar, tanlovlar, shuningdek, sportga, mehnatga, ijodiy ishga, badiiy mavzuga bag'ishlangan tadbirlar, mashg'ulotlar, o'yinlar, sayllar, liney-kalar, va boshqa tadbirlar o'tkaziladi. Har bir tarbiyaviy ish va tadbirga mos uni tayyorlash va o'tkazish uslubi mavjud. Lekin, mazmunsiz uslubiyot ham o'z-o'zidan mavjud bo'lmaydi, chunki tarbiya jarayonini, eng avvalo, tarbiyaviy ishning aniq mazmuni va shakli orqali amalga oshirish mo'ljallanadi. Shunday ekan, aniq tarbiyaviy ishning ta'sirchanligi va samaradorligi ularni tayyorlash va o'tkazish, tarbiyachilarning o'quvchilar bilan jamoaviy faoliyatini tashkil qilishi tarbiyaviy ishlar texnologiyasi tizimiga bog'liq.

Odatda tarbiyaviy ishlar jamoaviy va ijodiy tabiatiga ega bo'ladi va mos ravishda jamoaviy tarbiyaviy ishlar (JTI) yoki jamoaviy ijodiy ishlar (JII) deb nomlanadi. JTI – ish va o'yin, ijod va o'rtoqlik, hayotiy umid va xursandlik bilan to'ldirilgan va ayni paytda, asosiy tarbiyaviy vosita bo'lgan jarayonni tashkil etish usulidir. Tarbiyaviy ishlar-da tarbiyachilar va o'quvchilar o'zaro hamkorligining shakllari, vositalari va usullari uyg'unlashib ketadi.

Tarbiyaviy ishlar asosida ikkita: faol va majmuaviy yondashuvlar yotadi. yondashuvlarning *birinchisi*, faoliyatning bilish, mehnat, ijtimoiy, badiiy, sport va erkin muloqot kabi turli ko'rinishlarni tashkil etishni talab etadi. *Ikkinchi* majmuaviy yondashuv esa, faoliyatning barcha ko'rinishlarining yagona jarayonga ta'siri bilan tabiiy "qo'shilib" ketishida namoyon bo'ladi. Tarbiyaviy ishlar, ayni paytda, o'ziga axloqiy, estetik, siyosiy va aqliy (intellektual) ta'sirlarni qamrab oladi. Faoliyatga oid yondashuv tarbiya yo'nalishiga ishora qilsa, majmuaviy yondashuv - uning mazmun tabiatini (pedagogik maqsad

(vaziyat, tarbiyaviy maqsadning asosiy va bog'liq tomonlarini shakllantirish) ni; rejalashtirish; tashkil etish va tayyorlashni; ishni bevositi-ta amalga oshirishni; erishilgan natijalar tahlilini) belgilaydi.

Tarbiyaviy ishlarning manbalari. Tarbiyaviy ishlar amalga oshirilayotgan davrning ijtimoiy vaziyati tarbiyaviy ishlarni maqsadli ko'zlashning va loyihalashning muhim manbai hisoblanadi. Bu vaziyat mamlakat va dunyodagi ijtimoiy hodisalar, davlat bayramlari, yubiley sanalari, hukumat qarorlari, jamiyat ahamiyatiga ega bo'lgan g'oyalar hamda mahalliy hayotga doir hodisalar sababli yuzaga keladi. Tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning va o'tkazishning ikkinchi manbai bo'lib, tur sifatida shakllanayotgan Shaxsning zaruriy fazilatlarini va xislatlarini shakllantirishning pedagogik tashxisi sifatida xizmat qiladi. Yana bir manba - o'quv-tarbiyaviy muassasa ma'lum muddatga belgilagan ishlarining umumiy yo'nalishidir. Mazkur manbalarning mushtarak holati tarbiyaviy ishlarni hayotbaxsh kuch bilan to'ldiradi, ularning dolzarb ekanligini va muayyan maqsadga yo'naltirilganligini aniq belgilab beradi.

Asosiy tarbiyaviy maqsad (ko'pincha, axloqiy tarbiya maqsadi) aniq ishlarga oid vazifalarni belgilab beradi. Har bir ishda asosiy g'oya ajralib turadi va u tarbiya umumiy yo'nalishining (aqliy, jismoniy, mehnat tarbiyasi va b.) biri bilan mos keladi.

Maqsadni ko'zlash bosqichida tarbiyachining vazifasi ijtimoiy vaziyatni baholash, o'zining tarbiyaviy faoliyatini asosiy maqsadga bo'ysundirish, tarbiyalanuvchilarning kelajakda muayyan tarbiyaviy ta'sirlarni qabul qilishga tayyorlik darajasiga tashxis qo'yishdan iboratdir.

Tarbiyaviy ishlarni tashkil etish bo'yicha uslubiy tavsiyalar:

1. Tarbiyaviy ishlarning aniq vazifalarini chuqur anglash, uning samaradorligini oshirishning zarur shartidir. Mazkur vazifalar mahorat bilan talqin etilgan va tarbiyalanuvchilarga yetkazilgan bo'lishi kerak. Tarbiyaviy ish tashkilotchilari o'quvchilarga o'z nuqtayi nazarlarini majburan o'tkazmasliklari kerak: tarbiyalanuvchilarni zarur qarorlarni qabul qilishga (go'yo o'z qarorlari sifatida qabul qilinadigandek) ishonitirishi zarur.

2. Har qanday tarbiyaviy ish ishchanlik va majmuaviy yo'nalish asosida loyihalashtiriladi. *Birinchi* yo'nalish, yuqorida ta'kidlanganidek, tarbiyalanuvchilarning jonli, ijodiy, qiziquvchan faoliyatini talab

etadi va zarurat tug'ilganda, tirishqoqlikni, harakatchan ishlarni tanlashga yo'naltiradi. *Ikkinchisi* esa, tarbiyachiga bir vazifadan har tomonlama samara olishga imkon beradi.

3. Tarbiyaviy ishlar jarayonida hal qilinishi lozim bo'lgan barcha vazifalar turli ahamiyatga ega bo'lishiga intilish shart emas, chunki tarbiya tizimini birdaniga bir necha mezonlar orqali optimallashtirib (muqobillashtirib) bo'lmaydi. Tarbiyaviy ishda, har qanday ishdagi kabi bosh vazifa ajratib olinadi va shu orqali qolgan vazifalar hal etiladi.

4. Tarbiyaviy ishlar mazmunini uning vazifalari va amalga oshirish sharoitlari bilan bog'liq holda belgilab olish nihoyatda muhimdir. Material tanlanayotganda, u o'quvchilarning tarbiyasiga ijobiy ta'sir etish tomonlariga e'tiborni qaratish lozim. Tarbiyaviy ishlarda turli xatolarga yo'l qo'ymaslik uchun tarbiyachi o'quvchilarning qarashlarini va qiziqishlarini inobatga olgan holda ularni rivojlantirishi, shuningdek, ularga tayanib ish olib borishi kerak.

5. Maqsadga muvofiq uslublar, usullar va vositalar tarbiyaviy ishlarning har bir bosqichi uchun alohida loyihalanadi. Bunda uslublarning imkon qadar faollik, tashabbuskorlik, mustaqillik tamoyillarini ta'minlanishi nazarda tutilishi lozim. Sustlik - tarbiyaviy ishlarning asosiy dushmanidir. Shu bois, tarbiyalanuvchilarning xulqi kuzatilsa, nimani o'zgartirish zarurligini ularning o'zlari aytadilar.

6. Tarbiyaviy ishlarni tayyorlashda tashkillashtirishning yuqori darajadagi aniqligiga erishishga harakat qilish lozim. Har qanday tarbiyaviy ish tarbiyalanuvchilar uchun «tashkilotchilik maktabi»ga aylanishi kerak. Tayyorgarlik tashabbuskorlik, talabchanlik, kirishimlilik, majburiyatlarni taqsimlash mahorati, vaziyatlarni tezda baholash kabi fazilatlar tarbiyalaydi. Ishni tayyorlash va o'tkazish jamoani jipslashtirishning to'g'ri yo'lidir!

7. Tarbiyaviy ishlar nusxa ko'chirishni yoqtirmaydi. O'zgaruvchanlik va harakat doirasining kengligi tarbiyaviy ishlarning farqlovchi belgilaridir. Sinflarning, ayrim o'quvchilarning bir-biriga o'x-shamasligidan keng foydalanishga intilish yaxshi natija beradi. Tarbiyaviy ishlarni loyihalash chog'ida. Bir sinfda muvaffaqiyat keltirgan tajriba ikkinchisida aynan shunday natijani bermasligi mumkinligini esda tutish kerak.

7. Tarbiyaviy ishlar turli-tuman bo'lishi kerak.

8. Tarbiyalanuvchilar yorqin ishlarni uzoq eslab yuradilar, shu bo'is bunday ishlarni takrorlash maqsadga muvofiq emas, chunki u ahamiyatini yo'qotishi mumkin. Tarbiyaviy ishlarda har doim yangisini topish qiyin, ammo ularni topishga harakat qilish zarur. Tarbiyaviy ishlar zaxirasida ko'plab qiziqarli tadqiqotlar mavjud va bu takrorlamaslikni, aksincha, aniq sharoitlar bilan muvofiqlashtirgan holda o'quvchini rivojlantirishni kafolatlaydi.

9. Tarbiyaviy ishlar his-tuyg'ularning qudratli katalizatori kabi loyihalashtiriladi. Ma'lumki, hayajonga tushgan kishi nihoyatda ta'sirchan bo'ladi. Har bir tarbiyaviy ishda tarbiyalanuvchiga yaqin, hamohang bo'lgan jihatlarni topish va unda ijobiy xislatlarni rivojlantirish, mustahkam hayot tarzini shakllantirish, tarbiyaviy ishlar madaniyatini oshirishning muhim yo'llaridan biri bo'lgan o'rab turgan dunyo haqiqatini to'g'ri tushinishga yordam beradigan qilib yetkazish kerak.

Tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish bosqichi. Tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish bosqichi maqsadni ko'zlash bosqichidan keyin boshlanadi va undan faqat nazariy jihatdan farqlanadi, ammo amaliy jihatdan bu ajralmas jarayondir. Bu bosqichda tarbiyachilar oldida : tarbiyalanuvchilar bilan birga faoliyat yo'nalishining barcha qismlarini aniqlash, ishtirokchilar orasida majburiyatlarni taqsimlash, ularni qanday qilib bajarish lozimligini ko'rsatish kabi muhim vazifalar ham turadi.

Tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish bo'yicha tavsiyalar:

1. Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilishda tarbiyalanuvchilarning tay-yorgarlik darajasiga tayanish, ularning yosh va Shaxsiy xususiyatlarini imkon darajasida kengroq qamrash lozim. Chunki, ishning favqulodda murakkabligi tarbiyachi niyatining o'quvchilar tomonidan anglab yetilmasligiga, ishning nega va nima uchun bajarilishi haqidagi noaniq tasavvur esa, tarbiyaviy ishni quruq rasmiyatchilikka aylantiradi. Keyingi ishga qiziqtirish yengil kechmaydi.

2. Tarbiyaviy ish – jamoatchilik ishi. Tarbiyalanuvchilarga reja tuzishning nihoyatda mas'uliyatli mashg'ulot ekanligini, tarbiyalanuvchi ishlayotgan har bir bo'limning boshqa bo'limlar bilan albatta bog'liqligini va bir-birini taqozo etishini his qilishiga imkoniyat bering. Rejalashtirish, albatta, jamoaviy xarakter kasb etishi zarur.

3. Rejalashtirishning tarmoqli uslubiyoti, ko'rgazmali, oson o'qi-

ladigan va tushunarli chizma rejalar tuzish uslubiyotlari bilan tani-shing. Tarbiyalanuvchilar bilan ularni o'rganing, ularni mehnatning boshqa turlarini rejalashtirishda tarmoqli chizmani qo'llashga o'rga-ting.

Ishlab chiqarish faoliyatini tashkil etishning umumiy nazariyasi texnologiya tayanadigan oltita qoidani taqdim etadi va ular tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda tarbiyachi tomonidan albatta hisobga olinishi zarur.

Tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning asosiy qoidalari:

bajarilishi lozim bo'lgan ishlarning maqsadini aniq belgilash, harakatni boshidan oxirigacha yaxlit tasavvur qilish (nimaga erishish kerak?);

qo'l ostidagi har bir kishi uchun aniq vazifalarni belgilash (qanday harakatlar vositasida erishish mumkin?);

kutilayotgan ish uchun barcha zaruriy narsalarni tayyorlash (ni-malar yordamida erishish mumkin?);

natijalarni aniqlash uchun muayyan mezonlarni belgilash (eri-shilgan miqdor qancha?);

javobgarlik, uning egasi va hisobot vaqtini taqsimlash (maqsadga erishilganlikni nima bilan rag'batlantirish mumkin?);

tashkiliy tizimni uyushtirish vositasi sifatida ijrochilarga yo'l-yo'riq ko'rsatish (qanday qilib erishish mumkin?).

Tarbiyaviy ishlarni uyushtirishda ishtirok etish shaxsning muhim xislatlarini tarbiyalaydi. Mazkur bosqichdagi tavsiyalar quyidagicha:

tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda ishtirok etayotgan har bir kishining huquq va majburiyatlarini aniq belgilab bering. "Hokimlik chizig'i"ni belgilab olish nihoyatda muhim: har bir ijrochi belgilangan shaxsga o'z ishlarining natijasi bo'yicha javob beradi. Hokimlik bir rahbarning qo'lida jamlangan bo'ladi, "Qo'shhokimiyatchilik"ka yo'l qo'yilmaydi;

har bir ishtirokchiga uning imkoniyatlariga va xohishiga mos keluvchi bitta vazifa ajrating. Topshiriqlarni majburlamang. Tarbi-yaviy ishda ishtirok etishning ixtiyoriy ekanligini ta'kidlang;

tarbiyalanuvchilarning tashkilotchilik qobiliyatiga ega emasligini hisobga oling. Tarbiyachiga tushunarli va yengil bo'lgan ish tarbiya-lanuvchi uchun ham har doim shunchaki bo'lmasligi mumkin. "Yen-gildan-murakkabga" qoidasiga amal qiling. Tarbiyalanuvchilarning

muvaffaqiyat qozonishiga ishonchini qo'llab-quvvatlang, yaxshi natija bilan tugashiga ishonch uyg'oting.

Tashkilotchilik tarbiyalanuvchilarning kuchini bir necha bor oshirish imkoniyatiga ega ekanligi haqidagi fikrga o'rgating. Yakkama-yakka harakatlarning qo'shilishidan hosil bo'lgan "tashkilotchilik samarasi"ni misollar bilan ko'rsating.

Tarbiyaviy ishlarni tashkil etishni boshqarish. Tarbiyaviy ishlarni amalga oshirish bosqichida tarbiyachining mas'uliyati muhimdir. *Birinchidan*, dasturda ko'zda tutilgan ishlarni tayyorlangan ssenariy asosida borishga erishadi, unga tuzatishlar kiritadi, dispetcherlik vazifasini amalga oshiradi va jarayonni kuzatib boradi. *Ikkinchidan*, tarbiyachi butun jamoa va ayrim tarbiyalanuvchilarni kuzatib borgan holda, ularda muayyan fazilatlarni rivojlantiradi, bu fazilatlarning shakllanganlik darajasini aniqlashga imkon beradi va tarbiya sohasida qilinadigan ishlarning strategiyasini belgilaydi. *Uchinchidan*, tarbiyachi tashkiliy masalalarning aniq hal etilishini kuzatib boradi.

Umuman, tarbiyaning bu bosqichidagi boshqaruv faoliyati oddiy dars mobaynidagi ayni shunday faoliyatdan murakkabligi bilan farq qiladi. Bu murakkablik tarbiyaviy ishni boshqarishda hisobga olish, nazorat qilish va ko'plab omillarga tuzatishlar kiritish lozimligida namoyon bo'ladi. Bu borada murabbiyning tarbiyachi va tashkilotchi sifatidagi o'rni:

- tarbiyalanuvchilarni o'zining ishtiroki bilan bo'g'ib qo'ymaslik;
- tarbiyalanuvchilarga o'z fikrlarini va hissiyotlarini erkin ifodalashlari uchun xalaqit bermaslik;

- hodisalarning rivojini diqqat bilan kuzatish va uning nomaqbul yo'nalish olishi hamda nazoratdan chiqishiga yo'l qo'ymaslik;

- nomaqbul harakatlarni oqilona va o'z vaqtida tuzatish;

- o'tayotgan jarayonni sezdirmasdan qayd etib borish;

- pedagogik nazokat bilan natijalarni e'lon qilish, jamoaviy muhokama yoki yakkama-yakka pedagogik tahlil qilish, yutuq va kamchiliklarning sabablarini ochishlarda belgilanadi.

Tarbiyaviy ishlarni tahlil qilish mobaynida bir-biri bilan mazmunan bog'liq bo'lgan quyidagi savollardan foydalanish mumkin:

- 1) Tarbiyaviy ishlarni tayyorlashning va o'tkazishning barcha holatlari rejada o'z aksini topganmi?

- 2) Dastur mazmuni ko'zlangan maqsadga javob beradimi?

3) Tarbiyaviy ishlarni tashkil etish darajasi ko'zlangan maqsad, vazifa va talablarga javob beradimi?

4) Rejalashtirilgan barcha meyorlar yetarli darajada manbalar bilan mustahkamlanadimi?

5) Tarbiyaviy ishning qaysi qismi yaxshiroq amalga oshdi, nima uchun?

6) Tarbiyaviy ish davomiyligi vaqt nuqtayi nazaridan o'zgaradimi?

7) Kim va nima uchun muddat o'zgardi?

8) Tarbiyaviy ishlar bir tizimni ifoda etdimi yoki qismlari nomigagina bog'langan to'plamdan iborat bo'ldimi?

9) Yangilik samarasi sezildimi?

10) Tarbiyaviy ishning his-tuyg'ulik "bo'yog'i" uning g'oyasiga javob beradimi?

11) Ishning sifati, o'quvchilarning unga munosabati qoniqarliligi, qaysi savollar ularni o'ylashga majbur etdi?

12) Tarbiyaviy ishda ishtirok etgan jamoaning har qaysi a'zosi qanday bahoga loyiq?

13) O'quvchilarning xulqi qanday edi?

14) Nima uchun o'quvchilarning ayrimlarida u yoki bu pedagogik harakatga nisbatan qarshilik ko'rsatish alomatlari paydo bo'ldi?

15) Nimadan voz kechish kerak?

16) Keyingi tarbiyaviy ishlarga qanday yangiliklar qo'shish mumkin?

Yuqoridagi fikrlarga tarbiyaviy texnologiya yo'nalishi sifatida qaraladigan bo'lsa, u quyidagi umumiy belgilarni aniqlab beradi:

tarbiyaviy ta'sir tarbiyaviy ishlarning majmuasi sifatida o'zida o'yinlar, tarbiyaviy suhbatlar va yakkama-yakka maslahatlarning unsurlarini qamrab oladi;

har bir ish har bir tarbiyalanuvchining axloqiy, ijtimoiy va boshqa fazilatlarining shakllanganlik darajasini kompyuter orqali tashxis etish bilan boshlanadi;

tarbiyaviy ta'sir tashxis etish natijalarining faol tahlili va ideal shaxs bilan qiyoslaganda muayyan fazilatlarining shakllanganlik darajasiga yetganligini anglash bilan yuzaga kelgan "jamoaviy qayg'urish" samarasi bilan kuchaytiriladi;

tarbiyalanuvchilar kishilar orasida hayot uchun zarur bo'lgan

fazilatlarni o'zlashtiradilar, o'zlarini anglashga o'rganadilar, o'z-o'zlarini kamolga yetkazish yo'llarini tasavvur qiladilar;

shaxsiy kamolotga yetish dasturi (tashxis etish natijalaridan qat'iy nazar) yakkama-yakka maslahatlar, tarbiyaviy ishlarni tashkil etish natijasida mustahkamlanadi.

Tarbiyaviy ishlar jarayonida qo'llaniladigan pedagogik ta'sir etish usullari

Tarbiyachilar o'z ish faoliyatlari davomida asosiy e'tiborni doimiy ravishda o'quvchilar tarbiyasi, xulq-atvori, tartib-intizomiga tuza-tishlar kiritishlari, ulardagi kerakli shaxsiy xislatlar va tabiatlaridagi qirralarni rivojlantirishlari, mavjud kamchiliklarni bartaraf qilishga qaratishlari lozim. Bunday jarayonni tashkil etishda tarbiyachilar pedagogik ta'sirning turli usullaridan foydalanishlari mumkin.

Pedagogik ta'sir usuli – bu aniq pedagogik holatlarni tashkil qilish usulidan iborat bo'lib, unda ma'lum qonuniyatlar asosida o'quvchilarning ijobiy ishlarida o'z kamchiliklarini yo'qotishga undovchi yangi fikrlar va hissiyotlar uyg'onadi.

Tarbiya jarayonida zarur pedagogik ta'sir usulini tanlash uchun o'quvchining hissiy holati, harakatning tabiati va sababi oldindan aniqlanishi lozim. Bu, o'z navbatida, ushbu harakatning psixologik tahlili, uning o'quvchi shaxsiyati bilan yaqin aloqasini ko'rib chiqishni talab qiladi.

Pedagogik holat tarbiyachining ijodiy fikrlariga binoan yaratiladi. *Birinchidan*, tarbiyachi foydalanishni mo'ljallagan ta'sir usulini amalga oshirish uchun mos sharoitlarni xayolan tanlashi kerak. *Ikkinchidan*, tarbiyachi o'z mo'ljallagan ishi va xulqini o'quvchining harakatiga bo'lgan munosabatiga binoan mos ravishda o'ylab chiqishi lozim.

Pedagogik ta'sirining har bir usuli o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ular ikkita unurning o'ziga xos birligidan vujudga keladi: a) yaratilayotgan pedagogik holatlar xususiyatlari; b) yangi pedagogik holatga o'quvchilarda tug'iladigan yangi fikrlar, tarbiyaning yangi sabablari va shaxsiy kamchiliklarini yengib o'tishga asos bo'ladigan hissiyotlar mazmuni.

Pedagogik ta'sir usullarini ikkita guruhga ajratish mumkin.

Birinchi guruh usullari o'quvchini ilhomlantiruvchi ijobiy hissiyotlar asosida uning axloq-odobi, tarbiyasi, tartibiga o'zgarishlar kiritadi, bular xursandchilik, minnatdorlik, tarbiyachiga hurmat, o'z kuchiga ishonchdan iborat.

Ikkinchisi uyatchanlik, epsizlik, hafsalasizlik, o'kinch, xafagarchilik, achinish kabi salbiy xislatlarni yo'qotishga yordam beradigan usullardir.

Ijodiy faoliyatda nafaqat o'quvchilar tarbiyaviy ishlarining yaxshi natijalariga erishiladi, balki tarbiyachilarning o'zlarining shaxsiy hissiyotlari ham rivojlanadi. Pedagogik ta'sir ko'rsatish usullarini qo'llash jarayonida tarbiyachining g'oyaviyligi, tabiatidagi insonparvarlik, mehribonlik, sezgirlik kabi, tabiatning chidamlilik, o'z-o'zini boshqara olish, maqsadga intiluvchanlik, tezkorlik, tashabbuskorlik kabi hissiy qirralari hamda tabiatning topqirlik, ziyraklik, aqliy barkamollik, kuzatuvchanlik kabi iroda qirralari ko'zga tashlanadi.

Tarbiyaviy usullarni egallash va ularni ish jarayonida tatbiq etish tarbiyachining tarbiya maqsadlarini yanada maqsadli va qulay bo'lishiga yordam beradi.

Pedagogik ta'sir usullaridan foydalanish aniq tamoyillarga rioya qilishga asoslangan. Bu tamoyillar sirasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

- pedagogik optimizm;
- o'quvchilarga hurmat;
- o'quvchining ruhiy holatini tushunish;
- o'quvchi tabiatining tashqi xususiyatlari va sabablarini ochish;
- o'quvchining taqdiri bilan qiziqish.

Pedagogik optimizm. Tarbiyachilar yuqori optimizm, ya'ni kelajakka katta ishonch bilan mustaqil O'zbekiston Respublikasining yangi qonunlarini hayotga tatbiq qilmoqdalar. O'quvchilar shaxsiyatining cheksiz imkoniyatlariga ishongan tarbiyachilarning pedagogik optimizmi, ayniqsa, turli yoshdagi turli aqliy darajadagi o'quvchilarga nisbatan, ularning dam olish va o'qish qoidalarini, shartlarini tashkillashtirishda yaqqol ko'rinadi.

O'quvchilarga hurmat. Insonga hurmat – insonlararo munosabatlarning asosiy talabidir. Tarbiyachining faoliyatida o'quvchilarga hurmat alohida o'rin tutadi, ularda ishonch, samimiylilik, kattalarning maslahatlariga va takliflariga moyillik uyg'otadi. Qo'pollik, o'quvchilar

shaxsiyatiga hurmatsizlik, o'quvchilarda ularga javoban xafagarchilik, g'azab, hattoki, ba'zi ishlarning ataylab teskarisini qilishga intilishni tug'diradi. Bunday paytlarda o'quvchilar hatto adolatli talablarni bajarishdan ham bosh tortadilar. Tarbiyachiga bo'lgan bunday munosabat ba'zan ular olib borayotgan fanga, ishga, mashg'ulotga, o'zi tahsil olayotgan ta'lim muassasasiga, o'quv xonasiga bo'lgan munosabatga ko'chadi.

O'quvchining ruhiy holatini tushunish. O'quvchilar xulqining buzilishini, tarbiyasidagi salbiy o'zgarishlarni sezish qiyin jarayon emas. Tarbiya jarayoniga pedagogik ta'sir usulini to'g'ri tanlash uchun o'quvchilarning tartibbuzarlik sabablarini o'rganish kerak, chunki shaxsdagi turli psixologik holatlarning tashqi ko'rinishi bir xil bo'ladi. Masalan, o'quvchining guruhdagi faolligining susayishining asosiy sabablari, uning injiqligi, ko'z yoshlari, uydan chiqib, uzoqroqqa ketishi va ota-onasidan uzoqda (ba'zi o'quvchilarning turar joylarda) istiqomat qilishidan iborat bo'lishi mumkin.

O'quvchining ruhiy holatini tushunish uchun tarbiyachilar uning fazilatlarini, xususiyatlarini, ularning yashash sharoitlarini bilishlari va chuqur tahlil qilishlari kerak. Tarbiyachining kuzatuvchanligi va sezgirligi o'quvchi xulqida namoyon bo'layotgan ruhiy holatni tushunishga yordam beradi.

O'quvchi harakatlarining sabablari va tashqi xususiyatlarining ochilishi. O'quvchilarning harakatlari yetakchi, tarbiyachi, jamoa, atrof-dagi insonlar tomonidan yaxshi, oliyjanob yoki yomon deb baholanadi. Tarbiyachining o'quvchiga bo'ladigan munosabat (yondashuv)lari, ularning harakatlari tabiatiga bog'liq. O'quvchi harakatlarini to'g'ri baholash uchun, harakat mohiyatini, ya'ni ichki sabablarini ochish lozim. Ko'pincha o'quvchilar harakatining ichki sabablari tashqi ko'zdan yashiringan bo'ladi, ya'ni tashqi tomondan darrov ko'rinmaydi. Ularni tarbiyachi tomonidan tushunishga, ba'zan o'quvchining o'zi katta yordam berishi, ya'ni bo'lgan voqea haqida o'zi hurmat qiladigan tarbiyachisiga ochiq gapirib berishi mumkin. Tarbiyachi bunday yomon holatni keltirib chiqaruvchi tashqi holatlardan xulq sabablarini ajrata olishi lozim.

O'quvchining taqdiriga qiziqish. Ta'lim muassasalarida olib boriladigan tarbiya mobaynida o'quvchilarning taqdiriga qiziqish tarbiyachilarda o'quvchilarga muhabbat va ularning taqdiriga javobgarlik

hissi tufayli rivojlanadi. Tarbiyachilar har bir o'quvchining taqdiri, ayniqsa, guruh hayotidan qoniqish hosil qilmaydigan, guruhdoshlaridan yotsiraydigan va guruh ishlaridan o'zini olib qochadigan o'quvchilar taqdiri bilan qiziqishlari lozim. Lekin o'quvchining taqdiri bilan as-toydil tashvishlangan va unga yordam berishni xohlagan tarbiyachilar o'quvchilarga mehribonlik, ularga e'tibor va g'amxo'rliklarini ko'rsatishlari uchun dastlabki omadsizlikdan cho'chimasliklari, turli yangi usullarni izlashlari lozim. Tarbiyachilarning kundalik faoliyatlaridagi o'quvchiga g'amxo'rliklari, xayrixohlik munosabatlari va pedagogik ta'sirining usullarini to'g'ri tanlashlari o'quvchilarda o'z tarbiyachisiga muhabbat, sadoqat, ularda xursandchilik xohishini uyg'otadi, shuningdek, yangi ijobiy xislatlarni rivojlantirishga va salbiy xislatlarni yo'qotishga yordam beradi.

Endi tarbiyachilarning o'quvchilarni tarbiyalash jarayonida foydalanishlari mumkin bo'lgan pedagogik ta'sir usullaridan ba'zilari bilan tanishtiramiz:

Ishontirish – bu aniq xulq-atvor yoki qaysidir ishning mumkin emasligini, to'g'riligini va zarurligini isbotlash va tushuntirishdir. Ishontirish jarayonida o'quvchilarda yon-atrofidagi insonlarning xatti-harakatlarini va o'z xulqlarini baholash mezonlariga mos bo'ladigan axloqiy qarashlar shakllanadi.

O'quvchini ish bilan ham, so'z bilan ham ishontirish mumkin. O'quvchini ishlatish orqali ishontirish jarayonida tarbiyachi isbotlanayotgan holat, vaziyat va muammolarni, hayotiy tajriba sharoitlaridan kelib chiqqan holda, yaratadi. Ishontirish ta'sir usuli o'quvchi xulqini tuzatuvchi usul bo'lib xizmat qilishi mumkin. So'z bilan ishontirish jarayonida, o'quvchilarga yo'l qo'yilgan xatolar tabiati axloqiy meyor nuqtayi nazaridan tushuntiriladi. Ishontirish usuli samimiyligni va jo'shqinlikni talab qiladi. Bu jarayonda tarbiyachilarning kechinmalari o'quvchilarga o'tadi. Ishontirish bilan ixlos tug'dirish usullari juda o'xshash. Bu usullarning o'xshashligi ishontirish ham, ixlos tug'dirish ham suhbat orqali amalga oshirilishidan iboratligidadir, lekin ixlos tug'dirishda tarbiyachilar o'quvchi qilayotgan xatti-harakatlarning to'g'ri yoki xatoligini isbotlamaydilar. Bu jarayonda ular tarbiyalanuvchiga o'z fikrlarini sekin va ohistalik bilan aytadilar. O'quvchi tarbiyachining so'zlarni tinglab turib, o'z xatti-harakatini tanqidiy baholay boshlaydi va o'z xulqini to'g'rilashga harakat qiladi.

Tarbiyaviy tadbirlarni texnologiyalashtirish

Ta'lim muassasalarining tarbiyachilari odatda o'quvchilar bilan o'tkaziladigan tarbiyaviy soat, axborot soatlari, sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlar, ota-onalar yig'ilishlarini tashkil etish va o'tkazishda ancha qiyinchiliklarga duch keladilar, buning sabablari xilma-xildir; yuqorida sanab o'tilgan ishlarning hamma vaqt bir xil tartibda, bir xil ko'rinishda bo'lishi yoki rang-baranglikni bo'lmasligi, ularda ijodiylikning pastligi yoki o'zlarida zarur tashkilotchilik qobiliyatlarning yetishmasligi, ish uslubiyotidan yetarlicha xabardor emasliklaridan dalolat berishi mumkin. Har bir tarbiyaviy ishning maqsadi kutiladigan natijani berishi tarbiyachilardan juda katta pedagogik va aktyorlik mahoratini, tarbiyaviy ishlar uslubiyotini chuqur bilishlarini, o'z ustlarida tinmay mehnat qilishlari va boy tajribaga ega bo'lishlarini talab etadi.

Ta'lim muassasalariga o'tkaziladigan tadbirlarga qo'yiladigan o'ziga xos talablar mavjud. Tarbiyachilar tomonidan o'quvchilarning darsdan bo'sh vaqtlarini foydali, qiziqarli tashkil yetishlari bo'yicha faoliyatlarini kuzata turib ular o'tkazayotgan tarbiyaviy ishlar, tadbirlar, diskoteka, raqs kechalari, ommaviy raqslar, o'yinlar imkoni va uning xilma-xilligi chegaralanganligini ko'rish mumkin. Bunday tadbirlarni tashkil etish va o'tkazish vaqtida bazi o'quvchilar ko'pincha zerikib qoladilar va shu sababli bekorchi bo'lib qolib, tadbirlar davomida o'zlari xohlaganlaricha yuradilar. Bunday holatga tarbiyachilarning eskirgan tadbirlar, o'yinlar va raqslardan foydalanishlari, ularning bajarishga qo'yilgan talab va usullarni bilmasliklari, o'z ustlarida doimiy ravishda ishlamaganliklari, o'zlarining shu sohadagi bilim va malakalari yetarli emasligi, shu munosabat bilan ular tomonidan yangi qiziqarli, quvnoq o'yinlarni, ijodiy harakatlarni izlamasliklari hamda o'quvchilarning qiziqishlarini hisobga olmasliklari sabab bo'lishi mumkin. O'quvchilarning darsdan bo'sh vaqtlarini tashkil etishga yo'naltirilgan tadbirlarni tayyorlash va o'tkazishga qo'yiladigan o'ziga yaraSha umumiy talablar mavjud. Har qanday tarbiyaviy tadbir tashkil qilishning asosiy tamoyillaridan biri kattalarning rahbarligi va o'quvchilardagi ijodkorlik, ha-vaskorlikning birligidir. Tarbiyachi va tashkilotchilarning tadbiridagi ishtiroki turlicha bo'lishi mumkin. Jumladan, kattalar tadbirida kattalar shaxsan ishtirok etmaydilar, o'zlari hech qanday rol ijro etmasalarda, tadbirni tashkil etishadi va rahbarlik qiladilar; tadbirda qatnashmasalarda, tashabbus guruhi va

tashkilotchilar orqali rahbarlik qiladilar yoki hay'at a'zosi sifatida ishtirok etadilar. Har qanday tarbiyaviy tadbir boshlanishidan oldin, uning maqsadini, mazmunini aniqlab olish zarur va mashg'ulot maqsadini barcha o'quvchilar bilishi maqsadga muvofiq. Tashkilotchi – rahbarning vazifasi – vazifalarni, rollarni to'g'ri taqsimlashi va uning almashinuvini kuzatishdir. Vazifa va rollarni taqsimlashda o'quvchilarning xususiyatini hisobga olish lozim. Qaysidir o'quvchiga berilgan vazifa yoki rol o'z obro'sini mustahkamlashga, o'zini ko'rsatishiga yordam bersa, boshqasiga tengdoshlari bilan yaqinlashishiga, do'stlashishiga yordam beradi, yana boshqa o'quvchilarni esa uyushqoq bo'lishga o'rgatadi. Tadbir o'quvchilardan aniq kuch va g'ayrat talab qiladi. Agar tadbirning borishiga, uning natijasiga o'quvchilar osongina erishsalar, tadbirga qiziqish yo'qoladi va o'quvchilar bunday tadbirlarga ishtirok etmay qo'yadilar. Tadbirlarni tez-tez almashtirish, xilma-xillashtirib turish kerak va ularning natijalarini o'quvchilar bilan muhokama qilish lozim. Bunda o'quvchilarning o'zaro munosabatiga alohida e'tibor berilishi maqsadga muvofiq. Qo'llanmada ta'lim muassasalarida tarbiyachilar uchun tashkil yetish va o'tkazish mumkin bo'lgan o'zbek milliy raqslarining yara-tilishi va jozibasi haqidagi "Raqslar bazmi", o'zbek va jahon xalqlari ertaklari asosida tuzilgan "Susambil mamlakati", kuzgi teng kunlik "Mehrjon" bayramlari hamda yoshlarning ommaviy raqslar, diskoteka kechalari ssenariylarining yozma bayoni keltiriladi.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

1. Tarbiya jarayonini texnologiyalashtirish nimani anglatadi?
2. Tarbiyaviy ishlar metodikasi va texnologiyasining o'ziga xos belgilarini sanang?
3. Tizimli yondashuv orqali pedagog tarbiyachi va o'quvchi yoki talabaning o'zaro faoliyatini yoriting?
4. TM da tarbiyaviy tadbirlarni loyihalash bosqichlarini sanang?
5. Ta'lim muassasalarida tarbiya jarayoniga texnologik yondashuv haqida sizning fikringiz?

SEMINAR MASHG'ULOT TOPSHIRIQLARI

Seminar mashg'ulotining borishi:

1-bosqich. Ta'lim muassasalarida tarbiya jarayoniga texnologik yondoshuvga oid blits-so'rov:

1. Tarbiya nima? Tarbiya san'ati va texnologiyasi deganda nimani tushunasiz?

2. Tarbiyaviy ishlar va ularni tashkil etish hamda boshqarishning nazariy aspektlari nimalardan iborat?

3. O'quvchilar faoliyatining darsdan tashqari tizimini loyihalash qanday amalga oshiriladi?

4. Darsdan tashqari faoliyatini loyihalash vazifalariga nimalarni kiritish mumkin?

5. Darsdan tashqari faoliyat tizimi ko'p komponentli bo'lib, o'quvchilarning bo'sh vaqtlarini qanday tarkibda, tartibda, shaklda va joylarda amalga oshirish mumkin?

6. O'quvchilar bilan olib boriladigan tarbiyaviy ishlar rejasini tuzishning asosiy tartiblari va qoidalari nimalardan iborat?

2-bosqich. Ta'lim-tarbiya jarayonida tarbiyaviy ishlar texnologiyasi tarbiyachi pedagog va o'quvchi talabalarning shaxsni shakllantirishga maqsadli yo'naltirilgan, tarbiyalovchi va tarbiyalanuvchilar hamkorligi uchun maxsus tashkil etilgan, boshqariladigan va nazorat qilinadigan jarayondir. Ushbu jarayonda tarbiyachi pedagog va o'quvchi yoki talabaning faoliyatini "T" jadvali asosida to'ldiring:

- 1) ta'lim-tarbiyaning pedagogik maqsadi;
- 4) tarbiyaviy ishlarning manbalari;
- 7) tarbiyaviy tadbirlar mazmuni;
- 8) tarbiyaviy ishlar;
- 2) ijodiy faollik;
- 3) o'rganish faoliyati;
- 5) pedagogik mahorat;
- 6) natijalarni nazorat va tahlil qilish, umumlashtirish.

Pedagogning faoliyati	Talabaning faoliyati
1. Talabalarga o'qitishning maqsad va vazifalarini tushuntirish	1. O'qishga nisbatan ijobiy qizi-qishlarni hosil qilish bo'yicha shaxsiy faoliyat
2. Talabalarni yangi bilimlar (voqea-hodisalar, predmet, qonunlar) bilan tanishtirish	2. Yangi bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish
3. Bilim va ko'nikmalarni anglash va egallash jarayonini boshqarish	3. Tahlil va sintez qilish, taqqoslash, tizimlashtirish

XORIJIY MAMLAKATLARDA TA'LIM TARAQQIYOTINING ASOSIY YO'NALISHLARI VA ILG'OR XORIJIY TAJRIBALAR

Reja:

1. *Modulli-kredit tizimi.*
2. *Masofaviy ta'lim.*
3. *Blended learning.*
4. *Mahorat darslari.*
5. *Assesment texnologiyasi.*
6. *Vebinar texnologiyalar.*

Mavzuning qisqacha mazmuni: *ta'lim oluvchilarning bilish faolligini oshirish va mustaqil ta'limni tashkil etish asosidagi innovatsion ta'lim shakllaridan modulli-kredit tizimi, masofaviy ta'lim, blended learning, mahorat darslari, assesment va vebinar texnologiyalar tashkil etadi.*

Tayanch tushunchalar: *modul, modul texnologiyalari, modulli-kredit tizimi, masofaviy ta'lim, blended learning, mahorat darslari, as-sesment texnologiyasi, vebinar texnologiyalari.*

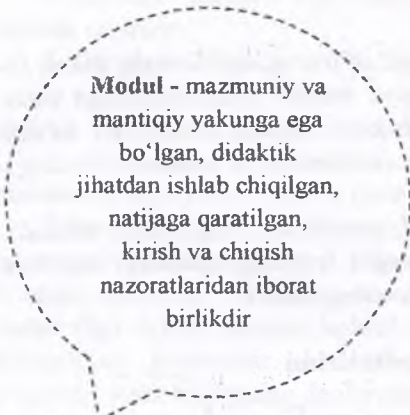
Modulli-kredit tizimi

Modulli-kredit tizimi zamonaviy ta'limning eng takomillashgan shakli sanaladi. Bugungi kunda taraqqiyparvar insoniyat davlatlar o'rtasida ijtimoiy, iqtisodiy, harbiy va madaniy sohalarida o'zaro kelishuvga erishish, hamkorlikni yo'lga qo'yishning yangidan yangi yo'llarini izlashda davom etmoqda. Binobarin, yuqorida aytib o'tilganidek, insoniyatning omon qolishi va rivojlanishda davom etishining yagona chorasini irqiy, etnik, diniy ziddiyatlarga barham berish va o'zaro birlik, hamkorlik, hamjihatlikka erishishdir. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab barcha sohalarida bo'lgani kabi oliy ta'lim tizimida ham xalqaro hamkorlikka erishish, oliy ma'lumotli, malakali kadrlarni tayyorlashga yagona yondashuvni qaror toptirish yo'lida amaliy harakatlar olib borilmoqda. 1954 yilning 19 dekabrda qabul qilingan.

Yevropa kengashining Yevropa madaniyati konvensiyasi ham dastlab mazkur mintaqada davlatlari miqyosida oliy ma'lumotli, ma-

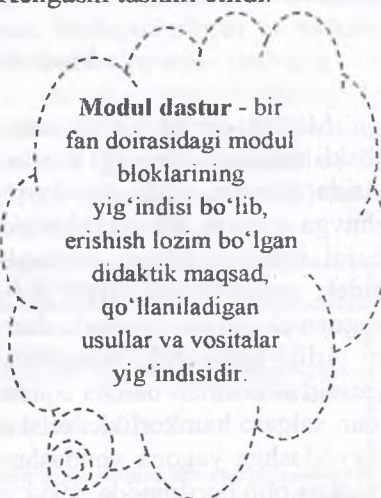
lakali kadrlarni tayyorlashga nisbatan yagona yondashuvning qaror topishi uchun zamin tayyorlagan edi. Hozirda esa u jahonning ko'plab mamlakatlari universitet (institut, akademiya)lari faoliyatining o'qitish tizimida yagona malakaviy talablar asosida tashkil etilishida muhim hujjat bo'lib xizmat qilmoqda. Mazkur Konvensiya g'oyalari Yevropa hududida shaxs tafakkurini shakllantirishda ko'p tilikka asoslanish uchun zarur shart-sharoitlarni hosil qilishdan iborat edi. Konvensiyani imzolovchi tomonlar o'z hududlarida fuqarolar tomonidan Yevropa hududida mavjud bo'lgan tillar, turli millatlarning tarixi va rivojlanish taraqqiyotini o'rganish hamda o'z hududida boshqalarga o'z tili yoki boshqa tillarni o'rgatish imkoniyatini yaratib berish³⁰lari zarur edi.

Zamonaviy Yevropada yagona kasbiy ta'lim makonini yaratilishi uchun ilk qadamlar 1949-yilda qo'yildi. Xuddi shu yili asosiy maqsadi Yevropada ijtimoiy, iqtisodiy jarayonlar kechishi va birligini ta'minlashdan iborat bo'lgan birinchi xalqaro tashkilot – Yevropa Kengashi tashkil etildi.

Modul - mazmuniy va mantiqiy yakunga ega bo'lgan, didaktik jihatdan ishlab chiqilgan, natijaga qaratilgan, kirish va chiqish nazoratlaridan iborat birlikdir

Bolonya jarayoni yagona Yevropa oliy ta'limi makonini yaratish maqsadida Yevropa mamlakatlari oliy ta'lim tizimining bir-biriga yaqinlashishi va o'zaro uyg'unlashuvi jarayonidir. Ushbu jarayonning rasman boshlanish muddati 1999 yilning 19 iyuni deb e'tirof etilgan. Binobarin, xuddi mana shu sanada 29 mamlakat vakillari ishtirokida

Modul dastur - bir fan doirasidagi modul bloklarining yig'indisi bo'lib, erishish lozim bo'lgan didaktik maqsad, qo'llaniladigan usullar va vositalar yig'indisidir.

³⁰ // <http://sun.tsu.ru/muninfo/000063105/340/image/340-081.pdf>

Bolonya deklaratsiyasi imzolangan edi.

O'quv moduli – nisbatan mustaqil, mantiqiy yakunga ega bo'lgan o'quv kursining bo'lagidir. U o'quv metodik ta'minotdan nazariy va amaliy qismlardan, topshiriq va joriy hamda yakuniy nazorat kabi qismlardan iborat.

Mazkur tizimni qabul qilgan mamlakatlar oliy kasbiy ta'limni zamonaviylashtirish, oliy o'quv yurtlarining Yevropa komissiyasi tomonidan moliyalashtiriladigan turli loyihalarda teng huquqlilik, hamkorlik asosida qatnashish, talabalar va o'qituvchilarni o'zaro akademik almashtirish uchun yangi imkoniyatlarga ega bo'lmoqdalar.

O'quv moduli –
nisbatan mustaqil,
mantiqiy yakunga
ega bo'lgan o'quv
kursining
bo'lagidir.

Modulli o'qitish – o'quv jarayonini o'quv axborotlarini modul shaklida taqdim etilishi asosida tashkil etilish yo'li. Modulli o'qitish mazmuni didaktik maqsadda, kasbiy va ta'lim oluvchilarning darajasiga mo'ljallangan avtonom tashkiliy-metodik modullar mazmuni va hajmi asosida ishlab chiqiladi. Modullar konkret o'quv materialini o'rganishga (yoki mustaqil o'rganish) yo'naltirilgan bo'lishi lozim.

Modulli texnologiyalar – eng zamonaviy texnologiya bo'lib, modul bloklaridan tashkil topgan axborotni tizimli ravishda qayta ishlash va tahlil qilishga, talabaning mustaqil faoliyatiga asoslangan, bilim, ko'nikma va malakalar diagnostikasida turli shakllaridan foydalangan holda tashkil etiluvchi yaxlit jarayon.

Tizimning umumiy asoslari Bolonya shahrida imzolangan deklaratsiyada o'z ifodasini topgan. Ular quyidagilardan iboratdir:

1. Diplom ilovasiga ko'ra fuqarolarni ishga samarali joylashtirish, Yevropa oliy ta'lim tizimining xalqaro raqobatga bardoshlilikini oshirish imkoniyatini yaratadigan o'zaro muvofiq keluvchi akademik darajalar tizimni qabul qilish.

2. Ikki siklli: tayyorgarlik va bitiruv ta'limiga o'tish. Ta'limning birinchi sikli uch yil davom etadi. Ikkinchi sikl esa magistrlik va doktorlik darajalarini olish uchun yo'naltiriladi.

3. Keng ko'lamda talabalar almashinuvini qo'llab-quvvatlash uchun mashaqqatli sinov birliklarini qayta topshirishning Yevropa tizimiga o'tish. Mazkur tizim talabalarning o'rganiladigan fanlarni tanlash huquqiga ega bo'lishlari uchun imkoniyat yaratadi. Buning uchun asos sifatida "Umr bo'yi ta'lim olish" konsepsiyasi doirasida qo'llash imkonini beradigan tizim – YESBT (Yevropa sinov birliklari tizimi) ni qabul qilish taklif etiladi.

4. O'qituvchilar almashinuvini rivojlantirish. Yevropa hududida ishga sarflanadigan vaqt davrini inobatga olgan holda o'qituvchilar va boshqalar xodimlar almashuvini kengashtirish. Transmilliy ta'lim standartlarini o'rnatish.

5. O'zaro mos mezon va metodologiyalarni ishlab chiqish hamda sifatini ta'minlashda Yevropa hamkorligini qaror topshirishga ko'maklashish.

6. Oliy ta'lim muassasasining ta'lim sifatini nazorat qilish tizimini ishlab chiqish va oliy o'quv yurtlari talabalari va xodimlari faoliyatini tashqi baholashga tortish.

7. Oliy ta'limda, ayniqsa, o'quv rejalarini takomillashtirish, oliy ta'lim muassasalariaro hamkorlik, talaba va o'qituvchilar almashinuvi va birgalikdagi ta'lim dasturlari, ilmiy tadqiqotlarni o'tkazishga oid amaliy tayyorgarlik va ularni olib borish borasida zarur yevropacha nuqtayi nazarlarning shakllanishiga ko'maklashish.

Deklaratsiyaga a'zo bo'lish uchun quyidagi dastlabki talablar qo'yiladi:

oliy o'quv yurtigacha 12 yillik ta'lim;

ikki bosqichli oliy ta'lim-bakalavriat va magistratura;

o'quv jarayoni va o'qitish natijalarini baholash YESTS kredit texnologiyasi asosida tashkil etilishi.

Bolonya deklaratsiyasiga a'zo davlatlarda ta'lim modul-kredit tizimiga asoslanadi. 1989 yilda Yevropada Yevropa hamjamiyatining

ERASMUS (European Community Action Scheme for mobility of University students) va TEMPUS kabi dasturlar joriy etildi. 2001-yilda 29 ta Yevropa davlatlari ta'lim vazirlari tomonidan Bolonya deklaratsiyasi imzolandi. Bugungi kunda ERASMUS dasturi bo'yicha Yevropa hamjamiyati universitetlari o'rtasidagi talabalar almashinuvi 145 ta oliy o'quv yurtlarini qamrab olgan. Ular o'rtasida Yevropa universitetlari ta'limi natijalarini o'zaro tan olish tizimi – YESTS (European Credit Transfer System) shakllantirilgan. Kredit birliklarining soni talabalar tomonidan sarflanadigan mehnat sarfiga mos holda belgilanadi. Talabaning mehnat sarfi – auditoriya mashg'ulotlari, mustaqil ishlar va o'quv rejasida ko'zda tutilgan boshqa faoliyatlarini o'z ichiga oladi.

O'quv fani (moduli)ni o'rganish uchun talaba tomonidan sarflangan umumiy mehnat sarfi miqdori (auditoriya va mustaqil ish soatlari) bir o'quv yilida 750-800 soatni tashkil etishi lozim. Ayni o'rinda aytib o'tish zarur-ki, kreditlar auditoriya soatlari bilan chegaralanib qolmay, balki talabaning auditoriyadan tashqari sharoitda ham o'quv fani (moduli)ni o'zlashtirish uchun sarflaydigan yukla-mani ham inobatga olgan holda belgilanadi. Odatda o'quv rejasiga kiritilgan fanlar bo'yicha ajratiladigan kreditlar soni 3ga teng. Ba'zan o'quv fani uchun ajratilgan kredit soni 3tadan ko'p yoki kam bo'lishi mumkin. Kreditlar barcha (majburiy va ixtiyoriy) tanlangan o'quv fanlari bo'yicha taqsimlanadi.

Kreditlarning taqsimlanishida fan bo'yicha kurs loyihalari va amaliy

ishlarining mavjud-ligi inoatga olinadi. O'quv fani uchun ajratiladigan kreditlar miqdori fanning murakkabligi hamda talaba-lar tomonidan uning o'zlashtirilishiga bog'liq bo'ladi.

Kredit” atamasi (YESTS-credit)
– “sinovdan o'tdi” ma'nosini anglatib, talabaning o'quv yurtida ma'lum bir kurs (modul)ni muvaffaqiyatli yakunlaganligi

Kredit” atamasi
(YESTS-credit)

– “sinovdan
o'tdi” ma'nosini

to'g'risida ma'lumot beradi

“Modul-kredit tizimi – har bir o‘quv fani (moduli)ning talabalar tomonidan ma‘lum miqdordagi kredit birliklari asosida o‘zlashtirilishini ta‘minlovchi tizim

YESTSda kreditlar yig‘indisi semestrda – 30 tani, o‘quv yili davomida – 60 tani, bakalavriat davrida esa – 240 ni tashkil etadi. YESTS kredit texnologiyasiga o‘tishdan ko‘zlangan maqsad talabalarga xorijda o‘qishni davom ettirish uchun oliy yurtini tanlashda shart-sharoit yaratish; muayyan davlatdagi mavjud ta‘lim olish mud-datining xorijiy davlatlarda tan olinishini ta‘minlash; Yevropa oliy o‘quv yurtlari o‘quv rejalarini o‘rganish va shu asosida o‘quv jarayonini takomillashtirish; talabalar qobiliyatini to‘la rivojlantirish va o‘qitishning yuqori natijalariga erishish. Modul-kredit tizimi ham muayyan tamoyillarga tayanadi. Ular:

1. Transferancy – YESTS tizimiga xohlagan shaxs yoki tashkilotning to‘siqsiz kirishiga shart-sharoit yaratish. Ushbu shart-sharoit kuchli axborot targ‘iboti vositasida yaratiladi, uning natijasida umumiy vangilik, aniqlik va ochiqlik muhiti shakllantiriladi.

Axborot targ‘iboti quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1) almashish sxemasiga kiritilgan talabalarining o‘qish natijalari haqida bir-biriga o‘z vaqtida axborot yetkazib turish;

2) oliy o‘quv yurtlarining o‘z axborot paketlari bilan muntazam almashib turishlari, ta‘lim xizmatlari doirasida bir-birini imkoniyatlarini o‘rganish;

3) oliy o‘quv yurtlarida, YESTS haqida to‘la ma‘lumotlarning mavjudligi.

2. Agreement – talaba bilan ikkala oliy ta‘lim muassasasining YESTS koordinatorlari orasida tayyorlash mazmuni, o‘quv tartibi va muddatlari, attestatsiya tadbirlari, o‘quv rejalaridagi farqni bartaraf etish tartiblari haqida o‘zaro kelishuvlarni anglatadi

3. Sredits – Host (talaba qabul qiladigan) universitetida muvaffaqiyatli o‘tilgan barcha fanlar Post (talabani boshqa OTMga yuborgan) universitetda hisobga olinishi zarur

4. Ta'limning insonparvarlashuvi – shaxsning turli ta'lim xizmatlariga bo'lgan ehtiyojini qondirishi va ta'lim jarayonida inson qobiyyatining ochilishini anglatadi. YESTS ta'limni davom ettirish uchun oliy ta'lim muassasasini, o'quv fanlarini va o'qituvchilarni tan-lash imkoniyatini beradi

5. Ta'limning individuallashtiruvi – har bir talabaning individual reja va ta'lim dasturlariga ega ekanligini ifoda etadi. Talaba tanlovi asosidagi fanlar 70 % ni, majburiy fanlar esa 30 % dan oshmaydi. Talabaning mustaqil ish hajmi 70 % ni, auditoriyadagi ishi esa 30 % ni tashkil etadi. Ushbu ko'rsatkichlar individual ta'limni tashkil qilishga asos bo'lib xizmat qiladi

6. Ta'limning samaradorligi – guruhda individual o'qitishli auditoriya mashg'ulotlari va talabaning mustaqil ishlarini uyg'unlashtirish orqali ta'minlanadi. Auditoriya o'quv vaqtining 70% gacha qismini individual o'qitishga, shuningdek umumiy o'quv vaqtining 70% gacha qismini mustaqil ishga ajratilishi o'quv fanlarining talabalar tomonidan o'z qobiliyatlari darajasida o'zlashtirishga imkon yaratadi. Bu asosida ta'limning samaradorligi ta'minlanadi

Zamonaviy o'qitish texnologiyasi, OTMning jihozlanganligi, professor-o'qituvchilar tarkibi faqat darajali, yuqori malakali kadrlardan iborat bo'lishi, o'qitishning yuqori sifatleri – YESTS uchun dastlabki zaruriy talablar hisoblanadi. O'quv jarayonini tashkil etishning ushbu tizimi, quyidagi o'ziga xos xususiyatlarga ega. O'quv rejasiga bo'yicha barcha o'quv fanlari ikki guruhga bo'linadi:

1) majburiy fanlar;

2) talaba tomonidan ixtiyoriy tanlanadigan fanlar.

Ular taxminan 1:2 nisbatda bo'ladi. Har bir talaba shaxsiy o'quv rejasiga ega bo'lishi zarur. Qolaversa, talaba har bir o'quv fani bo'yicha o'qituvchini tanlash huquqiga ega. Modul-kredit tizimi uchun har bir semestrda o'rganiladigan fanlarning soni kamida 3 ta, ko'pi bilan 7ta bo'lishi, mustaqil ishga ajratilgan soatlarning auditoriya soatlari-dan ko'pligi o'ziga xos jihatlari sanaladi.

Asosiy hujjat transkript (transcript of ruords) – unifikatsiya-
lashgan hujjat bo'lib, yagona shaklga ega

Transkript ta'lim natijalarining tan olinishi uchun majburiy hujjat sanaladi. Unda talaba o'qiyotgan davlatda qabul qilingan baholash tizimi hamda o'z mamlakatida olgan baholari to'g'risidagi ma'lumot beriladi. O'quv fanlari bo'yicha dasturlar "sillabus" deb nomlanib, ular quyidagi tarkibiy tuzilmaga ega bo'ladi:

o'quv fanining to'liq nomi va uning o'quv rejasidagi tartib raqami;

o'quv fanini o'rganishdan ko'zlangan maqsad;

o'quv fanining qisqacha mazmuni;

mashg'ulotlar jadvali ilovasiga asoslangan taqvimiy reja;

o'qitish texnologiyasi;

talabanning mas'uliyati va unga qo'yilgan talablar;

talabalar bilimni baholash tartibi va mezonlari;

asosiy va qo'shimcha adabiyotlar ro'yxati.

Modul-kredit tizimiga ko'ra o'quv mashg'ulotlari Shaxsga yo'naltirilgan o'qitish texnologiyalari va talabanning mustaqil o'qib-o'rganishiga asoslanadi. Ta'limning birinchi bosqichida har bir talabaga axborot paketi beriladi. Unda ma'lumotlar mavjud bo'lib, ular talabalarga modul-kredit tizimi bo'yicha muvaffaqiyatli ta'lim olish shartlaridan xabardor bo'lish imkoniyatini yaratadi:

oliy ta'lim muasasasi haqida ma'lumot;

o'quv rejasi;

o'quv jarayonining grafigi;

o'quv fanlarining mazmuni;

OTMda mavjud bo'lgan o'qitish tizimining

metodik xususiyatlari haqida ma'lumotlar;

talabalar bilimni baholash tizimi va baholar shkalasi haqida ma'lumotlar;

ijtimoiy-maishiy shart-sharoitlarga oid ma'lumotlar;

OTM faoliyatining tarixiy taraqqiyoti va uning zamonaviy rivojiga oid ma'lumotlar;

qo'shimcha ta'lim xizmatlari to'g'risida ma'lumotlar.

O'quv kreditlarini hisoblashda haftalik auditoriya o'quv yuklamasi 36, talabalarning haftalik mehnat sarfi o'rtacha 54 soat miqdorida qabul qilingan. Modul-kredit tizimi bo'yicha tashkil etiladigan ta'lim uchun ham ta'lim standartlariga muvofiq ishlab chiqilgan o'quv rejasiga muvofiq o'quv faoliyatining turlari bo'yicha talabalar tomonidan sarflanadigan mehnat sarflari aniqlanadi. O'quv faoliyati turlari bo'yicha mehnat sarflarini hisoblash taxminan shunday kechadi:

O'quv faoliyati turlari bo'yicha kreditlar taqsimoti (namuna)

DTS asosida o'quv faoliyatining nomi	Haftalar soni	Auditoriya soatlari	Umumiy o'quv yuklamasi	Kredit
Nazariy va amaliy ta'lim	136	[136·36]	136·54=7344	$7344 \cdot 0,029 = 213$
Pedagogik amaliyot	8	288	432	13
Bitiruv ishi	5	5·36=180	5·54=270	8
Attestatsiya	19	-		6
Ta'til	32	-		
Jami	204	5508	8262	240

Kreditlarni hisoblash va ularni o'quv faoliyatlari turlari, bloklar – alohida fanlar bo'yicha taqsimlashda o'tish koeffitsiyenti ($K_{o'r}$)ni aniqlash talab etiladi:

$$K_{o'r} = 240 : 8262 = 0,029$$

Bu yerda: 240 – bakalavriatning YESTS bo'yicha umumiy mehnat sarflari yig'indisi, soat. Jami kreditlar soni talabalarning mehnat sarfiga ko'ra o'tish koeffitsiyenti (0,029)ga ko'paytiriladi. O'quv faoliyatining turlari, bloklar va alohida o'quv bo'yicha kreditlarni hisoblash quyidagi namuna bo'yicha amalga oshiriladi:

Fanlar bloklari bo'yicha kreditlar taqsimoti

Fanlar bloklarining nomlanishi	Auditoriya soatlari	Umumiy o'quv yuklamasi	Kredit
Umumgumanitar va ijtimoiy fanlar	1214 (≈25 %)	1726	50
Matematik va tabiiy-ilmiy fanlar	846 (25 %)	1292	37

Umumkasb fanlari	2034(50 %)	3682	89
Ixtisoslik fanlar	468 (≈ 10 %)	794	23
Qo'shimcha fanlar	334 (≈ 5 %)	450	14
Malakaviy amaliyot	4326	6489	19
Bitiruv ishi	180	270	8
Jami	5508	8262	240

O'quv jarayoni modul-kredit tizimi asosida tashkil etilganida, odatda 4 balli yoki 100 foizli baho shkalasi qo'llaniladi:

Modul-kredit tizimi asosida baholash shkalasi

4 balli baho shkalasi	100 foizli baho shkalasi
A-4 b	mashg'ulotlarda qatnashishi – 5%
V-3,5 b	joriy nazorat (test) – 30 % (odatda 10 % dan 3 marta)
S-3 b	mustaqil ta'lim – 15 % (o'rtacha 5 % dan 3 marta)
D -2,5	laboratoriya ishi – 10 %
YE-2 b	kurs loyihasi (ishi) – 10 %
F- 1,5 b	yakuniy imtihon – 30 %
F-1 b	

Yevropa mamlakatlarida modul-kredit tizimi bo'yicha faoliyat yuritayotgan universitetlarda baholash mezonlari va darajalari quyidagicha:

Baholash mezonlari va darajalari

Baholar ta'rifi	Shartli belgisi	O'zlashtirish %	Baholash mezoni	Tayyorgarlik darajasi
A'lo	A	90-100 (baholash)	Bilimlarni umumlashtira oladi, ma'lumotlarni baholaydi, tahlil qiladi, tushunadi, biladi	4-daraja (ijodiy daraja)
Juda yaxshi	V	80-90 (sintez va tahlil)	Bilimlarni sintezlaydi, tahlil qiladi, qo'llaydi,	3-daraja (ko'nikma va malakalarga)

			tushunadi, biladi	egallikni to'la namoyish yetish darajasi)
Yaxshi	S	70-80 qo'llash	Bilimlarni qo'llaydi, tushunadi, biladi	3-daraja (ko'nikma va malakalarga egallik darajasi)
Qoniqarli	D	tushunish	Bilimlarni tushunadi, biladi	2-daraja (bilimlarni qayta tiklash darajasi)
Yetarli	YE	50-60 bilish	Bilimlardan xabardor	1-daraja (tasavvur yetish darajasi)
Yetarli emas, qo'shimcha yana ishlash talab qilinadi	FY	40-50	Bilimlardan yomon xabardor	0-daraja (yomon tasavvur yetish darajasi)
yetarli emas, qo'shimcha yana juda ham qo'p ishlash talab qilinadi	F	40 kam	Bilimlardan mutlaqo xabardor emas	0-daraja (mutlaqo tasavvur eta olmaslik darajasi)

O'quv fani (moduli) materialining 90-100% o'zlashtirilishi uchun "a'lo" baho qo'yiladi. Bu kasbiy tayyorgarlikning 4-darajasiga teng bo'lib, "ijod darajasi" deb belgilanadi. Agarda o'quv fani (moduli) dasturi bo'yicha materiallar kamida 50% o'zlashtirilsa, u holda "yetarli" bahosi qo'yiladi va u o'zlashtirishning "tasavvur etish darajasi" deb belgilanadi. O'quv fani materiallarining 40% dan kam o'zlashtirishi, tayyorgarlikning 0 darajasi ("mutlaqo tasavvur eta olmaslik darajasi")ga teng hisoblanadi. Har bir kurs yakunlangandan so'ng talaba kreditni yakunlaganligi to'g'risidagi guvohnomaga ega bo'ladi.

Masofaviy ta'lim

Masofali o'qitish zamonaviy ta'limning eng muhim va tobora omaviylashib borayotgan shakli sanaladi. Zamonaviy sharoitda axborot-kommunikatsion texnologiyalarning tezkor rivojlanishi ta'lim ja-

rayonida ularning imkoniyatlaridan foydalanish uchun qulay sharoitni vujudga keltirdi. Ayni vaqtda yetakchi xorijiy mamlakatlarda masofadan o'qitish borasida boy tajriba to'plangan.

Masofaviy ta'lim – muayyan nuqtadan axborot-kommunikatsiya vositalari (video, audio, kompyuter, multimedia, radio, televideniye va b.) yordamida ta'lim xizmatlarini ko'rsatish, ta'limiy mahsulotlarni tarqatish va yetkazib berishdagi an'anaviy hamda innovatsion shakl, metod, vositalarga asoslangan holda ta'lim resurslaridan foydalanishga yo'naltirilgan ta'lim.

Masofaviy ta'lim texnologiyasi 1969 yilda Angliya premer ministri G. Vilson tashabbusiga ko'ra shakllantirilgan deb hisoblanadi. Ammo masofadan o'qitish ancha oldinroq, ya'ni, birinchi barqaror, muntazam pochta aloqasining shakllanish davrida yuzaga kelgan. 1858 yildan boshlab London universitetida barcha xohlovchilarga ularning mustaqil bilim olishlari, barcha ixtisosliklar va barcha sohalaridagi akademik daraja uchun imtihon topshirishlariga ruxsat etilgan. 1938 yildan buyon Sirtqi ta'lim bo'yicha Xalqaro kengash, 1982 yildan boshlab, Masofaviy ta'lim bo'yicha Xalqaro Kengash nomi bilan mashhur xalqaro ta'lim tashkilotlari sifatida faoliyat ko'rsatmoqda. Ochiq universitetlardagi o'qish xarajatlari an'anaviy institutlarda o'qitishga qaraganda 8-10 marta arzon. Masalan: Angliyada turg'un o'qishga 3000, masofaviy o'qitish orqali bilim olishga esa atigi 300 funt sterling to'lanadi. Binolarga xizmat ko'rsatish, jihozlar va laboratoriya uchun xarajatlar, o'qituvchi, ma'muriyatlar va xizmat ko'rsatuvchi xodimlar shtati qisqaradi. Ta'lim oluvchilarga filiallar tarmog'i, telestudiya va kompyuter tarmog'i orqali maslahatlar beriladi. Angliyada o'quvchilarni tayyorlash dasturi 130 ta kursni o'z ichiga qamrab oladi, ularning ko'plari fanlararo bog'lanish xususiyatiga ega. Masofaviy ta'lim AQShda o'tgan asrning 60 yillarning o'rtalaridan, Yevropada esa 70 yillarning boshlarida jadal rivojlana boshlandi.

O'qitishning bu shakli ta'lim oluvchilar va o'qituvchilarning birlari hamda o'qitish vositalari bilan o'zaro ta'sirining maqsadga yo'naltirilgan interfaol jarayonidan iborat bo'lib, bunda ta'lim jarayoni ularning geografik fazoviy joylashishiga bog'liq bo'lmaydi. Ta'lim jarayoni kichik tizimlardan iborat, ya'ni o'qitish maqsadi, mazmuni, metodlari, vositalari, tashkiliy shakllari, nazorat, o'quv- moddiy,

moliyaviy-iqtisodiy, meyoriy-huquqiy va marketing kabi elementlarini qamrab olgan o'ziga xos pedagogik tizimda kechadi. Axborot-ta'lim muhiti ma'lumotlarni uzatish vositalari, axborot resurslari, o'zaro muloqot bayonlari, foydalanuvchilarning ta'lim olishga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishga yo'naltirilgan apparat-dasturiy, tashkiliy-uslubiy ta'minot va boshqalar masofadan ta'limning tizimiy-tashkiliy majmui sanaladi. Masofaviy ta'lim o'qitishning an'anaviy usullaridan foydalalanish, turg'un sharoitda o'qish imkoniyatiga ega bo'lmagan, imkoniyatlari tibbiy shart-sharoitlar tufayli chegaralangan shaxslar, shuningdek, kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish kurslarining tinglovchilari, xorijiy mamlakatlarning ta'lim muassasalarida o'qitish istagida bo'lgan abituriyentlar, ikkinchi mutaxassislikni egalashni xohlovchi kadrlarga juda qulay sharoitni yaratib beradi. Mazkur ta'limni tashkil yetishda o'qituvchilarning faoliyati faqat o'quv axborotlarini uzatish bilan cheklanmaydi. Shu sababli bu turdagi ta'limni tashkil yetishga bir necha mutaxassis jalb qilinadi. Ular o'z vazifalariga ko'ra turlicha nomlanadi. Xususan:

1. O'qituvchi – masofaviy ta'limni tashkil etishda foydalaniладigan o'quv-metodik qo'llanmalarining muallifi

2. Moderator – masofaviy ta'lim negizida tashkil etilayotgan seminar, trening, davra suhbat va forumlarga boshchilik qiluvchi (boshqaruvchi) pedagog (muloqot jarayonining to'g'ri tashkil etilishini ta'minlaydi, bildirilayotgan fikrlarni umumlashtiradi, zarur bo'lganda ularni to'g'rilaydi, ta'lim oluvchilarning mustaqil fikrlash va ishlash qobiliyatlarini rivojlantiradi, bilish faoliyatlarini faollashtiradi)

3. Tyutor (lot. "tutorem") – o'quv kurslari uchun interfaol metodlarni tanlovchi, ma'ruza o'qituvchisi bilan talaba o'rtasida ta'limiy alaqani o'rnatuvchi pedagog (ustoz, murabbiy)

4. Edvayzer (fr. "avisen" – "o'ylamoq", "advisor" – "o'ylovchi") bitiruv malakaviy ishi, kurs loyihalarining ta'lim oluvchilar tomonidan individual, mustaqil bajarilishi vaqtida metodik yordam beradigan maslahatchi

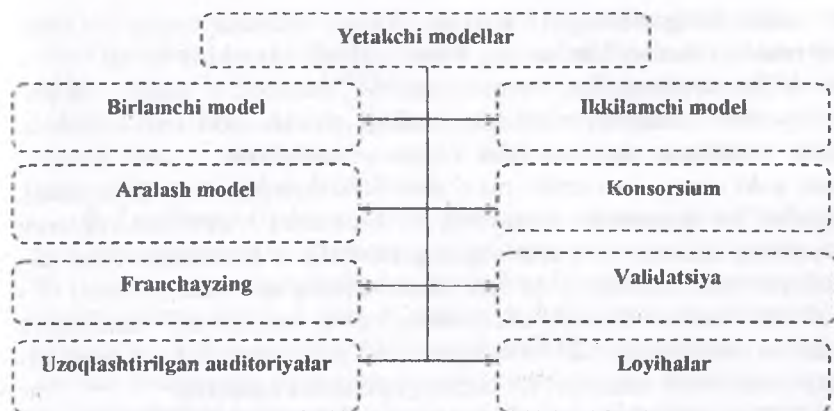
5. Fasilitator (lot. "facilis", ingl. "facilitator" – yengil, qulay) – masofaviy ta'lim xizmatidan foydalanayotgan guruhlarining faoliyatini muammoning yechimini topishga yo'naltiruvchi, guruhlarda yuzaga keladigan muloqotni rivojlantiruvchi, shuningdek, guruhlar faoliyatini xolis, samarali baholovchi pedagog

6. Invigilator – masofaviy ta'lim asosida tashkil etiladigan o'qitish natijalarini nazorat qiluvchi mutaxassis-pedagog

Masofaviy ta'lim tizimida produktiv, reproduktiv, muammoli bayon, evristik va ilmiy izlanish (tadqiqot) metodlari qo'llaniladi. Mazkur tizimda o'qitish vositalari sifatida quyidagilardan foydalaniladi: kitoblar (bosma va elektron shaklda); didaktik materiallar; kompyuter o'quv tizimlari (oddiy va multimedia shaklida); audio o'quv axborotlari; video o'quv axborotlari; virtual stendlar; trenajyorlar; ma'lumotlar bazasi; texnik vositalar – radio, televideniya, magnitofon, videomagnitofon, kinoprojektor, diaproskop, videoprojektor, kodoskop, kompyuter, internet tarmog'i va b.

O'quv kurslarida bir tinglovchining o'rniga boshqa tinglovchi qatnashishi, uning o'rniga sinov topshiriqlarini topshirishning oldini olish maqsadida masofaviy ta'lim tizimida nazorat videokonferensiyalarni tashkil etilishiga asoslanadi. Masofaviy ta'lim tizimiga ko'ra mashg'ulotlar ma'ruza, seminar, laboratoriya mashg'uloti, kurs ishi, sinov, imtihon, maslahat, mustaqil ish kabi shakllarda yo'lga qo'yiladi. Avvaldan yozib olingan videoma'ruzalar ta'lim oluvchilarga ma'ruzalarni tinglash va ko'rish uchun sharoit yaratsa, faksimal aloqa, xabar, topshiriqlarni tarmoq orqali tezkor almashinish talabalarga o'zaro teskari aloqa orqali o'qitish imkonini beradi.

Zamonaviy sharoitda telekommunikatsiya vositalari – bosma matnlar, audio va videoyozuvlar o'zni elektron o'quv-axborot resurslari, dasturlari bilan to'ldirilmoqda. Masofadan o'qitishning tashkiliy-metodik modeli sifatida quyidagilar tavsiflanadi: hozirda rivojlangan xorijiy mamlakatlarda masofaviy ta'limning quyidagi modellari (YUNESKO, 2000 yil) amal qilmoqda:

Quyida ushbu modellarning mohiyati ochib beriladi:

1. Birlamchi model (u faqat masofaviy ta'limni tashkil etishga xizmat qiladi; unga ko'ra ta'limning kunduzgi shakli zarur bo'lmaydi; ta'lim barcha holatlarda masofadan tashkil etiladi; o'qituvchi va ta'lim oluvchilar o'quv faoliyatining shakl, metod va vositalarini erkinlik tanlash huquqiga ega; vaqt va o'quv jadvalariga qat'iy chegaralar qo'yilmaydi; hududiy markazlar tashkil etilgan bo'lib, ularda ta'lim oluvchilar o'qituvchilardan maslahat olish, yakuniy imtihonlarni topshirish imkoniyatiga ega bo'ladi; Buyuk Britaniyaning Ochiq universiteti (United Kingdom Open University) ana shu model asosida faoliyat ko'rsatadi).

2. Ikkilamchi model (unga ko'ra ta'lim qisman OTMda, qisman masofali dastur asosida tashkil etiladi; har ikki holatda ham dars jadvallari, o'qitish dasturlari, imtihonlar va baholash mezonlari bir xil bo'lib, e'tibor amaliy tajribaga, pedagogika innovatsiyalarni tadqiq etishga qaratiladi; Avstraliyadagi Yangi Angliya universiteti (University of New England) shu model asosida ishlaydi).

3. Aralash model (masofaviy ta'limning turli shakllari, bir necha shakllarning integratsiyasiga asoslangan model; ta'lim oluvchilar masofaviy ta'lim kurslari va universitet dasturlarini o'zaro parallel ravishda o'zlashtiradi; an'anaviy kurslar doirasida virtual seminar, taqdimot va video-ma'ruzaga asoslangan mashg'ulotlar tashkil etiladi;

bu kabi integrallashgan kurslar Yangi Zelandiyaning Massey universiteti (Massey University, New Zealand)da tashkil etiladi.

4. Konsorsium (lot. "consortium" – "shariklik", "birgalikda ishtirok yetish"; masofaviy ta'limni tashkil etuvchi ikki universitetdan iborat birlashma; universitetlar o'quv materiallarini o'zaro almashtiradi yoki muayyan vazifalarni o'zaro bo'lishib olgan holda bajaradi; masalan: bir universitet masofaviy ta'lim uchun o'quv materiallarini tayyorlasa, ikkinchisi virtual o'quv guruhlarini o'qituvchilar bilan ta'minlaydi yoki masofaviy ta'lim dasturlarining akkreditatsiyasini ta'minlaydi; bunday holatda universitet, uning markazlari, fakultetlari, nodavlat tashkilotlari, davlat muassasalari universitetlar bilan hamkorlikka erishishlari mumkin; Kanadadagi yetakchi modellar

5. Franchayzing (ingl. "franchise" – " litsenziya", "huquq"; o'zaro hamkor universitetlarning bir-birlariga o'zlari tomonidan tashkil etiladigan masofaviy ta'lim kurslarini tashkil etish huquqining berishi; ushbu model asosida ta'lim oluvchilar garchi muayyan universitetda tahsil olsalar-da, konsorsiumga a'zo yetakchi oliy ta'lim muassasasi-ning talabasi oladigan hajmda sifatli ta'lim xizmatlaridan foydalanish huquqiga, qolaversa, ular kabi diplomga ega bo'ladi; Buyuk Britaniya-ning Ochiq universiteti qoshidagi Biznes Maktabi (Open University Business School, Great Britain) bilan o'zaro hamkorlikka erishgan Sharqiy Yevropadagi qator universitetlar ana shu modelga asoslanib faoliyatini tashkil etadi).

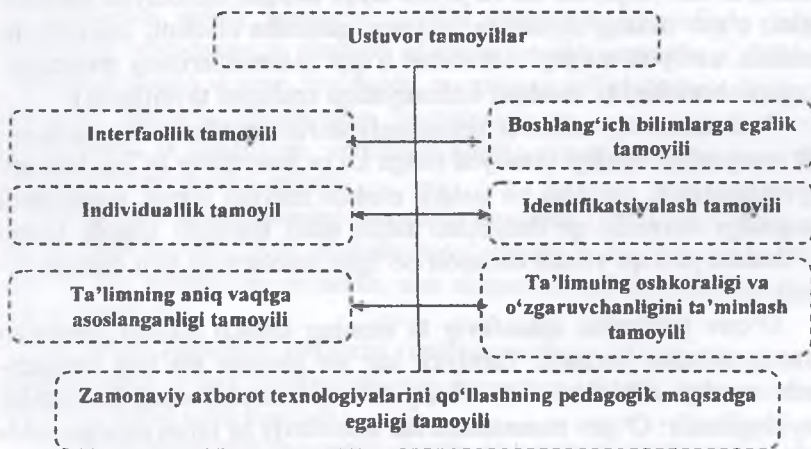
6. Validatsiya (ingl. "validation" – "qondirish"; ta'lim mahsuloti, ta'lim xizmatlari yoki ta'lim tizimi iste'molchilari ehtiyojlarining qondirilishi; masofali ta'limning keng tarqalgan bu modeliga ko'ra o'zaro hamkor ta'lim muassasalari tenglik tamoyiliga muvofiq masofaviy ta'limni barcha darajada birgalikda tashkil etish xususida kelishib oladi; ularning biri diplom validatsiyasi, ikkinchisi o'quv kurslari, dasturlarini akkreditatsiya qiladi, uchinchisi namunadagi diplom hamda sertifikatlarni berish uchun mas'ul bo'ladi, ilmiy darajalar beradi va hakoza).

7. Uzoqlashtirilgan auditoriyalar (unga ko'ra zamonaviy axborot texnologiyalari va innovatsion xarakterdagi ta'lim vositalari keng qo'llaniladi; bir oliy o'quv yurtida tashkil etilayotgan o'quv kurslari, ma'ruza va seminarlar undan uzoq masofada joylashgan ta'lim muassasalarining o'quv auditoriyalarga telekommunikatsiya vositalari or-

qali sinxron teleko'rsatuv, videoanjuman va radioeshittirish ko'rinishida uzatiladi; o'qituvchi bir vaqtning o'zida talabalarning katta auditoriyasi bilan ishlaydi; AQShning Viskonsiya universiteti (Wisconsin University, USA), Xitoyning markaziy radio va televedeniya universiteti (China Central Radio and TV University)da masofaviy ta'limning ushbu modelidan foydalanadi.

8. Loyihalar (u davlat ta'lim yoki ilmiy-tadqiqot dasturlari doirasida keng qamrovli loyihani amalga oshirish uchun mo'ljallanadi; asosiy e'tibor o'quv materiallarini tayyorlovchi yetakchi mutaxassislar, xodimlar, masofaviy ta'lim kurslarini tashkil etadigan o'qituvchi va olimlardan iborat ilmiy-metodik markazni shakllantirishga qaratiladi; markaz tomonidan tayyorlangan masofaviy ta'lim kurslari muayyan davlat hududida katta auditoriyaga uzatiladi; loyiha doirasida rejalashtirilgan ishlar bajarilgach (tugatilgach) yakunlanadi; Afrika va Lotin Amerikasining rivojlanayotgan davlatlarida turli xalqaro tashkilotlar tomonidan qishloq xo'jaligi, agrotexnika, ekologiya bo'yicha tashkil etiladigan ana shu modelga misol bo'la oladi).

Masofaviy ta'lim ham barcha ta'lim turlari kasbi muayyan tamoyillar asosida tashkil etiladi. Ular:

Quyida ushbu tamoyillarning mohiyati ochib beriladi:

1. Interfaollik tamoyili (u talaba va o'qituvchi o'rtasidagi aloqani ta'minlab qolmay, balki talabalar o'rtasida o'zaro aloqani yuzaga keltiradi).

2. Boshlang'ich bilimlarga egalik tamoyili (masofaviy o'qitish tizimida tinglovchilarning oldindan tayyorgarlik ko'rishlari, texnik vositalari – kompyuter, model, elektron doska va boshqalar bilan ta'minlanishi, Internet aloqa tizimiga ulanishi, tizimda samarali ishlay olish malakalariga ega bo'lishlar muhim).

3. Individuallik tamoyili (bu tamoyil real o'quv jarayonida kirish va oraliq nazoratlari o'tkazilishini, ularning natijalarini tahlili asosida individual o'quv rejalari tuzilishini ifodalaydi).

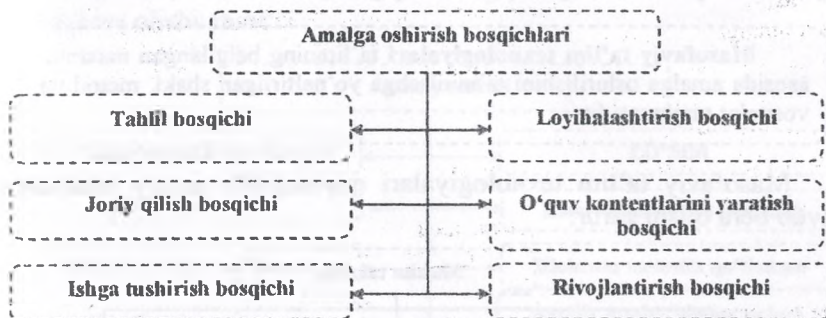
4. Identifikatsiyalash tamoyili (u masofaviy o'qitish tizimida mustaqil ta'lim natijalarini nazorat qilish shakli bo'lib, talabalarning BKM darajasini o'rganishda bevosita muloqot videokonferensiyalaridan foydalanish, shu maqsadda samarali texnik vositalarni qo'llashni nazarda tutadi).

5. Ta'limning aniq vaqtga asoslanishi tamoyili (unga ko'ra o'quv jadvali qat'iy rejalashtiriladi va rejalashtirilgan jadvalga qat'iy rioya qilinishi nazoratga olinadi).

6. Ta'limning oshkoraligi va o'zgaruvchanligini ta'minlash tamoyili (masofaviy ta'limning yosh, ma'lumoti jihatidan turlicha bo'lgan talabalar uchun qulayligini, o'qitishning ochiq rejalashtirishini; ta'lim vaqti, sur'ati va joyini erkin tanlash imkoniyati mavjudligini; o'quv mashg'ulotlarida ixtiyoriy qatnasha olishini, izchillik, tizimlilik, uzviylik nuqtayi nazaridan o'quv materiallarining muntazam o'zgarib borishini ta'minlash imkoniyatiga egaligini tavsiflaydi).

7. Zamonaviy axborot texnologiyalarini qo'llashning pedagogik maqsadga egaligi tamoyili (unga ko'ra masofaviy ta'lim tizimini loyihalashtirish, yaratish va tashkil etishda mavjud texnik vositalarini maqsadga muvofiq qo'llanilishni tahlil qilib borilishi hamda ularni qo'llashda yo'l qo'yilishi ehtimoli bo'lgan xatolarning oldi olinishi lozim).

O'quv yurtlarida masofaviy ta'limning tashkil etilishi muayyan jarayon sifatida kechadi. Tabiiyki, har bir jarayon ma'lum bosqichlarda amalga oshiriladi. Masofaviy ta'limni tashkil etish bosqichlar quyidagilardir: O'quv muassasalarida masofaviy ta'limni amalga oshirish quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

Ayni o'rinda masofaviy ta'limni amalga oshirish bosqichlarining mohiyati xususida so'z yuritiladi:

1. Tahlil bosqichi (unda o'quv muassasining masofaviy ta'limni tashkil etishga bo'lgan ehtiyoji, ta'lim oluvchilarning soni, ta'lim shakli, metod va vositalari, loyihani amalga oshirish uchun zarur bo'lgan texnik, dasturiy va inson resurslari, loyihaning iqtisodiy asoslari tahlil qilinadi).

2. Loyihalashtirish bosqichi (unda tahlillar natijasida amalga oshiriladigan ishlar ko'lami va texnik topshiriqlar loyihalashtiriladi).

3. Joriy qilish bosqichi (ushbu bosqichda masofaviy ta'lim jarayonini boshqaruvchi dasturiy majmua tegishli serverda o'rnatiladi, tizimga muvofiq domen tanlanadi; masofaviy ta'lim jarayonini boshqaruvchi dasturiy majmuadan foydalanish va unga texnik xizmat ko'rsatishni ta'minlovchi xodimlarga ish o'rgatish bo'yicha o'quv mashg'ulotlari tashkil etiladi).

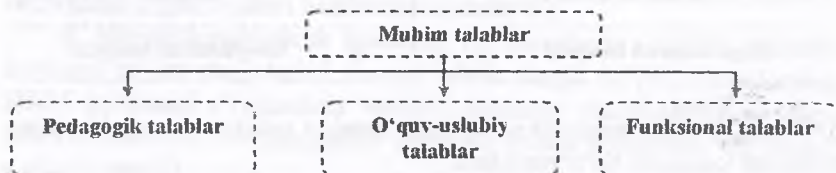
4. O'quv kontentlarini yaratish bosqichi (unda soha mutaxassislari bilan hamkorlikda masofaviy ta'limning asosiy elementlaridan biri – o'quv kontentlari yaratilib, ular ekspertlar tomonidan ekspertizadan o'tkaziladi).

5. Ishga tushirish bosqichi (unda masofaviy ta'lim jarayoni ishga tushiriladi; o'quv jarayoni doimiy nazoratga olinadi; tizim xavfsizligi monitoring qilib boriladi).

6. Rivojlantirish bosqichi (unda yuqorida keltirilgan bosqichlarda mavjud bo'lgan kamchiliklar to'g'rilanadi, yangi o'quv kurslar yaratiladi, texnik imkoniyatlar kengaytiriladi, tizimning rivojlanishiga tegishli bo'lgan ishlar ko'lami bajariladi).

Masofaviy ta'lim texnologiyalari ta'limning belgilangan mazmun asosida amalga oshirilishini ta'minlashga yo'naltirilgan shakl, metod va vositalar majmuasidir

Masofaviy ta'lim texnologiyalari quyidagicha asosiy talablarga javob bera olishi zarur:

Ushbu texnologiyalar ta'lim axborotlarini taqdim etish, ta'lim axborot uzatish hamda ta'lim axborotlarini saqlash va qayta ishlash texnologiyalarini o'z ichiga oladi. Masofaviy ta'lim texnologiyalari orasida elektron axborot-ta'lim resurslari (EATR) muhim o'rin tutadi. Masofaviy ta'lim tizimida EATR elektron axborot tashuvchi vositalar – disketa, SD-ROM, DVD kabilarda o'quv axborotini tashish yoki internet tarmog'i orqali elektron pochta orqali yuborish imkoniyatini ta'minlaydi. Shu bilan birga masofaviy ta'lim texnologiyalari quyidagi qo'shimcha talablarga javob bera olishi zarur:

1. **Adaptatsiya** (ta'lim oluvchining o'z shaxsi, turar-joy sharoiti, moliyaviy ahvoli, psixologik va fiziologik xususiyatlari ko'ra ta'lim jarayoniga moslasha olishi zarurligini ifodalaydi).

2. **Iqtisodiy muvofiqlik** (bu talab ta'lim tizimini moliyalashtirishda mablag'lar miqdorining cheklanganligini bildiradi).

3. **O'zgaruvchanlik** (u ta'lim sifati va mazmunini tezkor, izchil, uzluksiz yangilab borish, o'quv manbalari va materiallarini modernizatsiyalash zarurligini anglatadi).

4. **Nazorat** (o'qitishning barcha bosqichlarida ta'lim natijalarini sifatli nazorat qilish, tinglovchi shaxsini aniqlash muhimligini ifodalaydi).

Axborot texnologiyalarini ta'lim jarayoniga tatbiq etishda bu tizimda faoliyat olib boruvchi o'qituvchilar malakasini oshirishga yuqori talablar qo'yiladi.

Masofaviy ta'lim texnologiyalari quyidagicha asosiy talablarga javob bera olishi zarur:

O'qituvchi malaka oshirish tizimiga kelishlari bilan ta'lim berish subyektidan ta'lim olish obyektiga aylanadi va o'quv jarayonidagi o'zaro munosabatlar xarakteri o'zgaradi.

Blended learning
(aralash o'qitish) –
onlayn o'quv
materiallari hamda
o'qituvchi
rahbarligida
guruhda ta'lim
olishga asoslangan
o'qitish shakli

Blended learning. Blended learning (aralash o'qitish) zamonaviy ta'limning nisbatan yangi, biroq, tobora ommalashib borayotgan shakli sanaladi.

Ushbu shakldagi o'qitish jarayonida talaba mustaqil ta'lim oladi, ammo ayni vaqtda unga guruh va o'qituvchi tomonidan yordam ko'rsatiladi.

Guruhli mashg'ulotlar davomida "blended learning" (aralash o'qitish)ning qo'llanilishi tufayli har bir talaba o'quv materiallarini o'zlashtirish borasida o'zida ro'y berayotgan ijobiy o'zgarishlarni namoyon etgan holda muloqot ko'nikmalarini o'zlashtirib boradi, o'tilgan materiallarni takrorlaydi va yangi mavzuni o'rganishga tayyorlanadi. Blended learning (aralash o'qitish) ko'p holatlarda topshi-riqlarga tayanadi va asosiy, muhim ma'lumotlar negizida tashkil etiladi, qo'shimcha materiallar esa talabaga onlayn platforma orqali uzatib beriladi.

Blended learning (aralash o'qitish) – onlayn o'quv materiallari hamda o'qituvchi rahbarligida guruhda ta'lim olishga asoslangan o'qitish shakli. Talaba mustaqil ta'lim olar ekan, guruhning boshqa a'zolari bilan onlayn rejimda tashkil etilayotgan muhokamada ishtirok etish orqali hamkorlik qiladi. Auditoriyada va onlayn rejimda tashkil etilayotgan mashg'ulotlar vaqt miqdori bo'yicha o'zaro mos kelishi turlicha o'zgarib turishi mumkin. Ta'limning turli bosqichlarida masofaviy va mustaqil ta'lim samarali ravishda qorishtirib yuboriladi. Aralash ta'limda o'qituvchi rahbarligida tashkil etiladigan mashg'ulotlar uchun soatlar hajmi kamaytiriladi degan faraz noto'g'ridir. Blended learning (aralash o'qitish)ning muvaffaqiyati ta'lim vositalarining

to'g'ri tanlanishi bilan belgilanadi. Bu ta'lim shaklining afzalligi shundaki, talabaning o'zi o'quv materialini o'zlashtirish tezligi va ta'lim jarayonining intensivligini o'zi belgilaydi. Aralash o'qitish o'zida quyidagi Yevropa ta'limi modellarini jamlaydi:

1. Masofaviy ta'lim (distance learning).
2. Auditoriya ta'limi (face-to face learning).
3. Internet ta'limi (online learning).
4. Uzluksiz ta'lim (lifelong learning)

Bu shakldagi ta'lim quyidagi shaxslar uchun nihoyatda ahamiyatlidir: ish vaqti qat'iy tartibga solinmagan sohalarning xodimlari; ishlab chiqarishdan ajralmagan holda ta'lim olishlari lozim bo'lgan korxona, tashkilot va firmalarning xodimlari; "jonli muloqotga asoslangan ta'lim" muhitida o'qishni xohlovchi shaxslar uchun. Aralash ta'limning tarkibiy tuzilmasi ham o'zgaruvchan hisoblanadi. Ayni vaqtda xorijiy mamlakatlarda aralash ta'limning o'ndan ortiq shakllari mavjud. O'qitish amaliyotida aralash ta'lim o'z "o'lcham" (ko'rsatkich)lariga ega. Ular quyidagilardir:

malakali kadrlar guruhining shakllantirilganligi;
mahorat darslariga asoslangan ta'lim;
yuqori darajadagi yutuqlari kafolatlovchi muhit;
talabalarning o'z shaxsiy ta'limiy yutuqlarni uchun javobgarligi.

OTMda blended learning (aralash o'qitish) quyidagilarga asoslanadi:

1. Onlayn ma'ruza mashg'ulotlari.
2. Onlan amaliy mashg'ulotlar.
3. Internet tarmog'ida muhokama qilinadigan loyiha va guruh ishlari.
4. Onlayn rejimda tashkil etiladigan laboratoriya mashg'ulotlari.
5. Onlayn rejimda mustaqil topshiriladigan test.
6. Onlayn rejimda tashkil etiladigan maslahat.

Blended learning – aralash o'qitish tizimi bo'lib, ta'limiy konsepsiya hisoblanadi, qaysiki mustaqil ravishda bilimlarni on-layn orqali va kunduzgi holatda o'qituvchi ishtirokida o'rganiladi. Ya'ni "shu yerda va hozir" degan ma'nolarni tushuniladi. Brick and

Mortar (kirpich i rastvor) ingliz tili idiomasi bo'lib, an'anaviy ma'noni anglatadi. Demak, Brick and Mortar Education kunduzgi o'qitishning an'anaviy shaklidir. Bu holatda kompyuter ta'limda mediatr bo'lib xizmat qiladi. Aralash o'qitish shakllari:

Blended learning;
Hubrid learning;
Technology-Mediated Instruction;
Web-Enhanced Instruction;
Mixed-Model Instruction

XX asrning 60 yillarida mavjud bo'lib, tushunchasi 1999 yilda Amerika pressasi Interctive learning Center markazi EPIC Learning deb o'zgartirdi. Ularning ma'ruzasida internet orqali o'qitish tavsiya qilingan. Blended learning metodologiyasidan foydalanishi e'tiborga olingan. 2006 yilda Bonk va Grem kitoblarida "yuzma-yuz" va kompyuter orqali o'qitish ekanligi e'tiborga olingan. 1998 yilda Aleksandr Mak Kenzi tadqiqotida kompyuter yordamida BKMLarni o'zlash-tirishini osonligi qayd etilgan. Blended learning uch qismdan iborat:

Masofali o'qitish (Distance learning);
Sinfda o'qitish (Face - To - Face learning);
Internet orqali o'qitish (Online learning)

Foydali jihatlari: bilimlar to'plami va baholash imkoniyati hamda o'qituvchiga ko'p odamlarni o'qitish imkoniga ega.

Kamchiliklari: Akt bo'yicha

Blended learning modellari:

Face -To - Face Driver (Drayver kunduzgii ta'lim);

Rotation Model (Rotatsiya modeli);

Flex Model (Moslashuvchan model);

Online lab (Onlayn laboratoriya);

Self-Blend Model (O'zing aralashtir);

Online Driver Model (Drayver onlayn ta'lim)³¹.

Mahorat darslari – ochiq tashkil etilib, ilg'or pedagogik tajribalarni targ'ib etishga yo'naltirilgan samarali o'qitish shakli

³¹ https://en.wikipedia.org/wiki/Blended_learning

Mahorat darslari. Mahorat darslari zamonaviy ta'limning yana bir tobora ommala-shayotgan shakli sanaladi.

Mahorat darslari. Mahorat darslari zamonaviy ta'limning yana bir tobora ommala-shayotgan shakli sanaladi. Bu shakldagi o'qitish bir martalik sanaladi. Mahorat darslarini tashkil etishda ko'p yillik ish tajribasiga ega, shuningdek, samarali metodika yoki texnologiyaga ega innovator pe-dagoglarning kasbiy malakalari ochiq tarzda, interfaol muloqot aso-sida hamkasb pedagoglar hamda talabalarga namoyish etiladi. Malakali pedagoglar tomonidan mahorat darslarini tashkil etishda quyidagi vazifalar bajariladi:

- muayyan muammo bo'yicha tajribali, mahoratli pedagogning ish tajribasining ommalashtirilishi;

- tajribali, mahoratli pedagog tomonidan izchil harakatlarning to'g'ridan to'g'ri va izohli namoyish yetish orqali pedagogik faoliyatda samarali shakl, metod va vositalardan foydalanish tartibining ko'rsatilishi;

- malakali, mahorali pedagogning metodik yondashuvlarini belgilangan muammoni hal etish usullari bilan o'zaro muvofiqlashtirish;

- mahoratli pedagog tomonidan o'zining kasbiy malakalarining shogird (talaba)larga o'rgatilishi;

- talabalarining kasbiy takomillashuvlari uchun mahoratli pedagog tomonidan yordam ko'rsatilishi;

- pedagog xodimlar o'rtasida innovatsion g'oya, texnologiyalarni ommalashtirish; mahorat darslari ishtirokchilari (talabalar)ning kasbiy kompetentliklarini oshirish;

- mahorat darslarning har bir ishtirokchisida individual ijodiy pedagogik faoliyat uslubini shakllantirish.

Mahorat darslarini tashkil etish natijasi sifatida quyidagi mahsulotlar yaratilishi mumkin:

- pedagoglarning ijodiy ishlari mahsuli (dastur, metodik qo'llanma);

- mashg'ulotlar uchun tarqatma materiallar;

- pedagogik adabiyot va manbalar kartotekasi;

- ta'lim va tarbiyaning yangi shakllarini metodik jihatdan asoslash;

- yangi pedagogik texnologiyalarni shakllantirish;

- malaka oshirish kurslari, seminarlar, praktikumlarning dasturlari;

- ijodiy va ommaviy xarakterdagi tadbirlar Nizomi va b.

Master-klass (MK) — o'qituvchi tomonidan kasbiy tajribasini harakatlar ketma-ketligi hamda natijasi mahorat bilan ko'rsatib berish

Mahoratli darslar (Master-klass ta'lim tizimida quyidagi imkoniyatlar asosida tizimlashtiriladi.

1. *Ishtiroki asosida:*

masofali tarzda;

pedagogning shaxsiy ishtiroki.

2. *Auditoriya bo'yicha:*

o'qituvchilar uchun;

ta'lim oluvchilar uchun;

aralash guruh.

3. *O'tkazish joyi bo'yicha:*

auditoriya (sinf);

ustaxonalarda;

plenarda.

4. *Auditoriyani taqsimlash bo'yicha:*

individual;

guruhli.

Shuningdek:

1. *Mahorat darslarini tashkil etishning an'anaviy shakli:*

nazariy qismi;

amaliy qismi;

refleksiya (amaliy faoliyat bo'yicha tavsiyalar, savol-javoblar).

2. *Mahorat darslari (Master-klass)da materialni tanishtirishning yangi texnikasi va usullari:*

mavzu, maqsadi va vazifalari e'loni;

o'tkazish joyi;

topshiriqni bajarish texnikasi va materiallari;

ilgari bajarilgan ishlardan namunalar;

mavzu doirasida topshiriqlarni bajarish bosqichlari;

yakuniy bosqich.

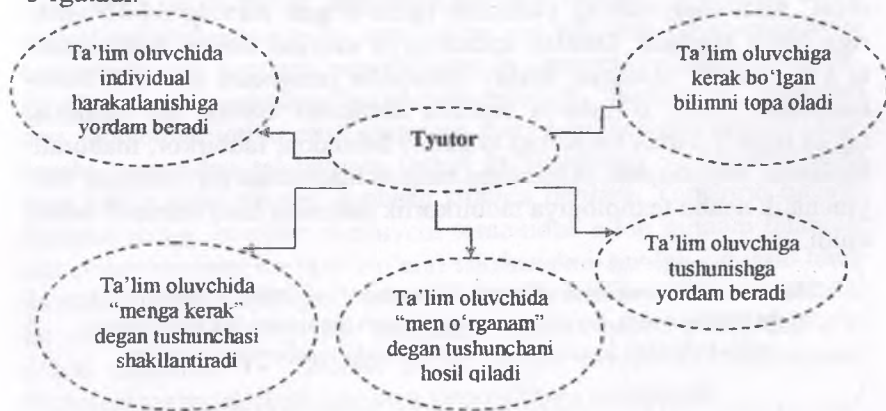
3. *Mahorat darslari (Master klass) fan bo'yicha o'qitish metodikasi yoki yangi dasturlar bilan tanishishni xohlovchi o'qituvchilar uchun:*

mavzu, maqsadi va vazifalari e'loni;

o'tkazish joyi;
o'qitish metodikasi va dasturi bilan tanishtirish;
yangi dastur va o'qitish metodikasi asosida bajarilgan ishlardan
namunalar;
tinglovchilar savollariga javob berish.

Zamonaviy ta'limda tyutor, supervizorlik va moderatorlik faoliyati

Zamonaviy pedagog – ta'lim oluvchining qanday o'qiyotganligi va rivojlanayotganligini to'liq tushunib, his qila oladigan, ya'ni uning hayotini o'z shaxsiy hayoti singari his qilib, o'quvchining ichki, axloqiy-ma'naviy, umummadaniy o'sib rivojlanishiga, bolalar hamda kattalar hamjamiyatining mustahkamlanishiga ko'maklasha oladigan o'qituvchi. Tyutor bu o'qituvchi. Muhim o'qituvchi, uning asosiy maqsadi faqat bilim berish emas, bolaning maqsadga erishishi uchun mustaqil ravishda harakat qilishga o'rgatish. Tyutor – pedagog ta'lim oluvchi-larning mustaqil ravishda maqsadini belgilashiga, o'z kamchiliklarini tushunishga, ajdodlar tajribasini amalda qo'llashga o'rgatadi.

Supervayzer (ingliz "supervise" – kuzatish ma'nolarini bildiradi) – kuzatuvchi. U ta'lim jarayonidagi kamchilik va yutuqlarini kuzatadi. Shuningdek, adminstator savollarini yechishga harakat qiladi u krea-

tiv, ambitsioz, kuzatuvchi, kommunikativlik, analitik, ijrochi, mas'uliyatli, strategik fikrlovchi xususiyatlariga ega shaxs. Uning vazifalari:

shaxsni tanlash va o'qitish;

ta'lim oluvchilar o'rtasida topshiriqlarni bo'lib berish;

ta'lim oluvchilar bilan o'zaro munosabatga kirisha olish;

ta'lim sifatini nazorat qilish;

ta'lim oluvchilar faoliyatidan xabardor bo'lish.

Moderator – axborotlarni tekshiradi, o'rnatilgan tartibda tahrir qiladi yoki o'chirib tashlaydi.

“Assesment” texnologiyasi

Bugungi kunda respublika ta'lim muassasalarida ta'lim oluvchilar faoliyatini nazorat qilishda “assesment” sinovi keng qo'llanilmoqda. Mazkur texnologiya shaxsning kasbiy tayyorgarligi, mutaxassis sifatida shakllanganlik darajasi hamda kasbiy kompetentlik sifatlariga egaligini aniqlash, baholashga xizmat qiladi. Bozor munosabatlari sharoitida mehnat bozorida ustuvor o'rin egallagan kuchli raqobatga bardoshli bo'lish har bir mutaxassisdan kasbiy kompetentlikka ega bo'lish, uni izchil ravishda oshirib borishni taqozo etmoqda. “Assesment” texnologiyasining yaratilish tarixi o'tgan asrning 30-40 yillariga borib taqaladi. Dastlab texnologiya mavjud harbiy vaziyatlarni to'g'ri baholay oladigan, harbiy harakatlar jarayonini samarali boshqaradigan, zarur o'rinlarda oqilona harakatni tashkil eta oladigan ingliz hamda nemis harbiylari orasidan bilimdon, tadbirkor, mahoratli harbiylar, shuningdek, ofitserlarni tanlash maqsadida qo'llanilgan. Keyinchalik ushbu texnologiya tadbirkorlik sohasiga ham samarali tatbiq etildi.

“Assesment” texnologiyasi (ingl. “essesment” – “baho”, “baholash”) – talabalarning bilim, ko'nikma va malakalari darajasini har tomonlama, xolis baholash imkoniyatini ta'minlovchi topshiriqlar to'plami

Texnologiya birinchi marta 1954-yilda “AT&T” kompaniyasi tomonidan tadqiqot dasturlarini amalga oshirish doirasida qo'llanilgan To'rt yildan so'ng malakali menejerlarni tanlash maqsadida qo'llanila boshlangan texnologiya negizida tadbirkorlar psixologlar bilan ham-

korlikda mazkur texnologiya yordamida ishlab chiqarish, savdo, maishiy xizmat ko'rsatish korxona hamda tashkilotlari uchun malakali mutaxassislarni tanlash xizmati – "Assesment-markaz" ("The Assessment Centre")ni yo'lga qo'yildi. 1960 yilda "IBM", "Standart oyl of Ogayo", "Sirs Robaks" kabi yirik amerika kompaniyalari o'z faoliyatlari texnologiyani samarali tatbiq etdilar. Agarda 1980 yilda 2000ta firma "Assesment-markaz" asosida malakali mutaxassislarni tanlashni ma'qul ko'rgan bo'lsa, ayni vaqtda bu texnologiya o'n minglab korxona, tashkilot, firma va kompaniyalarda samarali qo'llanilmoqda. Ayni vaqtda ishlab chiqaruvchi va savdo kompaniyalar malakali menejrlarni tanlash maqsadida mazkur texnologiyadan muvaffaqiyatli foydalanmoqda. So'nggi yillarda mazkur texnologiya ta'lim tizimiga ham samarali joriy etildi. Uning yordamida talabalarning bilim, ko'nikma va malakalari darajasi har tomonlama, xolis baholanmoqda.

Ayni vaqtda respublika ta'lim muassasalarida talabalarning bilim, ko'nikma va malakalari kamida to'rtta topshiriq bo'yicha baholanmoqda. Masalan:

Izohli lug'at	Muammoli vaziyat
Ijodiy ish	Test

Ushbu metoddan darsning kirish, asosiy yoki yakuniy qismida ya'ni uyga vazifa berish jarayonida qo'llash mumkin. Darsning kirish qismida talabalarning uyga vazifalarini qay darajada bajarganliklarini aniqlashda yoki mavzuni umumlashtirish jarayonida egallangan bilim, ko'nikmalarni aniqlashda foydalanish mumkin. "Assesment" metodini dars jarayoniga tatbiq etish muayyan texnologiyaga asoslanadi. O'qituvchi tomonidan talabalarga jadval ko'rinishdagi vazifalarni qisqa vaqt ichida bajarishlarni topshiriq sifatida beriladi. Topshiriq bajarilganidan so'ng, javoblar o'qituvchi tomonidan e'lon qilinadi talabalar esa aynan javobga ko'ra o'z-o'zini tekshirishni amalga oshiradi hamda oldindan e'lon qilingan mezonlar asosida baholaydi. Bunda talabalar mavzu mazmunini qay darajada o'zlashtirganligi bo'yicha o'z-o'zini tekshirish va baholash orqali xulosa chiqaradi. "Assesment" texnologiyasini qo'llash quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

1. Yaxlitlik (talabalar turli mashq va testlar yordamida sinovlardan o'tadi).
2. Reallik (talabalarning kuzatib borilayotgan xatti-harakati baholanadi).
3. Mustaqillik (har bir talaba bir necha mutaxassislar tomonidan baholanadi).
4. Obyektivlik (xulosalar standartlashtirilgan baholarga asoslanadi).
5. Ishonchlilik (xulosalar talabalar tomonidan mustaqil bajarilgan vazifalarning natijalariga asoslanadi).

Talabalarning umumiy-madaniy kompetentligini baholashda assesment baholash quyidagi ketma-ketlikda amalga oshiriladi:

1) talabalardagi baholanishi lozim bo'lgan kasbiy kompetentlik sifatleri ro'yxatini tuzish;

2) kasbiy kompetentlik sifatleri namoyon bo'ladigan faoliyat turlarini modellash tirishga imkon beruvchi, muammoli vaziyat vazifasini ishlab chiqish;

3) ma'lum bir kompetensiyalarning shakllanganlik darajasini belgilar beruvchi mezonlarni ishlab chiqish; ekspertlar uchun baholash varaqalarini tayyorlash;

4) so'rov anketalarini ishlab chiqish; assessmentdan imtihon shakli sifatida foydalanish;

5) savol-javob anketasini tuzish;

6) xulosa chiqarish.

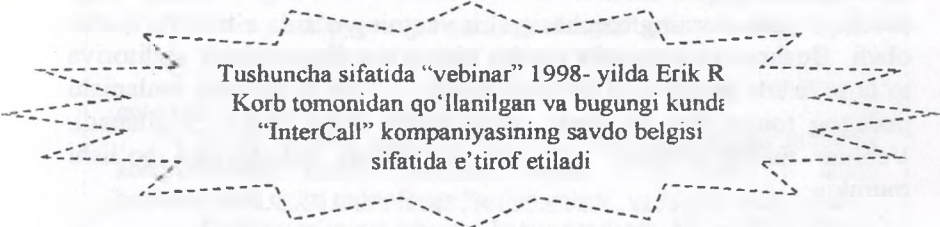
Vebinar texnologiyalar

Vebinar texnologiyalar va ularni ta'lim jarayonida qo'llash. Zamonaviy sharoitda ta'lim tizimida vebinar texnologiyalar tobora keng qo'llanilmoqda.

Vebinar texnologiyalar (ingl. "webinar" – web-based seminar) –

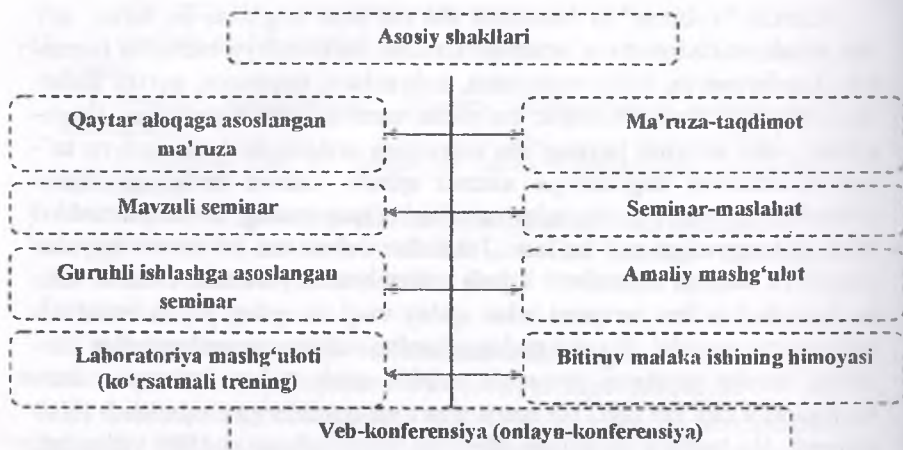
- 1) web-texnologiyalari va an'anaviy ta'limning o'zaro birligi asosida tashkil etiladigan seminar;
- 2) Internet texnologiyalari va maxsus dasturlar qo'llanilgan holda talaba (tinglovchi)lar bilan interfaol o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish shakli

Garchi "vebinar" tushunchasi shu ma'noni anglatga-da, biroq, ta'lim amaliyotida keng ma'noda qo'llanilib, turli onlayn tadbirlar (seminar, konferensiya, bahs-munozara, uchrashuv, taqdimot, ayrim holatlarda trening, turli hodisalar bo'yicha tarmoq translyatsiyalari (kompyuter yoki internet tarmog'ida namoyish etiladigan lavhalar) va ta'lim vositalarini anglatishga xizmat qiladi. Ushbu texnologiyalarni o'zlashtirish orqali pedagoglar interfaol o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Talabalar uchun esa bu texnologiyalar vaqtni va boshqa resurslarni tejash imkoniyatini yaratadi. Chunki ushbu interfaol ta'lim jarayoni bilan qulay vaqt va qulay joyda tanishish imkoniyati mavjud. Bu esa pedagoglardan vebinar texnologiyalar asosidagi mashg'ulotlarni samarali tashkil etish uchun muayyan ko'nikmalarga ega bo'lish, bir qator shart va qoidalarga rioya etish talab qilinadi. Bu turdagi texnologiyalarning yaratilish tarixi 1980 yillardan, birinchi marta matnli xabarlarini almashish tizimi yaratilgan vaqtdan boshlangan. O'tgan asrning 90 yillarida yanada takomillashgan muloqot tizimi veb-chat hamda juda qisqa vaqtda xabarlarini almashish tizimlari payo bo'ldi. 90 yillarning oxirlariga kelib, birinchi konferens aloqalarni tashkil etish tizimi ishlab chiqildi. Shundan so'ng ko'plab boshqa muloqot tizimlari, jumladan, inter-net tarmog'idagi konferensiya aloqalarni amalga oshirish imkoniyati yuzaga keldi.

Tushuncha sifatida "vebinar" 1998- yilda Erik R Korb tomonidan qo'llanilgan va bugungi kunda "InterCall" kompaniyasining savdo belgisi sifatida e'tirof etiladi

Vebinar mashg'ulotlarni olib borish uchun pedagog-larning oldiga veb-kamera o'rnatilib, u tomonidan tashkil etilgan mashg'ulot tarmoq orqali namoyish etiladi. Bu mashg'ulotni Yer sharining istalgan nuqtasida ko'rish, internet tarmog'iga ulangan kompyuter vositasida talabalar va pedagog o'rtasida muloqotni tashkil etish mumkin. Odatda vebinar mashg'ulotlar turli shakllarda tashkil etiladi. Jumladan:

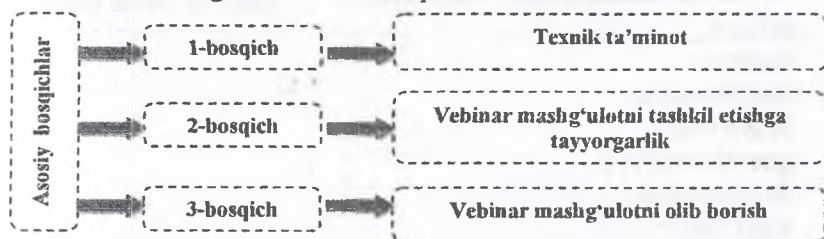

Mashg'ulot ishtirokchilari o'rtasidagi aloqa Veb-ilova xizmati orqali ta'minlanadi. Vebinariga ulanishi uchun ishtirokchi (talaba, tinglovchi) o'z manzilini sayt manzilidagi brauzer qatoriga kiritishi zarur. Talabalar pedagogni tinglagan holda unga savollarni og'zaki hamda yozma tarzda berishlari mumkin. Pedagog o'z kompyuterida o'quv materiallari (matnli hujjatlar, taqdimot slaydlari va b.)ni namoyish etish, virtual doskaga yozish, chizish imkoniyatiga ega. U ishtirokchilarning barchasini ko'rib turadi va istalgan talaba, tinglovchiga yoki ularning barchasiga bir vaqtning o'zida e'tiborini qarata oladi. Boshqacha aytganda mashg'ulot o'tayotgan virtual auditoriya to'la ravishda pedagogga ko'rinib turadi. Ta'lim shaklining tanlanishi pedagog tomonidan qo'yilgan maqsaddan kelib chiqib belgilanadi. Vebinar mashg'ulotlarni o'tkazish maqsadlari quyidagicha bo'lishi mumkin:

talabalar tomonidan o'quv materialining puxta o'zlashtirilishini ta'minlash;
 talabalarning mavjud bilimlarini mustahkamlash;
 jamoada ishlash metodlarini o'zlashtirish;
 o'zaro tajriba almashish;
 kasbiy faoliyat ko'nikma va malakalarini o'zlashtirish;
 bilish faoliyatini mustaqil tashkil etishda yo'l qo'yilgan kamchiliklarini

Odatda vebinar mashg'ulotlar talabalar tomonidan o'quv moduli, uning muayyan bo'limi, mavzulari mustaqil o'rganilgandan keyin tashkil etiladi. Bu mashg'ulotlarning an'anaviy darslardan farqi – ularda har bir talaba, tinglovchi o'quv materialini muhokama qilish va muayyan ko'nikma, malakalarni o'zlashtirish masalalarini muhokama etishda faol ishtirok etishi mumkin. Mashg'ulotning muvaffaqiyati pedagogning mahoratiga, muloqot jarayonining to'g'ri tashkillashtirilishiga, auditoriyaning faolligiga va mashg'ulot shaklining maqsadli tanlanganligiga bog'liq.

Vebinar mashg'ulotlar uch bosqichda tashkil etiladi. Ya'ni:

Mashg'ulotlarni tashkil etishda quyidagi texnik vosita (qurilma)lar kerak bo'ladi:

1. Shaxsiy kompyuter (u internetga ulangan bo'lishi lozim).
2. Veb-kamera (kompyuterga ulangan yoki avtonom).
3. Garnitura (mikrofon yoki ovozni qabul qiluvchi moslama – quloqchin, ovozli karnay (kolonka)).
4. Exoni bartaraf etadigan moslama (ishtirokchilardan kimnidir kompyuteridagi karnay mikrofon oldida bo'lib qolsa, u holda boshqalarning ovozi mikrofondagi "tushib qoladi" va bu exo hosil qiladi).
5. Dasturiy ta'minot (shaxsiy kompyuterlarda Adobe Flash Player plaginining so'nggi modeli, shuningdek, veb-brauzer (Mozilla Firefox, Google Chrome) o'rnatilishi zarur).

Vebinar mashg'ulotlardan oldin talabalar bu haqida xabardor qilinadi. Shu maqsadda ularga xabarnoma yuboriladi. Unda quyidagilar ko'rsatilishi shart:

mashg'ulotning nomi;
vebinar mashg'ulotni olib boruvchi haqida ma'lumot;
mashg'ulot sanasi, boshlanish vaqti va davomiyligi;
mashg'ulot maqsadi va vazifalari;
vebinarning tarkibiy tuzilmasi va mazmuni (bo'limlar bo'yicha)
haqida qisqacha ma'lumot;
kutilayotgan natijalar.

Vebinar turlari:

virtual laboratoriya ishi va amaliyoti;

leksiya;

seminar;

konferensiya;

breyn ring;

guruhli intervyu;

dumaloq stol;

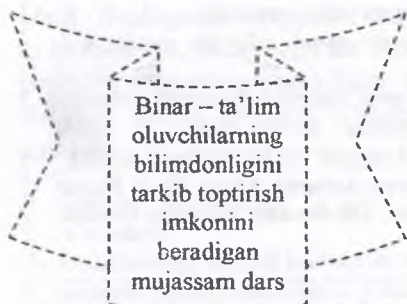
aqliy hujum;

jamoaviy yechim;

guruhli bahs;

disput;

dasturiy mahsulotlardan foydalanishga o'rgatish.

Qo'shimcha ravishda ishtirokchilarga "Vebinarda qanday ishtirok etish mumkin?" nomli qisqacha yo'riqnomani yuborish maqsadga muvofiqdir. Vebinar mashg'uloti haqidagi xabar masofaviy o'quv kursining "Yangiliklar forumi"da tarqatilishi va taqvimda qayd etilishi kerak.

Agarda vebinar mustaqil tashkil etilayotgan bo'lsa, u holda ishtirokchilar mashg'ulot haqida bir hafta oldin xabardor qilinishi, shuningdek, mashg'ulot haqida yana bir bor bir kun va bir soat avval xabar yuborilishi maqsadga muvofiqdir. Bu turdagi mashg'ulotning dasturiy ta'minoti mutaxassislar tomonidan ta'minlanadi. Ayni vaqtda

vebinar mashg'ulotlar turli tijorat (Webinar.ru, Comdi, Mirapolis Virtual Room va boshqalar.) hamda erkin tarqatuvchi (Open Meetings, On Webinar va h.k.) serverlar yordamida tashkil etiladi.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar.

1. 1. Modulli-kredit tizimi va Blended learning farqi nimada?
2. Case study qanday ishlab chiqiladi?
3. Masofali o'qitish jarayonlarini tahlil qiling.
4. Mahorat darslari deganda nimani tushunasiz?
5. Vebinar qanday ma'noni anglatadi?
6. Zamonaviy ta'limda tyutor, supervizorlik va moderatorlik faoliyati qanday tashkil qilinadi?

SEMINAR MASHG'ULOT TOPSHIRIQLARI

Seminar mashg'ulotining borishi:

1-bosqich. O'qituvchi talabalarni davomat qiladi. O'qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlariga ajratadi (3 daqiqa).

2-bosqich. Mavzuga oid keys topshiriqlari bajariladi (40 daqiqa).

3-bosqich. Mavzuga oid test topshiriqlari bajariladi (27 daqiqa).

1-bosqich. O'qituvchi talabalarni davomat qiladi. O'qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlariga ajratadi.

2-bosqich: Mavzuga oid keys topshiriqlari bajariladi.

1-keys bayoni. Zamonaviy Yevropada yagona kasbiy ta'lim makonini yaratish zamonaviy o'qitishning eng muhim talabi deya e'tirof etildi. Ana shu maqsadda Bolonya jarayoni tashkil etili. Bu jarayon yagona Yevropa oliy ta'limi makonini yaratish maqsadida Yevropa mamlakatlari oliy ta'lim tizimining bir-biriga yaqinlashishi va o'zaro uyg'unlashuvini ta'minlovchi jarayon sanaladi. 1999 yilning 19 iyunida Yevropaning 29 mamlakati vakillari ishtirokida Bolonya deklaratsiyasi imzolandi. Unga ko'ra keng ko'lamda talabalar almashinuvinu qo'llab-quvvatlash uchun Yevropa sinov birliklari (kredit) tizimi (YESBT) joriy etildi. "Kredit" atamasi (YESTS-credit) – "sinovdan o'tdi" ma'nosini anglatib, talabaning o'quv yurtida ma'lum bir kurs (modul)ni muvaffaqiyatli yakunlaganligi to'g'risida ma'lumot beradi.

Keys savoli: kredit (sinov birligi) nimani anglatadi: ma'lum o'quv fani (moduli)ni o'zlashtirish va sinovlarni birinchi, ikkinchi yoki uchinchi urinishda topshirish mumkinligini yoki ma'lum o'quv fanini talabaga yuklatiladigan yuklanma hajmi (mehnat sarfi)dan kelib chiqqan holda modul (blok-qism) holda o'zlashtirish va har bir modul (qism) o'zlashtirilgandan so'ng sinovdan o'tish zarur.

O'qituvchining javobi. Kredit ma'lum o'quv fani (moduli)ni o'zlashtirish va sinovlarni birinchi, ikkinchi yoki uchinchi urinishda topshirishni anglatmaydi. Aksincha, kredit har bir o'quv fanining umumiy hajmi, amaliy mashg'ulotlar va mustaqil ta'lim uchun ajratilgan soatlar (nazariy mashg'ulotlarga nisbatan amaliy mashg'ulot va

mustaqil ta'lim soatlarining ko'pligi), bir so'z bilan aytganda, talabning mehnat sarfidan kelib chiqib ajratiladi.

Keys bayoni 2. Zamonaviy sharoitda ta'lim tizimida vebinar texnologiyalar tobora keng qo'llanilmoqda. "Vebinar texnologiyalar" tushunchasi ingliz tilidan tarjima qilinganda ("webinar" – web-based seminar) web-texnologiyalari va an'anaviy ta'limning o'zaro birligi asosida tashkil etiladigan seminarni anglatadi. Biroq, keng ma'noda web-texnologiyalari yordamida tashkil etiladigan nafaqat seminarni, balki turli onlayn tadbirlar (seminar, konferensiya, bahs-munozara, uchrashuv, taqdimot, ayrim holatlarda trening, turli hodisalar bo'yicha tarmoq translyatsiyalari (kompyuter yoki internet tarmog'ida namoyish etiladigan lavhalar)ni yoritishga ham xizmat qiladi. Ushbu texnologiyalarni o'zlashtirish orqali pedagoglar interfaol o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Talabalar uchun esa bu texnologiyalar vaqtni va boshqa resurslarni tejash imkoniyatini yaratadi. Chunki ushbu interfaol ta'lim jarayoni bilan qulay vaqt va qulay joyda tanishish imkoniyati mavjud. Bu esa pedagoglardan vebinar texnologiyalar asosidagi mashg'ulotlarni samarali tashkil etish uchun muayyan ko'nikmalarga ega bo'lish, bir qator shart va qoidalarga rioya etishni talab qiladi.

Keys savoli: ko'pchilikning fikricha vebinar darslarning sifati web-texnologiyalarning ta'minotiga bog'liq. Bu fikr qanchalik to'g'ri.

O'qituvchining javobi: vebinar darslarning sifati web-texnologiyalarining ta'minotida ham muhim ahamiyatga ega. Biroq, boshqa turdagi darslar kabi vebinar darslarning sifat hamda samaradorligi ularning metodik jihatdan tashkil etilishiga bog'liq. Tashkiliy-texnologik masalalar, ya'ni vebinar darsining internet tarmog'igi orqali talaba, tinglovchilarga uzatib berilishining hal qilinishigina vebinar darslarning sifati web-texnologiyalarining ta'minoti bilan bog'liq. Bordi-yu, vebinar darslarining translyatsiyasi juda sifatli bo'lgani holda kutilgan ta'limiy natija qo'lga kiritilmasa, u holda o'quv mashg'uloti pedagog tomonidan samarali, sifatli tashkil etilmagan bo'ladi.

3-bosqich: Mavzuga oid test topshiriqlari bajariladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ўзбекистон Республикасининг Таълим тўғрисида Қонуни. 2020 йил 23 сентябрь ЎРҚ-637 сон Қонуни.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг йигирма олти йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи // Халқ сўзи. – Тошкент, 2017. 2017 йил 1 сентябрь.
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқи // Халқ сўзи. – Тошкент, 2017. 2017 йил 20 сентябрь.
4. Каримов И. А. Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: Шарқ, 1998.
5. Каримов И. А. Буюк келажакимизнинг ҳуқуқий кафолати. – Т.: Шарқ, 1993.
6. Каримов И. А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008.
7. Азизхўжаева Н. Н. Ўқитувчи мутахассислигига тайёрлаш технологияси. – Тошкент, 2000.
8. Алекс Мур. Таълим бериш ва таълим олиш: педагогика, таълим дастури ва тарбия. Рутледж, 2012.
9. Беспалько В. П. Слагаемые педагогические технологии. – М. Педагогика, 1989.
10. Ишмухамедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар. Таълим муассасалари педагог-ўқитувчилари учун амалий тавсиялар. – Тошкент, 2008.
11. Кудрявцев В. Т. Проблемное обучение: истоки, сущность, перспективы. – М.: Знание, 1991.
12. Лернер И. Я. Проблемное обучение. – М.: Знание, 1974. – 64 с.
13. Матюшкин А. М. Актуальные вопросы проблемного обучения // Окон В. Основы проблемного обучения. Пер. с польск. язык. – М.: Просвещение, 1968.
14. Махмутов М. И. Организация проблемного обучения в школе. Книга для учителей. – М.: Просвещение, 1977. – 240 с.

15. Муродова Д. Д. Педагогические основы развития креативного мышления учащихся в процессе обучения гуманитарным дисциплинам (7-8 класс): Автореф. ... дис. канд. пед. наук. – Т., 2006.

16. Окон В. Основы проблемного обучения. Пер. с польск. язык. – М.: Просвещение, 1968. – 208 с.

17. Поспелов Д. А., Пушкин В. Н., Садовский В. Н. К определению предмета эвристики // Проблемы эвристики. – М., 1969.

18. Сафин Д. В., Мусина Р. Г. Таълим бериш ва ўқишнинг интерфаол усуллари. Ўқув қўлланма. - 1-2-3-4-5-модуллари. – Т., 2007.

19. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии. – М.: Народное образование, 1998.

20. Сластенин В. А. и др. Педагогика: Инновационная деятельность. – М., 1997.

21. Стил Джени, Мередис Керт, Телигл Чарльз. Основы развития критического мышления. Пособие в 8-ми книгах. – Бишкек, 1997.

22. Толипов Ў. Қ., Усмонбозова М. Педагогик технологияларнинг татбиқий асослари (Ўқув қўлланма). – Тошкент: Фан, 2006.

23. Толипова Ж. О. Педагогик технологиялар-дўстона мухит яратиш омили. – Тошкент: ЮНИСЕФ, 2005.

24. Фарберман Б. Илғор педагогик технологиялар. – Тошкент: Фан, 2000.

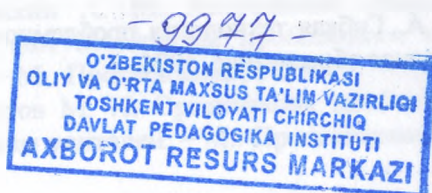
25. Хуторской А. В. Дидактическая эвристика. Теория и технология креативного обучения. – М.: МГУ, 2003. – 416 с.

26. Школа дружелюбного отношения к ребенку: Основные аспекты, индикаторы результатов, критерии оценки. – Т.: Юнисеф, 2005.

27. Чошанов М. А. Гибкая технология проблемно-модульного обучения. – М.: Народное образование, 1996.

MUNDARIJA

2.1. Pedagogik texnologiyaning ilmiy-nazariy asoslari	3
2.2. Innovatsion pedagogika. Ta'lim innovatsiyalarining mohiyati, nazariy asoslari va turlari	20
2.3. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim va tanqidiy fikrlashga yo'naltirilgan texnologiyalar	37
2.4. Muammoli ta'lim texnologiyasining mohiyati va mazmuni.....	53
2.5. Ta'lim jarayonida o'yin texnologiyalarini qo'llash	67
2.6. Ta'limning interfaol metodlari.	78
2.7. Ta'limda keys texnologiyasi. O'quv-loyihaviy ta'limning asosiy tamoyillari..	113
2.8. Ta'lim muassasalarida tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etishga texnologik yondashuv va uni loyihalash.	134
2.9. Xorijiy mamlakatlarda ta'lim taraqqiyotining asosiy yo'nalishlari va ilg'or tajribalar..	153
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxat.....	190
Mundarija.....	192

**A. Musurmanova, N. J. Isaqulova, M. T. Jumaniyozova,
A. Sh. Jumayev**

UMUMIY PEDAGOGIKA

DARSLIK

Toshkent - "Innovatsiya-Ziyo" - 2020

Muharrir Xolsaidov F.B.

*Nashriyot litsenziyasi AI №023, 27.10.2018.
Bosishga 30.10.2020. da ruxsat etildi. Bichimi 60x84.
"Times New Roman" garniturası.
Ofset bosma usulida bosildi.*

*Shartli bosma tabog'i 13. Nashr bosma tabog'i 12,12.
Adadi 300 nusxa.*

